

సరస్వత్యై నమః

న్యాయమీమాంసా దర్శనము

(గౌతమ మహర్షి)

చర్ల గణపతి శాస్త్రి

సర్వస్వామ్య సంకలితము
1977

ప్రథమ ముద్రణ
ప్రతులు : 500

వెల : రు. 3-00

Paper used for Printing of this book was made available by the Government of India at concessional Rate.

ముద్రణ :

లిథోగ్రఫీ

శ్రీరఘవాచార్య, హైదరాబాద్-4

దీ పి క

ఈ వ్యాయదర్శనమును రచించిన గౌతమమహర్షికి అతడు పాదుడను పేరుకూడ ప్రసిద్ధమైయున్నది. తనమతమును దూషించిన వ్యాసుని కన్నులతో జూడనని ప్రతిజ్ఞ చేసి పాదమందు అక్షిని (కన్ను) కల్పించుకొనుటచే అతపాదుడను పేరు వచ్చినట్లు పద్మపురాణము చెప్పుచున్నది.

ఒక సారి మునినడచి పోవుచుండగా ముల్లుగ్రుచ్చుకొనగా పాదములందు అకులు (కన్నులు) ఉన్నచో జాగుండునని తలచి నందువల్ల అతపాదుడని పేరుగలిగెననియు, ఆపచారముచేసిన శిష్యుని ఈ కన్నులతో జూడనని అకులుపాదములందుఁ గల్పించుకొనుటచే అతపాదుడని పేరు గలిగె ననియు కొందఱుందురు.

ఇతఁడు మిథిలానివాసియనియు రె డువేల సంవత్సరములకు పూర్వపువాడనిఅందురు డా. సతీశ్ చంద్ర విద్యాభూషణుఁడు క్రి. పూ. 550 సంవత్సరపువాడని డర్శనంగాకు 28 మైళ్ళదూరమున గల గౌతమస్థానసారణచపరాజిల్లాలో నరయూనదికి కుడివైపున గోదన్ అనుచోటు ఇతని నివాసస్థానమనెను.

రామాయణ మహాభారతములందును గౌతమయజ్ఞవల్క్య స్మృతులందును ఇది పేర్కొనఁబడియున్నది. పతంజలి మహాభాష్యములో 9-2-128 సూత్రములో ఈ దర్శనములోని విషయము అనువదించబడినట్లున్నది అందుచే ఇది వానికంటె ప్రాచీనమని కొందఱు అందురు. ఈ దర్శనములో ప్రతితంత్రమును పేరుతో వైశేషిక దర్శనము పేర్కొనబడుటచేత, శబ్దానిత్యస్వము అత్యస్వరూపము అనుమానము పాశ్వాతానములు నిరూపింపఁబడుటచేతమ వైశేషిక దర్శనమునఁగనిపింపని ఈశ్వర కారణత్వ విచారము ఈ దర్శనమునఁ గనిపించుటచేతను ఇదివైశేషిక దర్శనము కంటె తరువాతిదని యందురు.

ఇందు వ్యాయములు దర్శింపఁబడునుగాన వ్యాయదర్శనమును పేరు గలిగెను. దృశ్యాదృశ్యవదాత్థములు ఇందు చూపఁబడుటచే

దర్శనముని పేరుకలిగెను. కాప్యేంద్రియ దృశ్యములగు బౌతికపదార్థములు అదృశ్యములయిన ఆత్మమొదలగు పదార్థములను పరిక్షించుట న్యాయము. అన్యాయముల దర్శనము న్యాయదర్శనము. ఈ దర్శనము పల్లక త్తమ లత్యమును గ్రహించి ప్రవృత్తిని గ్రహించి మూలపులు నిశ్చేయనమును పొందగలరని యిదిచెప్పబడినది.

కాప్యేంద్రియములకు ప్రత్యక్షముకాక యనుమాన శాబ్ద ప్రమాణములకు గోచరములగు ఆత్మేశ్వరాదులను దెలిసికొనుట కిది యుపయుక్తమగును. ఇందున హేతుకముగా పదార్థసత్య నిరూపణ చేయబడినది. హేతువులవలెదోచు హేత్వాభాస చల నిగ్రహజాతులను సరిగా దెలిసికొని వానిని విడిచి సరియైన హేతువులను దెలిసికొని తదనుగుణముగా జీవించి జీవి ఉత్తమసత్యము చేరుకొనుట కిది యత్యంతావశ్యకమైనది. న్యాయవైశేషిక దర్శనములను ప్రాచీన న్యాయమందురు.

తర్కసంగ్రహము దీపిక కారికావళి మొదలైనవి దీనిని దెలిసికొనుటకు సాయపడును.

గంగేశోపాధ్యాయులు చింతామణి దీని వ్యాఖ్యదీధితి, మధురాధీశుడు వ్రాసిన దీధితి వ్యాఖ్యజగదీశుడు వ్రాసిన జగదీశ శబ్ద శక్తిప్రకాశిక. గదాధరుడు వ్రాసిన చింతామణి వ్యాఖ్య గదాభరి మొదలైనవానినన్నిటిని నవ్యన్యాయముని పేరుతో వ్యవహరింతురు.

గౌతముని పిదప వాత్స్యాయనాది దార్శనికులు కొందఱు గలరు. వారి వివర మీ క్రిందఁ దెలుపఁబడుచున్నది.

వాత్స్యాయనుడు:- ఇతఁడు న్యాయదర్శనమునకు భాష్యము వ్రాసెను.

ఉద్యోతకరుడు:- న్యాయవార్తికకర్త బౌద్ధదార్శనికుడగు విగ్నాగుని సిద్ధాంతములను ఖండించెను. కీ శ రివశతాబ్దిలోనివాడు.

వాచస్పతిమిశ్రుడు. న్యాయవార్తికమునకు తాత్పర్యటీకను వ్రాసెను. ఇతడు సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడు. కీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోనివాడు. మిథిలా నివాసి.

జయంతభట్టు :- న్యాయమంజరి కర్తచార్వాక బౌద్ధ, మీమాంసాదులను ఖండించెను. క్రీ. తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోనివాడు.

భాస్కరస్వామి :- న్యాయసారకర్త, ఇందుస్వార్థపరాధానుమానవర్జన, ఉపమానఖండనలుగలవు బౌద్ధులతో సమానముగా పక్షాభాసదృష్టాంతాభాసములవర్జన, అత్యానందోపబద్ధరూపమైన ముక్తి కల్పనలు చేసెను. క్రీస్తు పదవశతాబ్దిలోనివాడు.

ఉదయనాచార్యుడు :- వాచస్పతి మిశ్రుని తాత్పర్యటీకకు తాత్పర్య పరిశుద్ధి అనువ్యాఖ్య. న్యాయకుసుమాంజలి అనుగ్రంథములనురచించెను. ఇందునాస్తిక, బౌద్ధాదిదర్శనములు సాంఖ్యాద్యాస్తికదర్శనములు ఖండింపబడెను. ఇతడు పదవశతాబ్దిలోనివాడు.

గంగేశోపాధ్యాయుడు చింతామణి కర్త. శ్రీహర్షుని ఖండన ఖండభాద్యమును ఖండించెను. అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదక, నిరూప్య నిరూపకాది సంబంధములను ప్రవర్తింపజేసినవాడు. మిథిలావాసి 13వ శతాబ్దిచివరివాడు.

వర్ధమానోపాధ్యాయుడు :- గంగేశుని కొడుకు తత్త్వచింతామణికిని వల్లభాచార్యుని లీలావతికిని వ్యాఖ్యలు రచించెను.

ఇట్లే వాసుదేవసార్యభౌముడు (క్రీ 16) రఘునాథ శిరోమణి (క్రీ 16) మధురానాథుడు జగదీశభట్టాచార్యుడు (క్రీ 17) గదాధరభట్టాచార్యుడు (వ్యుత్పత్తి వాద శక్తి వాదకర్త) మొదలైనవారు నవ్యన్యాయముమీద గ్రంథాలు వ్రాసిరి.

ఇట్టి న్యాయాది దృశ్యములను దెలిసికొని మనము ఉత్తమ లక్ష్యమువై పు పయనించి తరితుముగాక.

ఇట్లు
బ ధ వి థ యు డు
చర్ల గణపతిశాస్త్రి

విషయ సూచిక

1వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

పుట

1 ప్రత్యక్షాది ప్రమేయ వివేచనము	207
2 ఆత్మాది ప్రమేయ వివేచనము	300
3 సంశయ వివేచనము	302
4 న్యాయసిద్ధాంత పూర్వంగ ప్రకరణము	303
5 సిద్ధాంత వివేచనము	304
6 న్యాయ వివేచనము	305
7 న్యాయోత్తరాంగ ప్రకరణము	308

1వ అధ్యాయము 2వ అహ్నికము

8 కథా ప్రకరణము	308
9 హేర్వాభాసలు	309
10 చలము	312
11 జాతి, నిగ్రహము	314

2వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

12 సంశయపరీక్ష	316
13 ప్రమాణ సామాన్యపరీక్ష	318
14 ప్రత్యక్షపరీక్ష	321
15 అవయవి పరీక్ష	325
16 అనుమాన పరీక్ష	326
17 వర్తమాన పరీక్ష	327
18 ఉపమాన పరీక్ష	329
19 శబ్ద సామాన్యపరీక్ష	330
20 శబ్ద విశేష పరీక్ష	332

2వ అధ్యాయము 2వ అహ్నికము

21 ప్రమాణ చతుష్టయపరీక్ష	337
22 శబ్దానిత్యర్థ పరీక్ష	342
23 శబ్దపరిణామ ప్రకరణము	349
24 శబ్దశక్తి పరీక్ష	355

3వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

25 ఇంద్రియభేద ప్రకరణము	359
------------------------	-----

26 దేహభేద ప్రకరణము	380
27 చక్షు రద్వైతప్రకరణము	380
28 మనోభేద ప్రకరణము	388
29 అనాది నిధన ప్రకరణము	384
30 శరీర పరీక్ష	387
31 ఇంద్రియ పరీక్ష	388
32 ఇంద్రియ నానాత్వపరీక్ష	378
33 ఆత్మాదిప్రమేయత్వ ప్రకరణము	376
3వ అధ్యాయము 2వ అహ్నిరము	
34 బుద్ధ్యనిత్యతా ప్రకరణము	382
35 క్షణభంగ ప్రకరణము	382
36 బుద్ధ్యాత్మగుణత్వ ప్రకరణము	384
37 బుద్ధియొక్క యుత్పన్నావచ్ఛిత్తప్రకరణము	391
38 బుద్ధిశరీర గుణభావ ప్రకరణము	392
39 మనఃపరీక్ష	395
40 శరీర పరీక్ష	396
4వ అధ్యాయము 1వ అహ్నిరము	
41 దోష పరీక్ష	399
42 ప్రేత్యభావ ప్రకరణము	400
43 శూన్యతోపాదాననిరాకరణ ప్రకరణము	401
44 ఈశ్వరోపాదన ప్రకరణము	408
45 ఆకస్మికత్వ ప్రకరణము	408
46 సర్వానిత్యత్వనిరాకరణ ప్రకరణము	404
47 సర్వానిత్యత్వనిరాకరణ ప్రకరణము	405
48 సర్వప్రత్యక్షత్వనిరాకరణ ప్రకరణము	405
49 సర్వశూన్యతా నిరాకరణ ప్రకరణము	408
50 సంఖ్యైకాంతవాద నిరాకరణ ప్రకరణము	407
51 ఫలపరీక్షా ప్రకరణము	408
52 దుఃఖపరీక్షా ప్రకరణము	411
53 అపవర్గపరీక్షా ప్రకరణము	412

4వ అధ్యాయము 2వ అష్టాకము	415
54 త త్తజ్ఞానోత్పత్తి ప్రకరణము	415
55 అవయవాలవి ప్రకరణము	416
56 నిరవయవత్వ ప్రకరణము	419
57 బాహ్యార్థభంగ నిరూపణ ప్రకరణము	421
58 త త్తజ్ఞానవిపృద్ధి ప్రకరణము	424
5వ అధ్యాయము 1వ అష్టాకము	427
59 సత్ప్రతిపక్షదేశనాభాస ప్రకరణము	427
60 జాతిషట్క ప్రకరణము	430
61 ప్రాప్త్యప్రాప్తిసమ ప్రకరణము	434
62 ప్రసంగసమ ప్రతివృష్టాంతసమములు	435
63 అనుత్పత్తిసమము	436
64 సంశయసమము	437
65 ప్రకరణసమము	438
66 అహేతుసమము	439
67 అర్థాపత్తిసమము	440
68 అవేశేషసమము	441
69 ఉపపత్తిసమము	442
70 ఉపలబ్ధిసమము	443
71 అనుపలబ్ధిసమము	444
72 అనిత్యసమము	445
73 నిత్యసమము	446
74 కార్యసమము	447
75 దోషాది విచారము	448
76 మతానుజ్ఞ	449
6వ అధ్యాయము 2వ అష్టాకము	450
77 నిగ్రహస్థానపంచక విశేష ప్రకరణము	450
78 అభిమతవాక్యార్థాప్రతిపాదక నిగ్రహస్థాన చతుష్కము	453
79 స్వసిద్ధాంతానురూప ప్రయోగాభాసనిగ్రహస్థాన త్రికప్రకరణము	454
80 పునరుక్త ప్రకరణము	455
81 కథకాన్యోక్తినిరూప్య నిగ్రహస్థానద్వయ ప్రకరణము	456

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

మొదటి యధ్యాయము

మొదటి అహ్నికము

మూ. ప్రమాణ ప్రమేయ సంశయ ప్రయోజన దృష్టాంత సిద్ధాంతావయవ తర్క నిర్ణయ వాద వితండా హేత్వాభాస చ్ఛల జాతి నిగ్రహ స్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశ్చిత్రేయసాధిగము.

1. సూ. ప్రమాణము ప్రమేయము సంశయము ప్రయోజనము దృష్టాంతము సిద్ధాంతము అవయవము తర్కము వాదము బల్పము వితంశ హేత్వాభాసములు చ్ఛలము జాతి నిగ్రహస్థానముల తత్త్వజ్ఞానమువలన మోక్షము ప్రాప్తించును.

ప్రమాణములచే ఆర్థమును పరిక్షించుట న్యాయము. అట్టి న్యాయముల దర్శనము న్యాయదర్శనము. దీనిని అన్వీక్షకీ అనియు నందురు. ప్రత్యక్షాగమ ప్రమాణములచే ఈక్షింపబడిన (చూడబడిన) దానిని అనుసరించి ఈక్షించుట (చూచుట) అన్వీక్ష. ఆ అన్వీక్షచే ప్రవర్తించుచున్నది గాన అన్వీక్షకీ న్యాయ శాస్త్రము అని వ్యుత్పత్తి. ప్రమాణాదులు ముందు వివరింపబడును.

మూ. దుఃఖ జన్మ ప్రవృత్తి దోష మిథ్యాజ్ఞానానాముత్త రోత్తరాపాయే తదనంత రా భావాదపవర్గః.

2. సూ. దుఃఖ, జన్మ, ప్రవృత్తి, దోష, మిథ్యాజ్ఞానములలో ఒక్కొక్కటె పై పైవి నశింపఁగా వాని వెనుకటివి పోవుటవలన మోక్షము సిద్ధించును.

అనిత్యములను నిత్యములుగాఁ దలంపఁజేయు మిథ్యాజ్ఞానము నశింపఁగా రాగద్వేషాది దోషములు నశించును, దోషములు నశింపఁగాఁ దత్కర్మ ప్రవృత్తి నశించును. కర్మప్రవృత్తి నశింపఁగా జన్మము నశించును. జన్మ నశింపఁగా దుఃఖము నశించును. దుఃఖనాశమే మోక్షము. పైని జెప్పిన ప్రమాణాదుల

తత్త్వజ్ఞానమువలన ఆ మిత్యాజ్ఞానము నశింపనిచో దోషములును ఆ దోషములు నశింపనిచో బ్రహ్మత్రియు ఆ ప్రవృత్తి నశింపనిచో జన్మమును జన్మ నశింపనిచో మోక్షము గలుగునని భావము.

మూ. ప్రత్యక్షానుమా నోపనూన శబ్దాః ప్రమాణాని.

3. సూ. ప్రత్యక్షము అనుమానము ఉపమానము శబ్దము అని ప్రమాణములు నాలుగు.

అర్థ నిర్ణయము చేయునది ప్రమాణము. ఉద్దేశము లక్షణము పరీక్ష అని యీ శాస్త్రవృత్తి మూడు విధములుగ నుండును. ఆ యా పదార్థములను పేర్కొనుట యుద్దేశము. ఆ యుద్దేశింపబడిన పదార్థములను విశేషధర్మములతోఁ దెలుపుట లక్షణము. లక్ష్యములను లక్షణములను సరిగా పరీక్షించుట పరీక్ష.

మూ. ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షోత్పన్నం జ్ఞాన మవ్యవచేశ్య మవ్యభిచారి వ్యవసాయాత్మకం ప్రత్యక్షం.

4. సూ. ఇంద్రియముల కా యా వస్తు సన్నికర్షమువలన గలిగినదియు శబ్దములచే వ్యవచేశింపబడినదియు తనకంటె నితరమందుండనిదియునుగ నున్నదియుజ్ఞానము ప్రత్యక్ష మనబడును.

శబ్దములచే వ్యవచేశింపబడినది యనుటచే యావరస గంధాది శబ్దము లందును, ఇతరమందుండనిదియనుటచే ఎడనూపులందలి నీటి భ్రమయందును, నిశ్చయజ్ఞానమని యనుటచే అది పొగయో దుమ్మ అను సంశయమందును అతిప్రసక్తి యుండదు అత్మమనస్సయోగజన్యమగు సుఖాదుల నివారణకొరకు జ్ఞానమనియుఁ జెప్పబడినది.

మూ. అథ తత్పూర్వకం త్రివిధ మనుమానం పూర్వవ చేచ్ఛ వత్ సామాన్యతోద్బంధం.

5. సూ. మతే ప్రత్యక్షపూర్వకమైన కార్యకారణ సంబంధ దర్శనము అనుమానము. అః పూర్వవంతము శేషవంతము సామాన్యతో దృష్టము నని మూడు విధములు.

పర్వతమందొక బ్రత్యక్షముగఁ గనిపించు పొగచేతఁ గనిపింపని నెప్పుడు కార్యకారణోదాహరణ పూర్వకముగ అనుమానించుట అనుమానము. కారణముచేఁ గార్యమును అనుమానించుట పూర్వవంతము. మేఘాన్మతిచేత వర్షము కురియు ననుజ్ఞానము. శేషవంతము అపూర్వార్థము గలిది. కార్యముచేఁ గారణమును అనుమానించుట శేషవంతము. నది నిండిపోవుటచేత వర్షము కురిసికట్టిని కారణము ననుమానించుట. కార్యకారణ సంబంధము ప్రత్యక్షము కానప్పుడు కార్యకారణములకుఁ జీన్మమైన యేదోయొక వస్తువుచేఁగారణ సామాన్యమునబట్టి యే వత్సక్షమగు కార్యముతోఁబుట సామాన్యతోచ్యుష్టము. ఇచ్చాదులనుబట్టి యాత్మ వ్యక్తమగుట. ఇచ్చ మొదలగునవి గుణములు. గుణములు ద్రవ్యము లందుండునవి. కాన ఇచ్చాది గుణములకు స్థానముఅత్యంత యని గ్రహించునది.

మూ. ప్రసిద్ధసాధర్యా త్సాధ్యసాధన ముపమానం.

7. సూ. ప్రసిద్ధమగు సాద్యశ్యమునుబట్టి సాధింపఁబడిన దానిని సాధించుట యుపమానము.

గవయ మృగము గోవువలె నుండును. పెద్దపులి చారల పిల్లివలె నుండును. ఇత్యాదులు ఉదాహరణము. గోవును బట్టి గవయమును పిల్లిని బట్టి పులిని గ్రహించుటయుపమానమని భావము.

మూ. ఆప్తోపదేశః శబ్దః.

7. సూ. అప్తలక్షణదేశము శబ్దము.

అప్తులు అనఁగా ప్రకృతవాక్యము యొక్క యథార్థజ్ఞానము గలవారు. వారిచే నుపదేశింపఁబడినది శబ్దము అనుప్రమాణము. అప్తము=ప్రకృత వాక్యము యొక్క యథార్థజ్ఞానము. దానిచే నుపదేశింపఁబడినది అనియు జెప్పనగును.

మూ. స ద్వివిధో దృష్టాదృష్టార్థత్వాత్.

8. సూ. అది దృష్టార్థకము అదృష్టార్థకము అని రెండు విధములు.

ఋషులు కవుల వాక్యానికము దృష్టార్థకము. అదృష్ట విషయకములైన చేదాదులు అదృష్టార్థకములు.

ఇది ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ వివేచనము

అవతారిక :- ఇంక ప్రమేయ వివేచనము చేయఁబడుచున్నది.

మూ. ఆత్మ శరీరేంద్రియార్థ బుద్ధి మనః ప్రవృత్తి దోష ప్రవృత్తిభావ ఫల దుఃఖాపవర్గాస్తు ప్రమేయం.

9. సూ. ఆత్మ శరీరము ఇంద్రియములు విషయములు బుద్ధి మనస్సు ప్రవృత్తి దోషములు ప్రవృత్తిభావము ఫలము దుఃఖము మోక్షము అనునవి ప్రమేయములు.

ప్రమాణములచే గ్రహింపఁబడు విషయములు ప్రమేయములు. వీని లక్షణము ముందు చెప్పఁబడును.

మూ. ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్న సుఖ దుఃఖ జ్ఞానా న్యాత్మనో లింగం.

10. సూ. ఇచ్ఛ ద్వేషము ప్రయత్నము సుఖము దుఃఖము జ్ఞానము అనునవి యాత్మకు సూచకములు.

ఆత్మపైకి గనిపింపదు గాన ఇచ్ఛాదులనుబట్టి యాత్మ యనునది యొకటి. యున్నదని గ్రహింపవలయునని భావము.

మూ. చేష్టేంద్రి యార్థాశ్రయః శరీరం.

11. సూ. చేష్టలకు ఇంద్రియములకు విషయములకు ఆధారమైనది శరీరము.

మూ. ప్రమాణ రసన చక్షు స్వక్ శ్రోత్రా ణీంద్రియాణి భూతేభ్యః.

12. సూ. పంచభూతములనుండి కలిగిన ముక్కు నాలుక కన్ను త్వక్కు (చర్మము) చెవి యనునవి యింద్రియములు.

ఈ యింద్రియములు శరీరములో ఆత్మ ప్రాణము ఉన్నంతవఱకుఁ బని చేయును.

మూ. పృథి వ్యాప స్తేజో వాయు రాకాశ మితి భూతాని.

13. సూ. నేనిరు వెలుగు గాలి యాకాసము అనునవి యైదును భూతములు.

మూ. గంధం రస రూపస్పర్శ శబ్దాః పృథివ్యాది గుణాస్తదర్థాః.

14. సూ. గంధము రసము రూపము స్పర్శము శబ్దము అనునవి నేల మొదలగు వాని గుణములును ఇంద్రియములకు విషయములు నగు.

నేలకు గంధము, నీటికి రసము, వెలుగునకు రూపము గాలికి స్పర్శము ఆకాశమునకు శబ్దము గుణములు. గంధము ముక్కునకును రసము నాలుకకును రూపము కంటికిని స్పర్శము త్వక్కునకును శబ్దము చెవికిని విషయములు.

మూ. బుద్ధి రుపలబ్ధిర్జ్ఞాన మిత్యనర్థాంతరం.

15. సూ. బుద్ధి యపలబ్ధి జ్ఞానము అనునవి వర్ణయపదములు.

మూ. యుగపత్ జ్ఞానానుత్పత్తి ర్మనసో లింగం.

19. సూ. ఏకకాలమందు ఒక్కమాటుగా ననేక జ్ఞానములు పుట్టక పోవుట మనస్సు ఉర్బదనుటకు సూచకము.

ఇంద్రియము లనేకమయినను ఆ యా యింద్రియముల జ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగకపోవుటవలనను ఇంద్రియములు ఇంకొకదానితోఁ గలిసిఁగగాని అజ్ఞానములు కలుగకపోవుటచేతను మనస్సు అనునది యొకటి యున్నదనియు అమనస్సుతో ఇంద్రియములకు సంబంధము గలిగినపుడు ఆయా జ్ఞానములు గలుగుచున్నవని భావము. మనస్సు ఒకటి గాన ఆయా జ్ఞానములు ఒకమాటుగాఁ గలుగక క్రమముగాఁ గలుగును.

మూ. ప్రవృత్తిర్వాగ్బుద్ధి శరీరారంభః.

17. సూ. వాక్కు మనస్సు శరీరముల ప్రయత్నము ప్రవృత్తి యనఁబడును.

మూ. ప్రవర్తనా లక్షణా దోషాః

18. సూ. పుణ్యపాపములందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయు రాగద్వేష మోహములు దోషములు.

జనులు రాగాదులను గుణములుగా గ్రహించినను తాత్త్విక దృష్టినిబట్టి యవి దుఃఖాదులకుఁ గారణము గాన దోషములని చెప్పఁబడెను.

మూ. పునరుత్పత్తిః ప్రేత్యభావః

19. సూ. చచ్చి మఱలఁ బుట్టుట ప్రేత్యభావము.

ప్రేత్య=చనిపోయి, భావము=పుట్టుట అని వ్యుత్పత్తి.

మూ. ప్రవృత్తిదోషజనితోఽర్థః ఫలం

20. సూ. ప్రవృత్తి వలనను దోషమువలనను గలిగిన ప్రయోజనము ఫలము.

ఆ ఫలము సుఖదుఃఖాది రూపముగ నుండునని భావము.

మూ. బాధనా లక్షణం దుఃఖం

21. సూ. పీడారూపమైనది దుఃఖము.

మూ. తదత్యంతమోక్షోఽప వర్గః

22. సూ. అసలు దుఃఖ మేమాత్రము లేకపోవుట మోక్షము దుఃఖములతోఁగూడిన జన్మము లేకపోవుటయే మోక్షమని భావము.

ఇది ఆత్మది ప్రమేయ వివేచనము

ఇంక సంశయాది వివేచనము

మూ. సమానానేక ధర్మోపపత్తే ర్విప్రతిపత్తే రుపలబ్ధ్యనుపల బ్ధ్యవ్యస్తాత శ్చ విమర్శః సంశయః

23. సూ. సమాన ధర్మజ్ఞానమువలనను, సజాతీయ విజాతీయరూపమైన యనేక ధర్మజ్ఞానమువలనను విరుద్ధజ్ఞానముకలుగుటవలనను వస్తుజ్ఞానము గలుగుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటవలనను వస్తుజ్ఞానము కలుగకపోవుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటవలనను విశేషధర్మము నపేక్షించుచు విమర్శించు జ్ఞానము సంశయము.

స్తంభమును జూచి పురుషుఁడు అను సంశయము చేయఁబడుచున్నది. ఇటు స్తంభమునకుఁ బురుషునికిఁగల స్థూలత్వదీర్ఘత్వాది సమానధర్మముల వలన సంశయము గలుగుచున్నది. కరచరణాది విశేషధర్మము నిశ్చయ జ్ఞానమునకు అపేక్షింపఁబడుచున్నది. వృథివి గంధము గలది గాన నీరు మొదలగు

సజాతీయములకంటెను విజాతీయములగు గుణకర్మలకంటెను విశిష్టమైనది. పృథివీయందువలె శబ్దమునందును విభాగజన్యత్వధర్మము (వెదురు మొదలగునవి చీల్చునపుడు పుట్టుట) విశేషముగా నున్నది. శబ్దముకంటె విజాతీయములు పృథివ్యాదులు. సజాతీయములు సామాన్య విశేషసమవాయాదులు వీని జ్ఞానము వలన శబ్దము ద్రవ్యమా గుణమా కర్మయా అను సందేహము గలుగుచున్నది. అది ద్రవ్యాదులు మూడిటిలో ఏది యని నిర్ణయింప విశేషము ఇటలేదు. దానిని ఆపేక్షించుచున్న యీ విమర్శము సంశయము. ఇది రెండవ రకమైనది. ఆత్మ యున్నదని కొందఱు లేదని కొందఱు. ఇట్టి విరుద్ధజ్ఞానమువలన ఆత్మయున్నదా లేదా యను సంశయము గలుగుచున్నది. ఇది మూడవ రకము. చెఱుపు మొదలగు వానియందు సత్యమగు జలజ్ఞానమును ఎండమావులందు. అసత్యమగు జలజ్ఞానమును గలుగుచున్నది. జలమున్నను లేకున్నను జ్ఞానము కలుగుచున్నది. కనుక ఉన్నదే యుపబద్ధమగునా లేనిది గూడ ఉపబద్ధమగునా అని సంశయము. ఇట సత్యరూపమగు జ్ఞానము గలుగుటలో వ్యవస్థలేదు. ఇది నాల్గవ రకము. నూయి త్రవ్వగా నీరు త్వరగా బడనపుడు ఇక్కడ నీరుఉండియుఁ బడుటలేదా లేక అసలు నీరే లేక పడుటలేదా అని వస్తుజ్ఞానము కలుగకపోవుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటచే సంశయము కలుగుచున్నది. ఇది అయిదవ రకము.

ఇది సంశయ విచేదనము

మూ. యమధికృత్య ప్రవర్తతే తత్ప్రయోజనం.

24. నూ దేసికొఱకై జనులు ప్రవర్తితురో అది ప్రయోజనము.

మూ. లౌకిక పరీక్షకాణాం యస్మిన్నర్థే బుద్ధి సామ్యం స దృష్టాంతః

25. నూ. లౌకికులకు శాస్త్రపరీక్షకులకు దేనియందు బుద్ధి సాదృశ్యము గలుగునో యది దృష్టాంతము.

పుణ్యపాపములు నశించునవి యనినిరూపింపఁ సియున్నపుడు లౌకికులచే శాస్త్రజ్ఞులచే నిర్దిష్టముగా అంగీకరింపఁబడిన శరీరదృష్టాంతమును దీసికొనుట దృష్టాంత మనఁబడును.

ఇది న్యాయ పూర్వాంగ ప్రకరణము.

మూ. తత్రాధికరణాభ్యుపగమ సంస్థితిః సిద్ధాంతః

26. సూ. శాస్త్రాధారమునుబట్టి తగిన రీతిగా నిస్సంశయ స్థితిని గలిగించునది సిద్ధాంతము.

మూ. సర్వతంత్ర ప్రతితంత్రాధికరణాభ్యుపగమ సంస్థి త్యర్థాంతరభావాత్.

27. సూ. సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము, ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతము, అధికరణ సిద్ధాంతము అభ్యుపగమ సిద్ధాంతము అని అది నాలుగువిధములు.

మూ. సర్వతంత్ర త్రావిరుద్ధ స్తంత్రేఽధి కృతోఽర్థః సరసి తంత్ర సిద్ధాంతః

28. సూ. సర్వశాస్త్రములకు విరుద్ధముగాకుండ శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁ బడినది సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము.

మక్కు మొదలగునవి యింద్రియములని గంధము మొదలగునవి విషయములని నేల మొదలగునవి భూతములని ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచే విషయములను గ్రహింపవలయునని ఈ విధముగా సర్వశాస్త్రము లందు అంగీకరింప బడినవి చెప్పుట సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము లన బడును.

మూ. సమాన తంత్ర ిద్ధః పరతంత్రాసిద్ధః ప్రతి తంత్ర సిద్ధాంతః

29. సూ. ఒక శాస్త్రముచేతనే సిద్ధమై యితర శాస్త్రములచే సిద్ధముగాని విషయము ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతము.

లేని వస్తువు ఉండదు ఉన్నది పోదు, చేతనలు నిరతిశయమైనవి తత్తత్కారణములగు దేహేంద్రియ మనోవిషయములందు విశేషమున్నది యని సాంఖ్యుల సిద్ధాంతము. అది ఇతర శాస్త్రసిద్ధము గాదు. పురుషకర్మనుబట్టి భూతస్పృష్టి గలుగును. ప్రవృత్తినిబట్టి కర్మలఁబట్టి దోషములు గలుగునుచేత నలుస్వగుణ విశిష్టములైనవి. అసత్తు పుట్టుచున్నది పుట్టినది నశించుచున్నది. అని వైశేషికుల సిద్ధాంతము. అది ఇతర శాస్త్రసిద్ధము గాదు. ఇది ప్రతి సిద్ధాంత మనఁబడును.

మూ. యత్సిద్ధా వన్య ప్రకరణసిద్ధిః సోఽధికరణ సిద్ధాంతః

30. సూ. ఒక విషయమును సిద్ధింపజేయుటలో అనువంగికముగ మఱియొక విషయము సిద్ధించుట యధికరణ సిద్ధాంతము.

దర్శన స్మర్యనాదులచే ఒక విషయమే గ్రహింపబడుట వలన దేహేంద్రియములకంటె ఆత్మభిన్నమైనది యను విషయమును సిద్ధింపజేయుటలో అనువంగముగా ఇంద్రియములనేకములని ఇంద్రియములు స్వస్వనియత విషయము గావి యని అవి జ్ఞానసాధనములనియు సిద్ధించుచున్నది.

మూ. అపరీక్షితాభ్యుపగమాత్త ద్విశేష పరీక్షణ మభ్యుపగమసిద్ధాంతః

31. సూ. పరీక్షింపకుండ ఒక విషయమునంగీకరించి దానిని విశేషించి పరీక్షించుట యభ్యుపగమ సిద్ధాంతము.

శబ్దము ద్రవ్యము అది నిత్యమా అనిత్యమా అనుదానిలో శబ్దము ద్రవ్యము అను విషయమును పరీక్షింపకుండ నంగీకరించి దానినిగూర్చి అది నిత్యమా అనిత్యమా యని విశేషించి పరీక్షింపబడుచున్నది.

ఇది సిద్ధాంత వివేచనము

అవతారిక:- ఇంక న్యాయావయవముల వివేచనము చేయబడుచున్నది.

మూ. ప్రతిజ్ఞా హేతుదాహరణోపనయ నిగమనా న్యవయవాః

32. సూ. ప్రతిజ్ఞా హేతువు ఉదాహరణము ఉపనయము నిగమనము అనునవి యవయవములు.

అవయవములు=సాధింపదలచిన వాక్యములోని భాగములు.

మూ. సాధ్య నిర్దేశః ప్రతిజ్ఞా

33. సూ. సాధింపదగిన విషయమును నిర్దేశించి చెప్పుట ప్రతిజ్ఞ. శబ్దము అనిత్యము అని శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధించుటకై చెప్పుట ప్రతిజ్ఞ. పర్యతము నిప్పుగలది, నిప్పు గలది అని సాధింపబడుచున్నది. ఇది ప్రతిజ్ఞ.

మూ. ఉదాహరణసాధర్యాత్ సాధనం హేతుః.

34. సూ. ఉదాహరణ సాధర్మ్యమునుబట్టి సాధింపదగిన దానిని సాధించుట హేతువు.

ఉదా :- ఉత్పత్తిధర్మముగల దగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అను దానిలో ఉత్పత్తి ధర్మముగలదగుటవలన అనునది హేతువు. ఉత్పత్తిధర్మము గలది అనిత్యముగాఁ జూడఁబడుచున్నది. అనునది ఉదాహరణ సాధర్మ్యము. పర్వతము ధూమముగలదగుటవలన నిప్పు గలది. అనుచోట ధూమము గలదగుటవలన అనునది హేతువు. సాధర్మ్యము=సమానధర్మము.

మూ. తథా వైధర్మ్యాత్.

35. సూ. ఉదాహరణ వైధర్మ్యమువల్లఁ గూడ సాధింపదగిన దానిని సాధించుట హేతువగును.

అనుత్పత్తి ధర్మము గలది నిత్యమగును. ఎట్లనఁగా ఆత్మ. మొ. నిష్పలేని చోట పొగయుండదు. ఎట్లనఁగా చెఱువు. మొ సాధర్మ్య వైధర్మ్యములనుబట్టి హేతువు రెండు విధములుగా నుండునని భావము. వైధర్మ్యము=విరుద్ధధర్మము.

మూ. సాధర్మ్యాత్ తద్ధర్మభావీ దృష్టాంత ఉదాహరణం.

36. సూ. సాధ్యముతోపాటు సాధర్మ్యముండటవలన సాధ్యధర్మ భావముగల దృష్టాంతము ఉదాహరణము.

వస్తువు ఉత్పత్తిధర్మము గలది గాన అనిత్యము. ఇట ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన అనునది హేతువు. అనిత్యత్వము సాధ్యము. ఇట్లే శబ్దముగూడ ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన ఘటమువలె అనిత్యమైనది. ఇది యుదాహరణము. దీనిని అన్వయదృష్టాంత మందురు. ఇట్లే పొగయున్నచోట నిష్ప గలదు వంటయిల్లువలె. మొ.

మూ. తద్విప్రర్యయాద్వా విపరీతం.

37. సూ. సాధ్యమందలి వైధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యసాధర్మ్యములేని దృష్టాంతము వైధర్మ్యేదాహరణము.

ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము. ఇది సాధర్మ్య దృష్టాంతము. అనుత్పత్తి ధర్మము గలది నిత్యము ఆత్మవలె. ఆత్మవలె అనుత్పత్తిధర్మము గలది గాదు గాన శబ్దము అనిత్యము. ఇది వైధర్మ్య

దృష్టాంతము. దీనిని వ్యతిరేక దృష్టాంతమందురు. ఇట్లే నిప్పు లేనిచోట పొగ యుండదు చెబుచున్నది. మొ.

మూ. ఉదాహరణాపేక్ష స్త ఖేత్యుపసంహారో, న తథేతి వా సాధ్యసోధ్యవనయః.

88. సూ ఉదాహరణము నపేక్షించి “అట్లే” అని కాని ‘అట్లు గాదు’ అని కాని సాధ్యము నుపసంహరించు వాక్యము ఉపనయము.

మొదలు మొదలైన యుత్పత్తి ధర్మముగల ద్రవ్యములు అనిత్యములుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. ‘అట్లే’ శబ్దము ఉత్పత్తిధర్మము గలది యని సాధ్యము ఉపసంహరింపఁబడుచున్నది ఇంక వైధర్మ్యముతో అత్య మొదలగు ద్రవ్యములు అనుత్పత్తిధర్మము గలవి నిత్యముగాఁ జూపట్టుచున్నవి. కాని శబ్దముట్లు గాదు’ అని వైధర్మ్యరూపముగా నుపసంహరింపఁబడుచున్నవి.

మూ. హేత్వప్రదేశాత్ ప్రతిజ్ఞాయాః పునర్వచనం నిగమనం.

89. సూ. హేతుకథనమువల్లఁ బ్రతిజ్ఞావాక్యమును నిరుగఁజెప్పుట నిగమనము.

నిగమనము తిరుగఁ జెప్పఁబడిన దానిని సమర్థించుట, శబ్దము ఉత్పత్తి ధర్మము గలది గాన అనిత్యము అని చెప్పుట నిగమనము అని భావము. శబ్దము అనిత్యము అనునది ప్రశిష్ట. ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన అనునది హేతువు. ఉత్పత్తిధర్మముగల వాదలు అనిత్యమైరట్లు అనునది యుదాహరణము. అట్లే యుత్పత్తిధర్మముగల శబ్దము అనునది యుపనయము. అందువల్ల ఉత్పత్తి ధర్మము గలది గాన శబ్దము అనిత్యము అనునది నిగమనము. వైధర్మ్యముతోఁ గూడ (1) శబ్దము అనిత్యము (2) ఉత్పత్తి ధర్మముగలదగుట వలన (3) అనుత్పత్తి ధర్మముగల ఆత్మాది ద్రవ్యములు నిత్యములై గనిపించు చున్నవి (4) శబ్దముట్లు అనుత్పత్తి ధర్మము గలది గాదు (5) అందువలన ఉత్పత్తి ధర్మముగల శబ్దము అనిత్యము. అను దీని ప్రతిజ్ఞాదులను దెలియు నలయు.

ఇది న్యాయప్రకరణము

మూ. అవిజ్ఞాత తత్త్వైర్థే కారణోపపత్తిత స్తత్త్వజ్ఞానార్థ
మూహస్తర్కః.

40. సూ. వస్తు తత్త్వము తెలియఁబడనపుడు తత్త్వజ్ఞానము కొఱకుఁ
గారణోపపత్తి పూర్వకముగ నూహించుట తర్కము.

మూ. విమృశ్య పక్షప్రతి పక్షాభ్యామవధారణం నిర్ణయః.

41. సూ. విమర్శించి పక్ష ప్రతిపక్షములఁబట్టి యర్థమును నిశ్చయించుట
నిర్ణయము.

సందేహింపఁబడిన సాధ్యము గలది పక్షము. సాధ్యము లేనట్లు
నిశ్చయింపఁబడినది ప్రతిపక్షము. ఉదా :- పొగయుండుటవలనఁ బర్వతము
నిప్పు గలది వంటయిల్లువలె గాన దానిని పక్షమందురు. నిప్పులేనిచోట పొగలేదు
చెఱువువలె. ఇటు సాధ్యము లేదు గాన ఇది ప్రతిపక్షము. ఈ రెండిటిని పరిశీ
లించి యర్థనిర్ణయము చేయుట నిర్ణయము.

ఇది న్యాయోత్తరాంగ ప్రకరణము

ఇది ప్రథమాధ్యాయమున మొదటి యాహ్నికము

ప్రథమాధ్యాయము

రెండవ యాహ్నికము

మూ. ప్రమాణతర్క సాధనోపాలంభః సిద్ధాంతాఽవిరుద్ధః
పంచావయవోపపన్నః పక్ష ప్రతిపక్ష పరిగ్రహో వాదః.

1. సూ. ప్రమాణములచేతను, తర్కముచేతను సత్యవిషయమును
స్థాపించి యసత్య విషయమును ప్రతిషేధించుచు సిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగాక
పంచావయవములతోఁగూడ పక్ష ప్రతిపక్షములను స్వీకరించునది వాదము.

విషయ విమర్శనము చేయు వాక్యరచనను కథ అందురు. అది వాదము
జల్పము వితండ అని మూఁడు విధములు.

మూ. యథోక్తోపవన్న శృలజాతి నిగ్రహస్థాన సాధనో
పాలంభో జల్పః.

2. సూ. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన వాదలక్షణము గల్గిని ఛల జాతి
నిగ్రహస్థానములచే సత్యవిషయమును స్థాపించుచు అసత్య విషయమును ప్రతి
షేధించునది జల్పము.

వాదిచేఁ జెప్పఁబడిన దానిచే ఆర్థాంతరము గల్పించి వాదికి నమ్మతమగు
విషయమును దూషించుట ఛలము. వాదిచేఁ జెప్పఁబడిన హేతువును సాధర్మ్య
వైధర్మ్యములచే నిషేధించుట జాతి. విపరీతజ్ఞానమును అజ్ఞానమును నిగ్రహస్థాన
మనఁబడును.

మూ. సప్రతిపక్షస్థాపనా హీనో వితండా.

3. సూ. ప్రతిపక్షమును స్థాపించునది యగుటచే హీనమైన జల్పము
వితండ యనఁబడును.

ఇది కథా లక్షణప్రకరణము

మూ. సవ్యభిచార విరుద్ధ ప్రకరణసమ సాధ్యసమ కాలాతీతా
హేత్వాభాసాః.

4. సూ. సవ్యభిచార, విరుద్ధ, ప్రకరణసమ సాధ్యసమ కాలాతీతము
లనునవి హేత్వాభాసములు.

సరియైనవి గాక హేతువులవలెఁ దోచువానిని హేత్వాభాసములందురు.

మూ. అనై కాంతికః సవ్యభిచారః.

5. సూ. ఒకదాని యందు మాత్రమే నియతము గాక యుండునది
సవ్యభిచారము.

స్వర్కలేనిది గాన శబ్దము సిత్యము స్వర్కగలకుండ అనిత్యము. శబ్దము
అట్లు స్వర్కగలది కాదు. అందువలన స్వర్కలేనిది శబ్దము నిత్యము. నిత్యత్వ
మును సాధించు “స్వర్క లేనిదిగాన” అను హేతువు నిత్యమందే గాక అనిత్య
మైన బుద్ధియందుఁగూడ నుండుటచేత నది సవ్యభిచారము. అది సాధారణము
ఆసాధారణము అనుపసంహరి అని మూఁడు విధములు. హేతువు సాధ్యము కాని

దానియందుండుట సాధారణము ఉదా:- ప్రమేయమగుటవలన వర్జితము నిష్ప
గలది. ఇటు ప్రమేయము సాధ్యమైన నిష్పలేని వెలుపునందు ఉన్నవి. కాన ఇది
సాధారణము. అన్ని సపక్ష విపక్షములందుండక పక్షమందు మాత్రమె
యుండుట అసాధారణము. సాధ్యమున్నట్టి నిశ్చయింపబడినది సపక్షము.
సాధ్యము లేదని నిశ్చయింపబడినది విపక్షము. ఉదా:- శబ్దమగుటవలన శబ్దము
నిత్యము. శబ్దత్వము సపక్షమైన సమస్త నిత్యవస్తువులందును విపక్షమైన సమస్తా
నిత్యవస్తువులందును లేనిది. పక్షమందు మాత్రమెయుండును. కాన ఇది అసాధా
రణము అన్వయదృష్టాంత వ్యతిరేకదృష్టాంతములు రెండును లేనిది అనుప
సంహరి. ప్రమేయమగుటవలన సర్వము అనిత్యము. ఇటు సర్వమును పక్షమే
యగుటవలన దృష్టాంతమే లేదు. కాన ఇది అనుపసంహరి.

మూ. సిద్ధాంత మభ్యుపేత్య తద్విరోధీ విరుద్ధః.

9. సూ. సిద్ధాంతీకరించు దాని నాశ్రయించి ప్రవర్తించినదై దాని
విరోధిగా నుండునది విరుద్ధము.

ఉదా:- ఇది హ్రదమగుటవలన నిష్ప గలది. ఇటు నిష్ప గలది యను
దానిని సిద్ధాంతీకరింపఁ బ్రవర్తించిన "హ్రదమగుటవలన" అనునది సిద్ధాంతీక
రింపఁదలంచిన విషయమునకు విరోధిగానున్నది గాన విరుద్ధము.

మూ. యస్మాత్ప్రకరణ చింతా సా నిర్ణయార్థ మపదిప్తః
ప్రకరణ సమః.

7. సూ. ప్రకరణమునకు సంబంధించిన పక్షప్రతిపక్షములఁ బరిశీలించు
నదై నిర్ణయమునకుఁ బనికెరాని హేతువు ప్రకరణసమము.

నిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన శబ్దము అనిత్యము. నిత్యధర్మములు
గనిపింపని యనిత్యములగు ఘటాదులువలె ఇటు అనిత్యము సాధింపబడు
చున్నది. హేతువు గూడ అదే అగుచున్నది. అనిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన
శబ్దము నిత్యము. అనిత్యధర్మములు గనిపింపని నిత్యములైన యాకాశాదులవలె
ఇక్కడ నిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన, అనిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన అనెడి
హేతువులు నిత్యత్వా నిత్యత్వ నిర్ణయకములుగావు హేతువులు ప్రకరణములగు
పక్ష ప్రతిపక్షములతో సమానమైయున్నవి గాన ప్రకరణ సమము.

మూ. సాధ్యాః ౭విశిష్టః సాధ్యత్వాత్సాధ్య సమః.

8. సూ. సాధ్యముకంటె విశేషముగా నుండక సాధ్యమువలె నిదియు సాధింపఁదగియుండుటవలన ఆ హేతువు సాధ్యసమ మనఁబడును.

ఉదా:- గతి గలదగుటవలన ఛాయద్రవ్యము. కాంతి యొక్క ఆవరణమే ఛాయ. కాన ఛాయ వేఱు ద్రవ్యము గాదు. అందుచే ఛాయకు ద్రవ్యత్వము సాధింపఁదగి యున్నది. అది ద్రవ్యమైనఁ గదా గతియుండుట. ఛాయకు ద్రవ్యత్వము సాధింపఁదగినట్లు గతియు సాధింపఁదగినదే కాన ఇది సాధ్య సమము. ఇందు హేతువు అదివఱకే సిద్ధమైయుండక సాధింపఁదగి యున్నది. కాన ఇదియే అసిద్ధమని వ్యవహరింపఁబడును. ఇది ఆశ్రయాసిద్ధము స్వరూపా సిద్ధము వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. అని మూఁడు విధములు. ఆశ్రయాసిద్ధము :- గగనారవిందము ఆరవింద మగుటవలన పరిమళము గలది. ఇటు పరిమళమునకు ఆశ్రయమైన గగనారవిందము సిద్ధింపలేదు. కానఇది ఆశ్రయాసిద్ధము. స్వరూపా సిద్ధము :- హ్రదము ధూపముగలదగుటవలన ద్రవ్యము. ఇటు హ్రదములో హేతువైన ధూపము యొక్క స్వరూపమే సిద్ధించుట లేదుగాన స్వరూపాసిద్ధము. ఉపాధితోఁగూడిన హేతువు వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. సాధ్యమందు (సాధింపఁదగిన దానియందు) వ్యాపకమై యుండి సాధనమందు వ్యాపకముగా నుండకపోవునది యుపాధి ఉదా:- పర్వతము నిప్పు గలది గాన పొగ గలది. అనుచోట తడి కట్టెల సంయోగము ఉపాధి ఎక్కడ పొగయున్నదో అక్కడ తడికట్టెల సంయోగము గలదు. కాన సాధ్యమైన పొగయందు తడిఁబై సంయోగము వ్యాపకమైయున్నది. ఎక్కడ నిప్పు గలదో అక్కడ తడికట్టెల సంయోగము లేదు కాల్చిన యినుపగుండునందు తడికట్టెల సంయోగములేదు. కాన సాధన మయిన నిప్పునందు తడికట్టెల సంయోగమువ్యాపకముగా లేదుకాన ఇదియుపాధి. ఇది యుపాధికలదికాన వ్యాప్యత్వాసిద్ధమైనది.

మూ. కాలాత్య యావదీప్తః కాలాతీతః.

9. సూ. కాలము నత్రీమించి చెప్పఁబడిన హేతువు కాలాతీతము.

ఉదా: సంయోగముచేఁ బ్రకటమగుటవలన శబ్దమురూపమువలె నిత్యము. ప్రకటమగుటకుఁ బూర్వముగాని తరువాతఁగాని యున్నరూపము దీపమటాది సంయోగముచేఁ బ్రకటమైనట్లే అదివఱకే యున్న శబ్దము భేరిదండాది సంయో

గముచే బ్రకటమగుచున్నది. సంయోగముచే ప్రకటమగుటవలన శబ్దము నిత్యము" అనునది సంయోగకాలము నతిక్రమించి చెప్పబడినది. దీపమట సంయోగమున్నపుడు రూపము గ్రహింపబడుచున్నది. దీపమునకు ఘటముతో సంయోగము పోయినవెంటనే రూపము గ్రహింపబడదు. శబ్దమట్లు గాక భేరి దండాది సంయోగము పోయినను ధూరముగానున్న వానికి భేరిదండాది విభాగ కాలముందు శబ్దము వినబడుచున్నది. ఇట్టి శబ్దము ప్రకటనము భేరిదండాది సంయోగకాలము పిదపనే గలుగుచున్నది. కాన సంయోగకాలము నతిక్రమించు చున్నది. దీపోదాహరణముతో సాధర్మ్యముగూడ లేదు కాన ఈ హేతువు సాధనముగాదు. కనుక హేత్వాభాసము

ఇది హేత్వాభాస ప్రకరణము

మూ. వచన విఘాతోఽర్థ వికలోపపత్త్యాచ్ఛలం.

10. సూ. వాదిచే జెప్పబడిన దానికి అర్థాంతరమును గల్పించి వాదికి సమ్మతమగు విషయమును దూషించుట చలము.

మూ. తత్త్రివిధం వాక్చలం సామాన్యచ్ఛల ముపచార చ్ఛలంచ.

11. సూ. వాక్యము సామాన్యచ్ఛలము ఉపచారచ్ఛలము అని భలము. మూ.డు విధములు.

మూ. అవిశేషాభిహితేఽర్థే వక్తురభిప్రాయా దర్థాంతకల్పనా వాక్చలం.

12. సూ. సామాన్యముగా జెప్పబడిన యర్థమందు వక్తయుద్దేశము కంటే మఱియొక యర్థమును గల్పించుట వాక్చలము.

ఉదా :- బాలుడు నవకంబలుడు అను వాక్యములో నవ (కొత్త) కంబళము గలవాడు అనివాది యనఁగా బ్రతివాది నవపదమునకు దోమ్మిది యను నికొకర్థమును గ్రహించి బాలునికి ఒక కంబళమే యున్నది గదాతొమ్మిది కంబళైక్కడ అని యర్థమును గల్పించి యాశేపించుట వాక్చలము. సందర్భాదులు అర్థమును నిర్ణయించును గాన దిరుగ వాది తన యర్థమును సమర్థించి యాశేపమును బోగొట్టును. ఇట్లే ఈతడు హరి అని చెప్పగా

విష్టువుకంటె వాడు అను పక్ష యొక్క యర్థమును దప్పించి ఈతడు హరియైతే తోకయేదీ అని హరిపదమునకుఁ గ్రోతి యర్థమును గ్రహించి యాక్షేపించుట, మొ.

మూ. సంభవతోఽర్థ స్యాతి సామాన్యయోగా దసంభూతార్థ కల్పనా సామాన్యచ్ఛలం.

13. సూ. ప్రకృతార్థము నతిక్రమించిన సామాన్యశబ్దము యొక్క సంబంధమునుబట్టి ప్రకృతార్థమునకు సంభవించెడి యర్థమునకుఁ బ్రకృతార్థమునకు సంభవింపని యర్థమును గల్పించుట సామాన్యచ్ఛలము.

ఉదా:- బ్రాహ్మణుడు విద్యాశీల సంపన్నుడు అని యనఁగా సర్వ బ్రాహ్మణులందు విద్యాశీల సంపద సంభవించినచో బ్రాహ్మణుడైన వ్రాత్యుని యందును విద్యాశీల సంపదయుండునని యాక్షేపించుట సామాన్యచ్ఛలము. వ్రాత్యుడనగా ఉయనయనాది సంస్కారహీనుడు. ఉపనయనాది సంస్కార రహితుడును విద్యాశీలసంపన్నుడు గావలసివచ్చు నని యాక్షేపణము. ఈ పొలమున సస్యములు ఫలించు ననఁగా గింజలు చల్లకుండనే మొలచునా ? అని యాక్షేపించుట సామాన్యచ్ఛలము.

మూ. ధర్మ వికల్పనిర్దేశేఽర్థ సద్భావ ప్రతిషేధ ఉపచార చ్ఛలం.

14. సూ. శబ్దమునకు ఆర్థముతోఁగల ధర్మమును వివిధముగఁ గల్పించి చెప్పినపుడు యథాశ్రుతమయిన యర్థమునే చెప్పి యధాంతర కల్పన మును నిషేధించుట యుపచారచ్ఛలము.

ఉదా:- మంచములు అఱచుచున్నవి. నిప్పులు కురియుచున్నవి. ఇత్యాదులలో లక్షణాది శక్తులచే మంచములందున్నవారు అని, నిప్పులవలెఁ దీజ్ఞములైనవి యని యధాంతర కల్పనచే నిర్దేశింపఁబడిన పదములకు యథా శ్రుతమైన యర్థమునే చెప్పి మంచము తెట్లు అఱచును నిప్పులెట్లు కురియును అని యాక్షేపించుట యుపచారచ్ఛలము. ఉపచారము అనఁగా లక్షణ. అట్టి లక్షణచే సిద్ధించిన యర్థమును ఆక్షేపించుట ఉపచారచ్ఛల మని భావము.

మూ. వాక్యల మేవోపచారచ్ఛలం తదవిశేషాత్.

15. సూ. అర్థాంతర కల్పనలో విశేషము లేకపోవుటవలన వాక్చలమును ఉపచారచ్చరమును ఒకటియే. ఇది పూర్వపక్షి యాశ్చేవణము.

మూ. న తదర్థాంతర భావాత్.

16. సూ. ఆ రెండిటిలో అర్థభేదముండుటవలన అవి రెండును ఒకటియే యనరాదు.

సాన్ధిక పదములందు వాదికిష్టమైన యర్థమును విడిచి యర్థాంతరమును గల్పించి యాశ్చేపించుట వాక్చలము లక్షణాదులచే సిద్ధమైన యర్థాంతరమందు ప్రయోగింపఁబడిన పదమునకు స్వతస్సిద్ధమైన యర్థమునే చెప్పి నిషేధించుట యుపచారచ్చలము. ఇది యీ రెండిటికి భేదమని భావము.

మూ. అవిశేషేవా కించిత్రాధర్మాన్యో దేకచ్చల ప్రసంగః.

17. సూ. స్వల్పసాధర్మ్యమునుబట్టి యవి రెండు నొక్కటె యన్నచో, బైని జెప్పఁబడిన మూఁడు విధములైన చలములుగూడ నొకటె యని చెప్పఁగలసివచ్చును.

ఇది చలప్రకరణము

మూ. సాధర్మ్యం వై ధర్మాభ్యాం ప్రత్యవస్థానం జాతిః.

18. సూ. వాదిచే జెప్పఁబడిన హేతువును ఉదాహరణముల సాధర్మ్యం వైధర్మ్యములచే దూషించుట జాతి యనబడు “ఆత్మ అనిత్యము” అని నాస్తికుఁడైన వాది తన మతమును నిశ్చయించుటకై యనఁగాఁ బ్రతివాది “ఆకాశమువలె సర్వవ్యాపకముగా న ఆత్మ నిత్యము” అని ఆకాశసాధర్మ్యమున బట్టి వాది మతమును దూషింప దానికి ప్రతియుక్తితోఁచక వాది సర్వవ్యాపకమైన యాకాశముయొక్క సాధర్మ్యమును బట్టి ఆత్మనిత్యమన్నచో చేతనమైన యాకాశముయొక్క వైధర్మ్యమునుబట్టి “ఆత్మ అనిత్యమెందుకుఁ గాదు” అని దూషించుట జాతి యగును. మరలఁ బ్రతివాది అనిత్యములగు ఘటాదులకు లేని సర్వవ్యాపకత్వముండుటచే ఆత్మ నిత్యము. అని ఘటాది వైధర్మ్యము వాది మతమును దూషింపఁగా దీనికిఁ బ్రతియుక్తితోఁచక వాది ఘటవైధర్మ్యమున బట్టి ఆత్మ నిత్యమైనచో, బద్ధమైన ఘటముయొక్క సాధర్మ్యమునుబట్టి యనిత్యమని యెందుకుఁ జెప్పరాదని దూషించును. ప్రతివాదియుక్తిని దూషించుటకు జీవము (=పుట్టినది) గాన జాతియని వ్యుత్పత్తి.

మూ. విప్రతి పత్తి రప్రతిపత్తిశ్చ నిగ్రహస్థానం.

19. సూ. విపరీతజ్ఞానమును, వాదిని జయించుటకు మరల వాదము నారంభింపకపోవుటయును నిగ్రహస్థానమనఁబడు. నిగ్రహస్థాన మరఁగాఁ బాజయప్రాప్తి యని భావము. తన నిగ్రహమునకు స్థానమైనది గాన నిగ్రహ స్థానమని వ్యుత్పత్తి.

మూ. తద్వికల్పజ్ఞాతి నిగ్రహస్థాన బహుత్వం.

20. సూ. విపరీతజ్ఞానము యొక్కయు అజ్ఞానము యొక్కయు వివిధత్వమునుబట్టి జాతియును నిగ్రహస్థానమును బహువిధములై యుండును.

మాటాడకయుండుట, తెలిసికొనకపోవుట, తెలివి లేకపోవుట, మనస్సునకు నిలుకడలేకపోవుట, వాది చెప్పినదాని నంగీకరించుట, బ్రతిమాలుట ఁ పేక్షించుట ఇవి యజ్ఞానములోని రకములు. మిగిలినవి విపరీత జ్ఞానములు అని తెలియురది. ఇవి పంచమాధ్యాయమున వివరింపఁబడును.

ఇది రెండవ యాహ్నికము

మొదటి యధ్యాయము సమాప్తము

—:(౦):—

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

రెండవ యధ్యాయము

మొదటి అహ్నికము

మూ. సమానానేక ధర్మాధ్యవసాయా దన్యతర ధర్మాధ్యవసాయాద్వాన సంశయః.

1. సూ. సమాన ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁగాని యనేక ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని ఏదో యొక ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని సంశయము గలుగదు.

ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము. ఏవో రెండు వస్తువులున్నపుడు ఏదో యొకదాని నిశ్చయజ్ఞానమున్నపుడు రెండవ దాని జ్ఞానము గలుగును గనుక సంశయమెట్లు గలుగునని పూర్వపక్షిపన్నము. స్తంభమునకుఁ బురుషునకు సమానధర్మములున్నను స్తంభజ్ఞాన నిశ్చయమున్నపుడు రెండవదైన పురుష ధర్మజ్ఞానమునందెట్లు సంశయము గలుగును అని శంక.

మూ. విప్రతి ప త్యై వ్యవస్థా ధ్యవసాయాచ్ఛ.

2. సూ. విరుద్ధ జ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని వ్యవస్థలేనట్లు గలిగిన నిశ్చయమువలనఁ గాని సంశయము గలుగదు.

ఇది విరుద్ధజ్ఞానము, ఇందులో వ్యవస్థ లేదు అని తెలిసిన వారికి సంశయము గలుగును గాని అవి తెలియని వారికెట్లు సంశయము గలుగును. నాస్తికులకు ఆత్మలేదని నిశ్చయజ్ఞానము గలదు. వారికింక ఆత్మ విషయములో సంశయమెట్లు గలుగును. ఆస్తికులకు ఆత్మ గలదని నిశ్చయజ్ఞానము గలదు. వారికింక సంశయమెట్లు గలుగును. ఈ సూత్రమును తరువాతి 3, 4, 5 సూత్రములును పూర్వపక్షసూత్రములు.

మూ. విప్రతిపత్తే చ సం ప్రతిపత్తేః.

3. సూ. విరుద్ధజ్ఞానమందు నిశ్చయజ్ఞానముండుట అది సంశయమునకు హేతువు గాదు.

మూ. అవ్యవస్థాత్మని వ్యవస్థిత త్వాచ్ఛాపవ్యవస్థాయాః.

4. సూ. అవ్యవస్థగల వానియందు అవ్యవస్థయే వ్యవస్థగా నుండుట వలన అవ్యవస్థ సంశయమునకు హేతువు గాదు

వ్యవస్థ లేనివానికి (నిశ్చయజ్ఞానము లేనివానికి) దనలోని అవ్యవస్థయే (అనిశ్చయజ్ఞానమే) వ్యవస్థ (నిశ్చయముగా)గా దోచుచున్నది గాన వానికింక ఆ అనిశ్చయజ్ఞానము సంశయమునకు హేతువు గాదని శంక.

మూ. తథాత్యంత సంశయస్తద్ధ సాతత్వోపపత్తేః.

5. సూ. అట్లే అవ్యవస్థ సంశయమునకు హేతువని అన్నచో సమానాధిభర్మము లేప్పుడును ఎడతెగక యుండును గాన నిశ్చయము గలిగి నపుడును సంశయము అత్యంతము గలుగక మానదు.

స్తంభమా పురుషుడా అని సంశయము కలిగి దగ్గరకుపోయి స్తంభమనియో పురుషుడనియో నిశ్చయించినను సంశయమునకు హేతువులైన సమానధర్మములు వానిని విడిచిపోవు గాన సంశయము మామూలుగానే యుండును గాన సంశయము పోవుటెట్లు అని యాశ్చర్యము.

మూ. యథోక్తాధ్యవసా యా దేవ తద్విశేషాపేక్షాత్ సంశయే నానాసంశయో నాత్యంత సంశయోవా.

6. సూ. నిశ్చయజ్ఞానమును గలిగించు విశేషధర్మములు లేని సమాన ధర్మాదిజ్ఞానమువలన సంశయ విషయమందు సంశయము లేకపోవుటగాని ఎడతెగని సంశయము గాని కలుగదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. ఇది స్తంభము గాదు పురుషుడు అని తెలిపెడిక రచరణాదులును చలనాదికమును లేనపుడు సంశయము కలుగక మానదని భావము.

మూ. యత్ర సంశయస్తత్తైవ ముత్తరోత్తర ప్రసంగః.

7. సూ. సంశయము గలిగినచోట నెల్ల ఇద్దే యుత్తరోత్తర పరీక్ష చేయవలయును.

ఇది సంశయ పరీక్షాప్రకరణము

మూ. ప్రత్యక్షాదీనా మప్రామాణ్యం తై కాల్యాసిద్ధేః.

8. సూ. వస్తు విషయక జ్ఞానమును గలిగించు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూఁడిబియ్యందు ఉండుట శక్యము గాదు గాన అవిప్రమాణములు గావు. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము

మూ. పూర్వం హి ప్రమాణసిద్ధౌ నేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ ప్రత్యక్షోత్పత్తిః.

9. సూ. ప్రమేయముకంటె మొదటనే ప్రమాణము సిద్ధించునన్నచో ప్రమాణముకంటెఁ బూర్వముప్రమాణముచేఁ దెలియఁదగు ప్రమేయ విషయములు లేవు గాన ఇంద్రియార్థ సంనికర్షవలనఁ బ్రత్యక్షము గలుగుననుట కుదురదు. ముందు వస్తువు తరువాత దానిని దెలుపు ప్రమాణము ఉన్నఁగాని ఆ వస్తు విషయకజ్ఞానము గలుగదని భావము. ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. పశ్యాత్సిద్ధౌ నప్రమాణేభ్యః ప్రమేయసిద్ధిః.

10. సూ. ప్రమేయ వస్తువుకంటెఁ దరువాతనే ప్రమాణము సిద్ధించు నన్నచో ప్రమాణములవల్ల, ఆ ప్రమాణములచేఁ దెలియఁదగు ప్రమేయ వస్తువులు సిద్ధింపవు.

మొదే వస్తువులు గలుగునన్నచో ఆ వస్తువులను దెలుపు ప్రమాణములు లేనపుడు ఆ వస్తువులను దెలికొనుట కుదురదని భావము. ఇదియుఁ బూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. యుగపత్సిద్ధౌ వత్త్యర్థ నియతత్వాత్ క్రమవృత్తి త్వా భావో బుద్ధీనాం.

11. సూ. ప్రమాణ ప్రమేయము తొకసారె సిద్ధించునన్నచో తత్తద్విషయక బుద్ధులు ప్రతియర్థమందును నియతమై యుండుటవలన అవి క్రమముగఁ గలుగుట సంభవింపదు. ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. తై కాల్యాసిద్ధేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః.

12. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు మూడు కాలములందు సిద్ధింపవు గాన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకుఁ బ్రామాణ్యము లేదని నిషేధించిన యెడల ఈ నిషేధము గూడ మూడు కాలములందు సిద్ధింపక పోవుటవలనఁ బ్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదని నిషేధించుటకు వీలులేదు.

మొదటనే ప్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యమునకు నిషేధము సిద్ధించునన్నచో నిషేధింపఁదగినదే లేకపుడు నిషేధింపఁబడునది యేది? తరువాతనే నిషేధము సిద్ధించునన్నచో మొదట నిషేధము లేకపోవుటవలన నిషేధింపఁదగినది సిద్ధింపదు. రెండును ఒకసారే సిద్ధించునన్నచో నిషేధింపఁదగిన దాని యస్త్యమును ఆంకితంబుటచే నిషేధించుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? మూడు కాలములలోను ప్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యమును నిషేధించుటకు వీలులేకపోవుట వలనఁ బ్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యము సిద్ధించునని భావము. ఇది సిద్ధాంత సూత్రము.

మూ. సర్వప్రమాణ ప్రతిషేధాచ్చ ప్రతిషేధానుపపత్తిః.

13. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములన్నిటికిని బ్రామాణ్యమును నిషేధించుటవలనను “ప్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదు” అని నిషేధించుట తగదు.

ఏదైన సాధింపవలయు నన్నచో ఏదేని యుదాహరణమును జూపి సాధింపవలయును. ఆ యుదాహరణముగూడఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణసిద్ధమే యగును అన్ని ప్రమాణములను నిషేధించుటచేఁ బ్రత్యక్షాది సిద్ధమైన యుదాహరణములే యుండువు. అవే లేకపోయినపుడు ఇంక సాధించుటయు నిషేధించుటయు ఎట్లు గుఱురును. కాన ఈ నిషేధము తగదని భావము.

మూ. తత్ప్రమాణే వాన సర్వప్రమాణ ప్రతిషేధః.

14. సూ. ప్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యమును నిషేధించుటకుఁ జూపఁ బడిన యుదాహరణము ప్రమాణమన్నచో ఈ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణముల నన్నిటినిగూడఁ బ్రతినిషేధించుట తగదు.

మూ. తై కాల్యా ప్రతిషేధశ్చ శబ్దాదాతోద్య సిద్ధివ తత్త్విద్దేః.

15. సూ. ఛ్వనినిబట్టి తత్పూర్వసిద్ధములగు వాద్యవిశేషాదులు సిద్ధించునట్లు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములగుబట్టి తత్పూర్వసిద్ధములగు ప్రమేయములు సిద్ధించుచుండుటవలన “త్రికాలములందు సిద్ధించకపోవుటవలన బ్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదు” అని నిషేధించుట, తగదు.

వాద్యాదులు మ్రోయించిన కొలదిసేపటికి వాని ధ్వని పినఁబడును. ఆ ఛ్వనినిబట్టి తత్పూర్వకాలసిద్ధములగు వాద్యవిశేషాదులు ఊహింపఁబడును. అట్లే ప్రమాణములగుబట్టి పూర్వసిద్ధములగు ప్రమేయములు ఊహింపఁబడునని భావము.

మూ. ప్రమేయా చ తులాప్రామాణ్యవత్

16 సూ. త్రాసుయొక్క ప్రామాణ్యమువలె బ్రమేయత్వమును సిద్ధించును.

బరువును దెలుపు సాధనమైన త్రాసు ప్రమాణము. దీనికి విషయమైన బరువుగల బంగారము మొదలగునవి ప్రమేయములు. ఆ తూచఁబడిన బంగారమునుబట్టి త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము నిశ్చయించఁబడును. పిదప త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము తెలియుటలో ఆ బంగారము మొదలగునవి ప్రమాణములగును. త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము ప్రమేయమగును. ఇట్లే తెలిసికొనఁ దగినది గాన ఆత్మప్రమేయము. జ్ఞానము గలిగించుటలో స్వతంత్రమైనది గాన ఆత్మ ప్రమాణము. మే.

అవతారిక :- ప్రత్యక్షాదులు ఇతర ప్రమాణముచే సిద్ధించునా ప్రమాణము లేకుండని సిద్ధించునా పరీక్షింపఁబడుచున్నది.

మూ. ప్రమాణతః సిద్ధేః ప్రమాణానాం ప్రమాణాంతర సిద్ధి ప్రసంగః.

17. సూ. ప్రమాణాంతరముచేతఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించునని స్వీకరించినచోఁ బ్రత్యక్షాదులకంటె నింకొక ప్రమాణము గూడఁ గలదని యంగీకరించవలసి వచ్చును.

ఆ ప్రమాణము ఇంకొక ప్రమాణముచేత సిద్ధించుననవలసి వచ్చి దాని కింకొక ప్రమాణము దీనికింకొక ప్రమాణము అని యిట్లు అవ్యవస్థాదోషము సంభవించును. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. తద్వినివృత్తేర్వా ప్రమాణసిద్ధివత్ ప్రమేయసిద్ధిః.

18. సూ. ప్రమాణాంతరము లేకుండనే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించునన్నచో అట్లే ప్రమేయములును సిద్ధించును. ఇదియుఁ బూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. న, ప్రదీప ప్రకాశ సిద్ధివత్ తత్త్విద్యే.

19. సూ. దీపపు వెలుగువలెఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించును గానఁ బ్రమాణాంతరముల నంగీకరింపవలసి వచ్చునని గాని యితర ప్రమాణము లేకుండనే ప్రమాణములవలెఁ బ్రమేయములును సిద్ధించునని గాని యనరాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. దీపపు వెలుగు చీకటిలోఁ బదార్థములను బ్రకాశింపఁజేయుదుఁ గన్నులకు సహకారి యగును. కాన దీపపు వెలుగు కూడ బ్రత్యక్షప్రమాణమే. కన్నులచే దీపపు వెలుగును దెలికొందుము. ఇటులు ఒక ప్రత్యక్ష ప్రమాణము మఱొక ప్రత్యక్షముచే గ్రహింపఁబడును. బాహ్యవస్తు జ్ఞానమునబట్టి యింద్రియశక్తి, ఆ యింద్రియములకు బాహ్యవస్తులకుఁ గల సంబంధము. ఊహింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఆనుమానముచేఁ బ్రత్యక్షజ్ఞానములు సిద్ధించుచున్నవి. ఈ విధముగఁ బ్రత్యక్షాదులు నాలుగింటిలో ఏదో యొకటి యింకొకదానికి సహకారి యగును. కాన ఈ నాలుగింటికంటె వేఱొక ప్రమాణ మును అంగీకరించుట గాని ప్రమాణాంతరము లేకుండ స్వతస్సిద్ధముగ ప్రమాణ ప్రమేయసిద్ధి కలుగుటగాని జరగదని భావము.

ఇది ప్రమాణ సామాన్య పరీక్షాప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. ప్రత్యక్ష లక్షణానువపత్తి సమగ్రవచనాత్.

20. సూ. బ్రత్యక్ష లక్షణము సమగ్రముగాఁ జెప్పకపోవుటవలనఁ బ్రత్యక్షలక్షణము ఉపపన్నమైనది గాదు.

ఆత్మ మనస్సన్నికర్షము లేనిచోఁ బ్రత్యక్షము గలుగదు కాన లక్షణములో ఆత్మ మనస్సన్నికర్షజన్యమని కూడఁ జేర్చవలయునని భావము. ఇదే ముందు సూత్రములోఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

మూ. నాశ్రయ మనసోః సన్నికర్షాభావే ప్రత్యక్షోత్పత్తిః.

21. సూ. ఆత్మ మనస్సుల సన్నికర్షము లేనిచో బ్రత్యక్షము గలుగదు.

మూ. దిద్ధేశికాలాకాశేవ్యపేయం ప్రసంగః.

22. సూ. ఇద్ధే దిక్కులు దేశము కాలము ఆకాశము వీరియొక్క సంబంధము లేనిదే ప్రత్యక్షము గలుగదు.

ఇందుచే లక్షణములో ఆత్మ మన స్సన్నికర్షజన్యమనియు దిద్ధేశాని సంబంధజన్యమనియు జేర్చవలె నని భావము. పైమూడు సూత్రములు పూర్వ పక్షసూత్రములు.

మూ. జ్ఞానలింగత్వాదాత్మనో నావరోధః.

23. సూ. జ్ఞానము ఆత్మకు సూచకముగానఁ బ్రత్యక్ష లక్షణములో ఆత్మ సంగ్రహింపబడకపోలేదు.

ఆత్మసంయోగములేనిదే అసలు ఏవిధమైన జ్ఞానము గలుగదు. కాన ఆత్మ సంగ్రహింపబడినట్లే యగును. అందుచే స్పష్టముగా తెలియబడుచున్నందున ఆత్మసంయోగజన్యమని లక్షణములో జెప్పబడలేదని భావము. దిగాదులు ప్రత్యక్షాదులకుఁ గారణమనుటలో ప్రమాణము లేదనియుఁ దెలియునది.

మూ. తదయోగపద్యలింగత్వాచ్చ న మనసః.

24. సూ. ఒకమాటుగా ఆనేక జ్ఞానములు పుట్టకపోవుట మనస్సున్న దనుటలో సూచకముగాన లక్షణములో ఆత్మ సంగ్రహింపబడకపోలేదు.

ఆత్మకు మనస్సుతో మనస్సుకు ఇంద్రియములతోను సంనికర్షమున్ననే గాని ఏవిధమైన జ్ఞానమును గలుగదు గాన మనస్సన్నికర్షజన్య మని లక్షణములో జెప్పకపోయినను స్పష్టముగఁ దెలియనే తెలియుచున్నది. కాన మనస్సంయోగ మనునది సంగ్రహింపబడినట్లే యగును. కాన లక్షణములో జెప్పబడలేదని భావము.

మూ. ప్రత్యక్ష నిమిత్తత్వాచ్చేంద్రియార్థయోః సన్నికర్షస్య స్వశబ్దేన వచనం.

25. సూ. ప్రత్యక్షాది సర్వప్రమాణములకు ఆత్మ మన స్సన్నికర్షము సమానమే. ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ప్రత్యక్షమునకు మాత్రమే నిమిత్తము

అందుచేత ప్రత్యక్షలక్షణములో నింద్రియార్థ సన్నికర్షము ప్రత్యక్షమునకు హేతుపపి మాత్రమే వేటుగఁ జెప్పఁబడెను.

మూ. సుప్తవ్యాసక్త మనసాం చేంద్రియార్థయోః సన్నికర్ష నిమిత్తత్వాత్.

21. సూ. నిదించిన వారికిని ఇతర విషయగుండుఁ దగుల్కొనిన మనసుగల వారికిని జ్ఞానము గలుగుటతో ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమే ప్రధాన నిమిత్తమగుటచేత ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్య మనియె గాని అత్మమనస్సన్నికర్షజన్యమని కూడఁ బ్రత్యక్షలక్షణములోఁ జేర్చఁబడలేదు.

నిదించువానికిని విషయాంతరమును ద్యానించువానికిని హఠాత్తుగాఁ గలిగిన ధ్వని మొదలగునవి మేల్కొల్పి ప్రస్తుత విషయమందుఁ బ్రవృత్తిగల వానిని గాఁజేయును. అప్పుడు ముఖ్యముగ ఇంద్రియములె పనిచేయును. కాని ఆత్మ ప్రయత్నపూర్వకముగా తెలిసికొనఁగోరి మనస్సును ప్రేరేపింపదు. మనస్సు ఇంద్రియములతో ఈ పని చేయుమని నియోగింపదు. ఇట్లు నియోగింప నక్కరలేకుండనే ఆయా శబ్దాదులను ఇంద్రియములు గ్రహించును. కాన లక్షణముతో ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్యమని చెప్పఁబడెనని భావము.

మూ. తైశ్వానదేశో జ్ఞానవిశేషాచాం.

27. సూ. ఆయా ఇంద్రియముల కాయా విషయములతో సన్నికర్షననుబంధి యా యా జ్ఞానవిశేషముల వ్యవహారమును గలుగుచున్నది కానఁ బ్రత్యక్షములో నింద్రియార్థ సన్నికర్షయే ముఖ్యము. ముక్కుచే వాసన చూచుట, కంటిచేఁ జూచుట, నాలుకచే రుచి చూచుట మొదలగు జ్ఞానవిశేషములు గలుగుచున్నవి. ముక్కుచే వాసన చూచుట మొదలగు వానిని ప్రమాణప్రత్యక్షము చాక్షుషప్రత్యక్షమని రాస్యప్రత్యక్షము ఇత్యాది వ్యవహారములును గలుగు చున్నవి. కాన ఇంద్రియార్థసన్నికర్షయే ముఖ్యమని భావము.

మూ. వ్యాహతత్వా దహేతుః.

28. సూ. అత్మ మనస్సన్నికర్షము లేనిచో ఇంద్రియములు విషయములను గ్రహింపలేవు గాన ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ప్రత్యక్షజ్ఞానమునకు హేతువు గాదు. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. నార్థ విశేషప్రాబల్యోత్.

29. సూ. ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ముఖ్యమగుటవలన అదియే ప్రధానమని తెలుపుటకై ఇంద్రియార్థసన్నికర్షజన్యమని చెప్పఁబడెను గాని అత్యమనస్సన్నికర్షయుండదని చెప్పుటకుఁ గాదు కానఁ బై నిజెప్పిన దోషము లేదు.

మూ. ప్రత్యక్ష మనుమాన మేక దేశ గ్రహణా దుపలబ్ధే.

30. సూ. అవయవిలోని యొక యవయవభాగమునబట్టి సంపూరణానము గలుగుచున్నది గానఁ బ్రత్యక్ష మనుమానమె యగును.

పోగదే నీప్పను అనుమానించినట్లు ప్రత్యక్షసిద్ధమైన వృక్షములోని యొకభాగమయిన మొదలును జూచి మిగిలిన వృక్షమఁ తటిని ఊహించి తెలిసికొనవచ్చును గాన ఇది యనుమాన ప్రమాణములోనే గతార్థమగునని పూర్వపక్షము.

మూ. న, ప్రత్యక్షేణ యావత్ తావదప్యవలంబాత్.

31. సూ. ప్రత్యక్షముచే నేదో కొంతభాగమైనను దెలియఁబడుటవలన నిది యనుమానములో గతార్థమగు ననరాదు. వృక్షములో ఏక దేశజ్ఞానము గూడఁ బ్రత్యక్షముచేతఁ గాక మఱియొ దానిచే సిద్ధింపదు గానఁ బ్రత్యక్షమెట్లును అవసరమె. ప్రత్యక్షముచేతనే సమస్తవృక్షమును దెలియుటచే మూలభాగమును ప్రత్యక్షముచేతను తరువాతి భాగమును భాగములును అనుమానముచేతను గ్రహించి జ్ఞానగౌరవమును పొందుట వ్యర్థమని భావము.

మూ. నచై కదేశోపలబ్ధి రవయవి సద్భావాత్.

32. సూ. అదియును గాక అవయవము ప్రత్యక్షమగు కాలమందును అవయవి యుండుటవలన చక్షుస్సంయోగాదులకుఁ బ్రత్యక్ష మద్దగింపఁబడదు గానఁ బ్రత్యక్ష మనుమాన మనరాదు.

ఇది ప్రత్యక్ష పరీక్షాప్రకరణము

మూ. సాధ్యత్వాదవయవిని సందేహా.

౩౩. సూ. అవయవములకంటె వేఱుగా అవయవి యున్నదని సాధింపదగియుండుటవలన అవయవములకంటె వేఱుగా అవయవి యున్నదని యున్నదా యను సందేహము గలుగుచున్నది.

ఒకటే సాధరమును సాధ్యమును గాదు. అవయవియైన వృక్ష మిట సాధింపదగిన దగుటవలన ఆ సాధింప దగిన దాని విషయములో మరల నది సాధరముగా నుండరాదు. కాన ఈ హేతువు సరియగు హేతువుగాదు. అందుచే అవయవి యందునిశ్చయజ్ఞానము గలుగుటలేదు అని పూర్వపక్షము.

మూ. సర్వాగ్రహణ మవయవ్యసిద్ధేః.

౩౪. సూ. అవయవములకంటె వేఱుగా అవయవి సిద్ధింపకపోయినచో సర్వపదార్థములను గ్రహించుటకు వీలపడదు.

అవయవములకన్న వేఱుగా అవయవి యుండదు అని కొందఱు మతము. దానికిది ఖండనము. అణువులు అతీంద్రియములు గానఁ బరమాణువుల కూడిర కంటికిఁ గనిపింపదు. అవయవి లేదన్నచో అణువుల సముదాయ రూపమైన ద్రవ్యాదులు గ్రహింపబడక పోవలసివచ్చును. ఈ కుండ నల్లనిది, ఒకటి, పెద్దది; పట్టుకొనఁబడినది. అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ వ్యవహారమును బట్టియు ఘటాదులు గ్రహణాది విషయములగుటనుబట్టియు అవయవి వేఱుగా నున్నట్లు తెలియుచున్నదని భావము.

మూ. ధారణాకర్షణోపపత్తేశ్చ.

౩౫. సూ. ద్రవ్యాదుల ధారణము ఆకర్షణమును ఉపపన్నమగుట వలన అవయవములకన్న అవయవి వేఱుగా నున్నది.

మూ. సేవా వన వత్ గ్రహణ మితి చేన్నాతీంద్రియతా దణూనాం.

౩౬. సూ. దూరమందున్న సేనకు వనమును విడిగా ఆశ్వరథ భటాదికముగను శాఖాలతా వృక్షాదికముగఁ గక సమూహముగా గ్రహించునట్లు గ్రహింపవచ్చున్నచో అవయవములైన యణువులు అతీంద్రియ విషయములు

గానఁ బ్రత్యక్షము గాకపోవలసినవచ్చును అందుచే అవయవములకంటె ఆవయవి వేఱయినది కాదనరాదు.

ఇది ఆవయవి పరీక్షాప్రకరణము

—:(౧):—

మూ. రోధోపఘాత సాదృశ్యేభ్యో వ్యభిచారా దనుమానో మప్రమాణం.

37. సూ. గట్టువేయుటచే నడినిండుట, గూడ కపాయము గలుగుటచే బీమలు గుడ్డను దీసికొనిపోవుచుండుట, సదృశధ్వనినిబట్టి నెమలి కూత మొదలగు వర్ణానుమాన కారణములు వ్యభిచరించుటవలన అనుమానము ప్రమాణము గాదు.

నడి నిండుటచేత వర్షము కురిసినదనెడి అనుమానములో నడి నిండుటకు వర్షము కురియుటవలననే గాక నడి క్రింద గట్టువేయుటవలనఁ గూడ నది నిండ వచ్చును గాన వర్షము కురిసినదనెడి అనుమానము నియతము గాదు. కాన ఈ అనుమానము ప్రమాణము గాదని భావము ఇట్లే చీమలు గుడ్డను దీసికొని పోవుటకు వర్షమువలననే గాక చీమల గూలికేదైన నపాయము వచ్చినచో అవి తమ గుడ్డను దీసికొనిపోవుటయు సంభవింపవచ్చును. అందువలన వర్షమువల్లనే చీమలట్లు చేయుచున్నవనుటకు వీలులేదు. కాన ని అనుమానమును అప్రమాణ మని భావము. నెమలివలె నెవరైనఁ గూసినచో ఆ కూతనుబట్టి వేఱుము ననుమానించుట కుదురదుగాన అదియు ప్రమాణము గాదు. కాన అనుమానము వస్తునిర్ణయము చేయుటలోఁ బ్రమాణము గాదని యాశ్చేషము.

మూ. నైక దేశ త్రాస సాదృశ్యేభ్యోఽర్థాంతరభావాత్,

38. సూ. కారణైక దేశములగు కేవల జలవృద్ధికంటెను విపీలికా భయముకంటెను. నమానధ్వనికంటెను ఇతరమైన యర్థవిశేషములు శరీరము పోతువులందుండుట వలన అనుమానము అప్రమాణ మనరాదు.

గట్టువేసినపుడు కేవల జలవృద్ధి మాత్రమే యుండునుగాని తృణకాష్ఠములు నుదుగు ప్రవాహవేగమును ఉండవు కానఁ గేవల జలసమృద్ధినిబట్టి వరాను మానము చేయుట తగదు. అదే అన్నిచోట్ల గుడ్డను దీసికొనిపోవు. చీమల

గుంపునుబట్టి వర్తానుమానము చేయఁదగును గాని కేవల మొక్కచోట కంగారు పడిన కొంచెము చీమలచే వర్తానుమానము చేయరాదు విశేషపరిజ్ఞానము లేకపోవుటవల్ల సదృశధ్వనివల్ల నెఱుఁగి కేవల యనుభవ గతుగును గాని విశేషపరిజ్ఞానమున్నచోట అట్లు భ్రమకలుగదు. కాన సరియగు కారణములను జెప్పలేని వానిదే యీ దోషము. కాన అనుమానము ప్రమాణమైనదే గాని యప్రమాణమైనది గాదని కావము.

ఇది అనుమానపరీక్షా ప్రకరణము

మూ. వర్తమానాభావః పతతః పతిత పతితస్య కాలోపపత్తేః.

99. సూ. ఫలము పడుచున్నపుడు కనిపించు పడినచోటునుబట్టి భూతకాలమును పడఁదగినచోటునుబట్టి భవిష్యత్కాలమును మాత్రమే గోచరించుచున్నది కాని పడుచున్నచోటు కనిపింపకపోవుటచే వర్తమానకాల మనునది లేదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము. ఫలము పడినట్టియుఁ బడఁబోవునట్టియుఁ బ్రదేశము మాత్రము గనిపించును. పడుచున్న ప్రదేశము గనిపించుటలేదు గాక మూఁడవదగు వర్తమానము లేదు అని శంక.

మూ. తయోరప్యభావో వర్తమానాభావే తదపేక్షత్వాత్,

40. సూ. వర్తమానకాలము లేదన్నచో వర్తమానకాలము నాధారము చేసికొని ప్రవర్తిల్లినవగుటవల్ల భూతభవిష్యత్కాలములును లేకపోవలసివచ్చును.

కాలమును మనునది ప్రదేశమునుబట్టి గాక క్రియనుబట్టి ప్రవర్తిల్లును. పతనక్రియ మగినచో అది పడిన కాలము అనఁగా భూతకాలమగును. పతనక్రియ యింక బయలుదేలు నన్నచో అది పడఁదగిన కాలము భవిష్యత్కాలమగును. ఆ ద్రవ్యమందు పతనకాలమే లేనచో నింక మగిసిన-మగియఁబోవు కాలములేట్లు సిద్ధించును.

మూ. నాతీతానాగతయో రితరేతరయో రితరేత రాపేక్షా సిద్ధిః.

41. సూ వర్తమానకాలము లేకుండఁగనే భూతభవిష్యత్కాలము లొకదానినిబట్టి యొకటి సిద్ధించునన్నచో అన్యోన్యాయ దోషము గలుగును గాన అట్లనరాదు.

భవిష్యత్కాలములో వస్తుసిద్ధిలేదు. భూతకాలములో వస్తుసిద్ధి నశించును. కనుక దేనినిబట్టి ఏది సిద్ధించును. సిద్ధమైన వస్తు వికాకవస్తువును సిద్ధింపఁ జేయును. కాని భూతభవిష్యత్వస్తువులు సిద్ధము గావివే. కాన దేనిచే దేనిని సిద్ధింపఁ జేయును. కాన వర్తమానము నొప్పితీరవలయునని భావము. హ్రస్వద్వీర్ఘములు మెఱకపల్లములు నీడవెలుగులు మొదలగు వానియందుఁజేరి నిట విశేష హేతువులు లేకపోవుటవలన ఒకదానినిబట్టి యొకటి సిద్ధింపవని భావము.

మూ. వర్తమానాభావే సర్వాగ్రహణం ప్రత్యక్షానుపపత్తే.

42. సూ. వర్తమానకాలము లేనపుడు వస్తుప్రత్యక్షమే కుదుడదు కాన స్వర్వపదార్థములును గ్రహింపఁబడక పోవలసివచ్చును.

ఇంద్రియములకు పదార్థములు ప్రత్యక్షమగుట వర్తమాన విషయము. అందువలన వర్తమానము లేనపుడు ఏదియు గ్రహింపఁబడదు. అట్టి ప్రత్యక్షమే కుదురనపుడు ఇతర జ్ఞానములును సంభవింపవని భావము.

మూ. కృతతా కర్తవ్య తోపపత్తే స్తూభయథా గ్రహణం.

43. సూ. వర్తమాన కాలికమగు ఘటాదులకు భూతభవిష్యత్కాలిక వ్యవహార ముపపన్నమగుట వలన వర్తమానమునకు లేండు విధముల గ్రహణము గలుగును.

వర్తమానకాలమందలి ఫటవిషయములో ఘటము నల్లఁగా నుండెను ఎఱ్ఱినిది కాఁగలదు అను భూతభవిష్యత్కాలిక వ్యవహారము గ్రహింపవచ్చును. వచ్చుచున్నాను వందుచున్నాను ఇత్యాది వర్తమానరూపములలో వర్తమానకాల సమీపజన్యములగు భూతభవిష్యత్కాల తోభయ మైన యర్థమును ప్రతీయ మానమగుచుండును. వందుచున్నాను అనఁగా ప్రాయ్విమీద కుండపెట్టట మొదలుకొని వండిన పదార్థము క్రిందకు దింపుటవఱకుఁ గలుగు క్రియా బాహ్యము తోచునని భావము.

ఇది వర్తమానపరీక్షాప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. అత్యంత ప్రాయోగ దేశ సాధర్యా దుపమానాసిద్ధిః.

44. సూ. అత్యంత సాధర్యమునుబట్టియు, బహుళసాధర్యమును బట్టియు, ఏక దేశసాధర్యమునుబట్టియు ఉపమానము ప్రవర్తిల్లదు.

అత్యంతసాధర్యః:- గోవువలె గోవు ఉండదు. బహుళసాధర్యః:- గోవు మహిషమువలె నుండును. ఏకదేశ:- అవగింజవలె మేరు పర్వతముండును. ఉత్పాదులనుబట్టి యుపమానము ప్రవర్తిల్లదని భావము.

మూ. ప్రసిద్ధ సాధర్యాదుపమానసిద్ధే ర్యథోక్త దోషానుపపత్తిః.

45. సూ. ప్రసిద్ధ సాధర్యమునుబట్టి యుపమానము సిద్ధించుటవలన, బై నిజెప్పిన దోషము పట్టదు.

మూ. ప్రత్యక్షే ణాఽ ప్రత్యక్షసిద్ధేః.

46. సూ. ప్రత్యక్షమగు దానిచేత, బ్రత్యక్షముగాని వస్తువు సిద్ధించుట వలన ఉపమానమును వేఱుగా నింకొక ప్రమాణముగా జెప్ప నవసరము లేదు.

ప్రత్యక్షమగు పొగచేత నిప్పును గ్రహించినట్లు ప్రత్యక్షమగు గోవుచేత అప్రత్యక్షమగు గవయ మృగమును గ్రహింపవచ్చును గాన అనుమానముతోనే గతార్థమగును గాన ఉపమానప్రమాణము అనవసరమని పూర్వపక్షము.

మూ. నాఽ ప్రత్యక్షే గవయే ప్రమాణార్థ ముపమానస్య పశ్యామ ఇతి.

47. సూ. గవయ మృగము ప్రత్యక్షము గానప్పుడు ఉపమానమును ప్రమాణముగా జెప్పవలసిన ప్రయోజనము కనిపింపదు.

నిప్పు గనిపింపనప్పుడే పొగచే నిప్పు ననుమానింతుము కాని నిప్పు గనిపించినచో అనుమానమునకే యవసరము లేదు. ఇక్కడ అట్లుగాక గవయ మృగమును జూసినప్పుడు “గోవువలె గవయమృగముండును” అనేది యాప్త వాక్యమునుబట్టి యుపమానమున ఇదిగదా గవయమృగము అని స్మరింతుము గాని గవయమృగమే కనిపింపనిచో ఉపమానమునే ప్రమాణముగా జెప్పనవసరము లేదు. వ్యాప్తిజ్ఞానము లేనందువల్లను ప్రత్యక్షము గాని గవయమృగమందు అనుమానముతోగూడిన నిశ్చయజ్ఞానము గూడఁ జూడమని భావము.

మూ. తథే త్యుపసంహారాదుపమానసిద్ధేర్నా విశేషః.

48. సూ. అట్లే యని వాక్యమును ముగించుటవల్ల ఉపమానము సిద్ధించుచున్నది గాన రెండిటికి అభేదము లేదు.

గోవు ఎట్లున్నదో అట్లే గవయమ్మగమును అనుజ్ఞానమువల్ల ఉపమానము సిద్ధించుచున్నది గాన ఉపమానమును అనుమానమును వేతైనవే గాని రెండును ఒక్కటిగావని భావము. అట్లేయని చెప్పుటవల్ల ఉపమానము దృష్టాంతరూపమైనది. దృష్టాంతము అనుమానమునకు, గారణము గాన, గారణరూపమయిన యుపమానమును గార్యరూపమయిన అనుమానమును ఒకటిగానేరవని భావము

ఇది ఉపమానప్రామాణ్య పరీక్షాప్రకరణము

మూ. శబ్దోఽనుమాన మర్థస్యానుపలబ్ధే రను మేయత్వాత్

49. సూ. అర్థము ప్రత్యక్షముగా లభింపక శబ్దముచే అనుమానపడి గియుండుటవలన శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించును.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. ఉపలబ్ధే రద్ధిప్రవృత్తత్వాత్.

50. సూ. అర్థజ్ఞానము రెండువిధములుగ లేకుండుటవలన శబ్దప్రమాణము అనుమానములోనే అంతర్భవించును.

ఇదియు, బూర్వపక్షసూత్రము, శబ్దప్రమాణమును వేరుగా నంగీకరించి నప్పుడు శబ్దప్రమాణమువల్ల ఒకవిధమైన యర్థజ్ఞానమును అనుమాన ప్రమాణము వల్ల మఱియొక విధమైన యర్థజ్ఞానమును గలుగక యొక్క విధముగానే గలుగుట వలన రెండిటికి భేదము లేదని భావము.

మూ. సంబంధాచ్ఛ.

51. సూ. అనుమాన ప్రమాణములో సాధనసాధ్యములగు ధూమాగ్నులకు నియతసంబంధమున్నట్లే యిక్కడను శబ్దార్థములకు నియత సంబంధముండుటవలనను శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించును.

ఇదియు, బూర్వపక్షసూత్రమే.

మూ. ఆప్రోవదేశ సామర్థ్యా చ్చబ్దా దర్థే సంపత్తయః.

2. సూ. ఆప్రోవదేశమందలి యాకాంక్షా యోగ్యతాది సామర్థ్యముచేత శబ్దమువల్ల అర్థజ్ఞానము గలుగును గాన నిది యనుమానములో అంతర్భవింపదు.

వ్యాప్తి నపేక్షింపని యాకాంక్షా యోగ్యతాది జ్ఞానమువల్ల అర్థపత్యయము గలుగునని భావము. అనుమానములో వ్యాప్తిజ్ఞానమున్న గాని అర్థపత్యయము గలుగదు. కాన అర్థజ్ఞానము రెండువిధములుగ లేదని చెప్పరాదు కనుక శబ్దప్రమాణమును అనుమానప్రమాణమును భిన్నములే. ఎక్కడెక్కడ పొగయుండునో యక్కడక్కడ నిప్పు ఉండు ననుసాహచర్య నియమము వ్యాప్తి. ఒకపదమునకు ఏ పదములేనిదో అన్వయము గురురదో యా పదము కలిగియుండుట యాకాంక్ష. ఉదా:- గోవు గుఱ్ఱము ఏనుగు. ఇందు ఆకాంక్ష లేదు. అర్థమునకు బాధలేకపోవుట యోగ్యత. ఉదా:-అగ్ని చేదడుపుచున్నాడు. ఇటు అగ్నిచే దడపుట యను నర్థములో బాధ కలదు కాన యోగ్యతలేదు. అది పదముచే నన్నిది. పదములను గాల వ్యవధానము లేకుండఁబలుకుట సన్నిధి. 'గోవు' అని చెప్పి మఱికొంతసేపటికి 'తీసికొనిరమ్ము' అని పలికినచో వ్యవధానము గలదు కాన సన్నిధి లేదు. ఇవి యర్థజ్ఞానమున కుపయోగించును.

మూ. పూరణ ప్రదాహపాట నానుపలభ్యేశ్య సంబంధాభావః

53. సూ. అన్నము అని యనఁగా కడుపు నిండుట. అగ్నియని యనఁగా కాలుట, కత్తి యని యనఁగా తెగుట మొదలగునవి గలుగకపోవుట వలన ధూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు సంబంధము లేదు. కాన శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించు ననరాదు.

శబ్దమున్నచోట అన్నాది వస్తువులకు అన్నాది వస్తువులున్నచోట అన్నాది శబ్దములకు నియతసంబంధము లేదు గాన శబ్దము అనుమానము ఒకటే గావు. అట్లన్నచో అన్నపదము పలుకఁగా కడుపు నిండవలయును. అన్నరాశియున్నచోట అన్నపదము ఉండవలయును. అన్నాదిపదములు నోటియందును అన్నాదులు ఇంటియందును గలుగును. కాన నియతసంబంధము లేదు గాన నిది ఉద్భవదని భావము.

మూ. శబ్దార్థ వ్యవస్థానా దప్రతిషేధః.

54. సూ. శబ్దార్థజ్ఞానము ఆ యా జనులు పరస్పరము గావించుకొన్న యేర్పాటునుబట్టి గలుగునది యగుటవలన ధూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు స్వాభావికమగు సంబంధమును లేదు.

నిష్ప్రసక్త పొగకు దేశకాలములనుబట్టి వాటి సంబంధముగాని గుణము గాని మాత్రమే. శబ్దార్థములకట్లు గాక నునుష్యులు తాము దేశకాలములనుబట్టి యేర్పాటుకొన్న దానినిబట్టి మార్పునొందుచుండును. కాన శబ్దశాస్త్రములు వాని యర్థాదులను బోధింపవలసి వచ్చెను.

మూ. న సామయికత్వా చ్చబ్ధార్థ సంప్రత్యయస్య,

55. సూ. శబ్దార్థముల జ్ఞానమునకు ఈ శబ్దమున కీయర్థమును జెప్పవలయునని అధిధానాభిదేయ నియమండుటవలన పై దోషము పట్టదు.

మూ. జాతి విశేషేచానియమాత్.

56. సూ. ఆ యా జాతి విశేషములందు ఈ శబ్దముల కీయర్థమేయను నియమము లేకపోవుటవలన శబ్దమునుబట్టి యర్థజ్ఞానము తత్తజ్ఞున సమయ సిద్ధమేగాని స్వాభావికము గాదు.

ఒక శబ్దమునే ఋషులు ఒక యర్థమందు ఆర్యులు ఇంకొక యర్థమునందు పామరులు వేతొక యర్థమందు వాడుచున్నారు. వారివారి పరిజ్ఞానమునుబట్టి భిన్నార్థకత్వము గలుగుచున్నది. శబ్దార్థసంబంధము స్వాభావికమైనచో అందఱు కొక్క విధముగానే తోచును. కాన ధూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు స్వాభావికసంబంధమును జెప్పి యనుమానములో శబ్దప్రమాణము అంతర్పించుననుట తగదని భావము.

ఇది శబ్దసామాన్య పరీక్షాప్రకరణము.

మూ. తదప్రామాణ్య మనృత వ్యాఘాత పునరుక్త దోషేభ్యః.

57. సూ. అసత్యము, పరస్పరదోషము, పునరుక్తి యను దోషము లుండుటవలన అధృష్టార్థకమగు వేదవాక్యము ప్రమాణము గాదు.

“పుత్రకామః పుత్రేష్ట్యా యజేత” (పుత్రులను గోరువాడు పుత్రేష్టి యను యజ్ఞము చేయవలెను) అని వేదమునఁ జెప్పఁబడెను. షటి యీ

యాగము చేయఁబడినను కొందఱకుఁ బుత్రులు గలుగుటలేదు. కాన ఈ వేద వాక్యము అసత్యమైనది. “ఉదితే హోతవ్యం అనుదితే హోతవ్యం. సమయాధ్యుషితే హోతవ్యం” సూర్యుఁ డుదయింపఁగా హోమము చేయవలయును. సూర్యుఁడు ఉదయింపక ముందు హోమము చేయవలెను సమయము దాటినను హోమము చేయవలెను” అని యొకచోటఁ జెప్పి మఱొకచోట “శ్యావోఽస్యాహుతి మభ్యవహరతి య ఉదితేఽహోతి శబలోఽస్యాహుతి మభ్యవ హరతి యోఽనుదితే జుహోతి శావశబలా వస్యాహుతి మభ్యవహరతో యః సమ యాధ్యుషితే జుహోతి” (ఉదయించిన పిదప హోమము చేసినచో శ్యావము ఆ యాహుతిని దినును ఉదయింపకముందె హోమము చేసినచో శబలము ఆ యాహుతిని దినును సమయాతిక్రమణ మొనర్చినచో శ్యావశబలములు ఆ యాహుతిని దినును. అని మఱియొకచోట సూర్యోదయాదుల హోమము చేసినచో అది దుష్టమగును అని తిరుగఁజెప్పటచే నివి పరస్పర విరుద్ధముగ నున్నవి. “త్రిఃప్రథమా వన్వాహ త్రిరుత్రమాం” (మొదటి బాక్కునే మూఁడుసార్లు పలికెను చివరి దానినే మూఁడుసార్లు పలికెను) అని చెప్పినదే తిరుగఁజెప్పటచే బునర్దుక్త దోషము. ఈ దోషములనుబట్టి వేదవాక్యములు ప్రమాణములుగావని యాక్షేపణము.

మూ. న కర్మకర్తృసాదన వై గుణ్యాత్.

58. సూ. కర్మ కర్త సాధనములందున్న దోషములవల్ల ఆ ఫలములు సిద్ధించుటలేదు గాన అట్లుష్టార్థక వేదవాక్యములకు అసత్యదోషము లేదు.

యథా విధిగాఁ జేయఁబడినచోఁ గర్మాదులవల్ల ఫలితములు గలుగునని భావము.

మూ. అభ్యుపేత్య కాలభేదే దోషవచనాత్.

59. సూ. ఒక కాలమందు హోమము చేయ సంకల్పించి మఱియొక కాలమందుఁ జేయుటలో దోషము చెప్పఁబడినదె గాని విధించిన హోమమును నిషేధించుటకు జెప్పఁబడలేదు కానఁ బరస్పర విరోధము లేదు.

ఒక సమయమనఁ జేయఁదలంచి యట్లు చేయక మఱియొక కాలమున హోమము చేసినచో అట్లగునని యర్థము గ్రహింపవలయు నని భావము.

మూ. అనువాదోపపత్తేశ్చ.

60. సూ. అనువాదములుగ వానిని గ్రహంప వీలుపడుటవలన అదృష్టార్థక వేదవాక్యములకుఁ బునరుక్తదోషము లేదు.

సార్థకములగు పునరుక్తములను అనువాదము లందురు. నిరర్థకములగు పునరుక్తులు దోషయుక్తములు గాన వర్జనీయములు. పదునొకండు సామిధేయ లలో మొదటి సామిధేయిని మూఁడుసార్లు చివరి సామిధేయిని మూఁడుసార్లు పలికినచో అవి ఆరు అగును. మొదటిది చివరిది గాక మధ్య నున్నవి తొమ్మిది మొత్తము పదునైదు అగుచున్నవి. అవి పదునైదుగుట యిక్కడ సార్థకము గాన అనువాదములగును. కాన దోషము లేదు. “ఇమ మహం బ్రాతృవ్యం పంచద శావరేణ వాగ్వాజ్ఞేణ బాధే, యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యంచ వయం ద్విష్టుః” ఎవరు మమ్మిద్వేషింతురో ఎవనిని మేము ద్వేషింతుమో అట్టి యీ బ్రాతృవ్యని నేను పదునైదుతోఁగూడిన వాగ్వాజ్ఞముచేత బాధింతును అనుచోఁ బదునైదు చెప్పబడెను.

మూ. వాక్య విభాగస్య చార్థ గ్రహణాత్.

61. సూ. అనువాదముగ విభజింపఁబడిన వాక్యమునకు లోకమున శిష్టులు ప్రయోజన మంగీకరించుటవలన వేదమునఁగూడ అనువాదరూపమైన శబ్దము ప్రమాణమేయగు.

లోకమున “వెళ్లు, వెళ్లు” అని దార్శమునకై చెప్పఁబడినచో పునరుక్త దోషము గానట్లే వేదమునఁగూడ నొక ప్రయోజనమునకై చెప్పఁబడిన పునరుక్తి దోషము గాదని భావము.

మూ. విద్యర్థవాద వచన వినియోగాత్.

62. సూ. విధివాక్యములు అర్థవాదవాక్యములు అనువాదవాక్యములు అని వేదవాక్యములు మూఁడు విధములు.

మూ. విధి ర్విధాయకః.

63. సూ. ఒకదానిని శాసించు వాక్యము విధివాక్యము.

“అగ్నిహోత్రం జుహూయాత్ స్వర్గకామః” స్వర్గమును గోరువాఁడు అగ్నిహోత్రమును హోమము చేయవలెను “స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః” స్వాధ్యాయము చదువఁదగినది ఇత్యాదులు విధివాక్యములు.

మూ. స్తుతిర్నింధా వరకృతేః పురాకల్ప ఇత్యర్థవాదః.

64. సూ. స్తుతి, నింద, పరకృతి పురాకల్పము అని యర్థవాదము నాలుగు విధములుగా నుండును.

విద్యర్థమును గూర్చి చెప్పనది యర్థవాదమని వ్యుత్పత్తి. సాక్షాత్తు విద్యర్థమును ప్రశంసించు వాక్యము స్తుతి. ఉదా:- సర్వజ - వైదేవా సర్వ మజయన్ సర్వస్యాప్యై సర్వస్యజిత్యై, సర్వమే వైతేనాప్నోతి సర్వం జయతి” దేవతలు సర్వమును జయించువారు సర్వమును పొందుటకై అన్నిటిని జయించుటకై సర్వమును జయించిరి. దానిని దెలియుటచే దీనిచే సర్వమును పొందును సర్వమును జయించును. మొ. అనిష్టబోధనము ద్వారా విద్యర్థమునఁ బ్రవర్తించునది నింద. ఉదా:- “ఏష నావ ప్రకమాయజ్ఞో యజ్ఞానాం యత్జ్యో తిష్టోమో య ఏతే నానిష్ట్యాఽక్యేన యజతే స గర్తే పత త్యచుమేవై త జ్జీర్యతే ప్రవామీయతే” జ్యోతిష్టోమ మనెడి యీ యజ్ఞము యజ్ఞములలో మొదటిది. ఈ యజ్ఞముచే యజ్ఞము చేయక మఱియొక యజ్ఞము నెవడు చేయునో వాడు గర్హమునఁ బడును. ఇతఁడే జీర్ణుడగును ప్రమీయుడగును. మొ. పురుష విశేషుని యందలి పరస్పర విరోధము పరకృతి. “ఘృత్వా వపా మేవాగ్రేఽభి ఘూరయంత్యథ పృషదాజ్యంతదుహ చరకాధ్వర్యుః పృషదాజ్య మేవాగ్రేఽభి ఘూరయంత్యగ్నేః ప్రాణాః పృషదాజ్యమి త్యభివధతి” ముందు వపనే హోమము చేసి పిదప పృషదాజ్యమును అభిఘూరము చేయుదురని చెప్పి మరల చరకాధ్వ ర్యులు పృషదాజ్యము అగ్నికి ప్రాణములు గాన నుండు పృషదాజ్యము సభిఘూరము చేయుదని పలుకుదురు. మొ. ఇతిహాసము సమాచరింపఁబడిన రీతిగా కీర్తించునది పురాకల్పము. “తస్మాద్వా ఏతేన పురాబ్రహ్మణా బహిష్కృత మాన సామ స్త్రామ మస్తౌషన్ యజ్ఞం ప్రతనవామహే” కనుక పూర్వము ఈ వేదమంత్రముచే బహిష్కృతమానసామ స్త్రామమును స్తోత్రము చేసిరి యజ్ఞమును విస్తరింపఁజేయుదుము గాక. మొ.

మూ. విధి విహితస్యానువచనమనువాదః.

65. సూ. విధిని విహితమును అనుసరించి చెప్పట యనువాదము.

విద్యనువాదము శబ్దవిషయకము. విహితానువాదము అర్థవిషయకము.

మూ. నానువాద పునరుక్తయో ర్విశేషః శబ్దాభ్యాసోప పత్తే.

౬౬. సూ. ఉక్తార్థముగల శబ్దము మరల ప్రయోగింపఁబడుచుండుట వలన అనువాద పునరుక్తములలో విశేషము లేదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. శీఘ్ర తర గమనోపదేశవ దభ్యాసాన్నాపి విశేషః.

67. సూ. మిగుల త్వరగా వెళ్లుటకు "వెళ్లు వెళ్లు" మని మరల మరల చెప్పినట్లు విశేషార్థమును జెప్పటకు మరల జెప్పటవలనఁ జనరుక్తి అనువాద మునకు విశేషము లేదని చెప్పరాదు.

సార్థమగునపుడు అర్థవాదము, నిరర్థకమగునపుడు పునరుక్తదోషమని భావము.

మూ. మంత్రా యుర్వేద ప్రామాణ్యవచ్చ తత్రాప్రామాణ్య మాప్తప్రామాణ్యత్.

౬౮. సూ. అప్తంచే జెప్పఁబడిన మంత్రములు ఆయుర్వేదమును ప్రమాణములై నట్లే యాపుడగు వేదకర్త యందలి ప్రామాణ్యమునుబట్టి వేద వాక్యములును బ్రమాణములై యగును.

ఇది శబ్దవిశేష పరీక్షాప్రకరణము

ఇది శ్రీ గౌతమమహర్షి చే రచింపఁబడి

చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే అనువదింపబడిన న్యాయమీమాంసా దర్శనమునందు

మొదటి యధ్యాయము.

—:(౦):—

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

ద్వి తీ యా ధ్యాయము

రెండవ యాహ్నికము

మూ. న చతుష్ట్య మైతిహ్యోర్థాపత్తి సంభవా భావ ప్రామాణ్యోత్.

1. సూ. ఐతిహ్యము, అర్థాపత్తి, సంభవము, అభావము అనునవియుఁ బ్రమాణములగుటవలనఁ బ్రమాణములు నాలుగే గావు.

“ఇతి హా కీచుః” ఇట్లని యందురు అని వక్తను స్పష్టముగాఁ జెప్పక పరంపరగాఁ జెప్పకొనఁబడు ప్రవాదము ఐతిహ్యము. ఉదా:- ఈ వటవృక్ష మందు దయ్యమున్నది. మొ. చెప్పఁబడిన యర్థమునుబట్టి యింకొక యర్థము వచ్చుట యర్థాపత్తి ఉదా:- వేషములు లేనిదో వర్షము కురియదు అని చెప్పఁగా దానినిబట్టి వేషము లున్నచో వర్షము గురియునను మఱియొక యర్థము వచ్చినది. దేవదత్తుఁడు పగలు తినఁడు కాని బలముగా నున్నాఁడు. అనఁగా రాత్రి తినును అని మఱియొక యర్థము వచ్చినది. మొ. అవినాభావ మైన యర్థమును గ్రహింపఁగా దానితోపాటు ఇంకొక యర్థము అవినాభావముగఁ(తప్పని సరిగ) సంభవించుట సంభవము. ఉదా:- గ్రామములో వేయిమంది యున్నారనఁగా నూలుమంది గూడ ఉన్నారని చెప్పకుండనే యర్థము వచ్చుచున్నది. లేదనెడి జ్ఞానముచేత నింకొకదాని యస్త్రమును గల్పించుట యభావము. ముంగిస లేదు అనుజ్ఞానముచేత ముంగిసకు విరోధియగు సర్పమున్నదని యర్థము గల్పించుట. వీనినిబట్టి ఐతిహ్యదులగు ప్రమాణములు ఇంకను ఉండఁగా ప్రత్యక్షము అనుమానము, ఉపమానము శాబ్దము అని ప్రమాణములు నాలుగే యనరాదని ఆక్షేపణము.

మూ. శబ్ద ఐతిహ్యో నర్థాంతరభావా దను మానేఁజ్ఞాపత్తి సంభవ భావా నర్థాంతర భావాఽచ్చాప్రతిషేధః.

2. సూ. శబ్దప్రమాణమందు ఐతిహ్యమును, అనుమాన ప్రమాణమును ఆర్థాపత్తి సంభవము అభావములును అంతర్భవించుటవలన "ప్రమాణములు నాలుగే గావు అని నిషేధింపరాదు.

అప్పుచే జెప్పబడినపుడే ఇతిహ్యము నమ్మదగిన దగును. కాన అది శబ్దప్రమాణమున అంతర్భవించును. దృష్టములగు కారణములచే అదృష్టములగు వానిని వ్యాప్తిజ్ఞానముచే నూహించుటయే యనుమానప్రమాణము గాన ఆర్థాపత్త్యాదులు అనుమానప్రమాణములో అంతర్భవించునని బావము.

మూ. అర్థాపత్తి రప్రమాణ మనైకంతి కత్వాత్.

3. సూ. అనైకాంతికమగుట వలన ఆర్థాపత్తి ప్రమాణము గదు.

సాధ్యమునందే నియతము గాక మిగిలినవోట, గూడ నుండునది అనైకాంతికము. మేఘములేనిచో వర్షము గురియదు అనగా మేఘములుండగా వర్షము గురియును అని యర్థము వచ్చుచున్నది అని యర్థాపత్తి కదాహరణము చెప్పబడినది. ఒకప్పుడు మేఘములున్నను వర్షము గురియుటలేదు గాన ఇది ఆప్రమాణమని పూర్వపక్షము చేయబడుచున్నది.

మూ. అనర్థాపత్తా వర్థాపత్త్యభిమానాత్.

4. సూ. అర్థాపత్తిగాని దానియందు అర్థాపత్తి యని భ్రమపడుటవలన అట్లు దోచుచున్నదేగాని నిజమునకు అర్థాపత్తికి అనైకాంతిక త్వదోషము లేదు.

మేఘములు లేనపుడు వర్షము కురియదు అనుదానిచే మేఘములున్నచో వర్షము కురియునని యర్థాపత్తి గలుగుచున్నది. కాని యెచ్చట వర్షమునుబట్టి మేఘములున్నవను జ్ఞానము సమ్మతము ఎచ్చట మేఘముచే వృష్టిగలుగును. అని జ్ఞాన మూహింపబడునో అచ్చట అర్థాపత్తిగానిదానియందు అర్థాపత్తి భ్రమ కలుగుచున్నది. ఇట వ్యాప్తి సరిగాలేకపోవుటవలన అట్లు గలుగుచున్నది. అట మేఘము కారణము వర్షము కార్యము. కారణములేనిచో, కార్యము గలుగదు అనగా, కారణమున్నపుడు కార్యము పుట్టునని యర్థము వచ్చుచున్నది. మఱి యాకారణములకు వాయువు మొదలగు ప్రతిబంధకములున్నచో ఆ వర్షకార్యము గలుగదు. కాన అది కారణదోషముగాని యర్థాపత్తిదోషము గాదు. "ఎక్కడఁ బ్రతిబంధకములేని మేఘముండునో యక్కడ వర్షము కురియునని మాత్రమే

వ్యాప్తిని గ్రహింపవలయును. కాని మేమమున్నచో నెల్లవర్షము గురియుననుటతో సరియైన యర్థాపత్తి లేదు. అది భ్రమ మాత్రమే. ఇట్లయినచో వ్యాప్తిభ్రమ యున్నచో అనుమానమే సిద్ధింపదు. కాన అదియు అప్రమాణమే కావలసి వచ్చును. దుష్టకారణమును గ్రహించి యా దోషమును అర్థాపత్తియందు ఆరోపించి దానికి అప్రమాణత చెప్పరాదని భావము.

మూ. ప్రతిషేధాఽప్రామాణ్యం చానైకాంతికత్వాత్.

5. సూ. “అనైకాంతికమగుటవలన అర్థాపత్తిప్రమాణము గాదు” అను నిషేధము గూడ అనైకాంతికమగుటవలన ప్రమాణము గాదు.

“అనైకాంతికమగుట వలన అర్థాపత్తిప్రమాణము గాదు” అను నిషేధముచేత అర్థాపత్తికిఁ బ్రామాణ్యమే నిషేధింపఁబడుచున్నది గాని అసలు అర్థాపత్తి యననది లేనేలేదని నిషేధింపఁబడుటలేదు. అందుచే అర్థాపత్తిని అంతను నిషేధింపక తదేక దేశమును మాత్రమే నిషేధించుటవలన ఈ నిషేధములో అనైకాంతిక దోషము పట్టినది గాన ఈ నిషేధము ప్రమాణము గాదని భావము.

మూ. తత్ప్రామాణ్యే వా నార్థాపత్త్యప్రామాణ్యం.

6. సూ. అనైకాంతిక దోషమున్నప్పటికిని స్థవిషయమున సాధకమగుటవలన ఆ హేతువు ప్రమాణమని యన్నచో అర్థాపత్తియును స్థవిషయమునఁ బ్రమాణమే యగును.

అర్థాపత్తికి విషయము కార్యమున్నపుడు కారణముండి తీరుననియెగాని ప్రతిబంధకమన్నపుడు గూడఁ గార్యము పుట్టుననిగాదు. కాన అనుమానములో అర్థాపత్తి యంతర్భవించునని భావము.

మూ. నాభావప్రామాణ్యం ప్రమేయాసీద్దేశః.

7. సూ. ఆభావమువల్లఁ బ్రమేయపేదియు సిద్ధింపదు గాన ఆభావమునది ప్రమాణము గాదు.

ఏదియు లేకపోవుటయే యభావము. ఏదైన నున్నచో దానివల్ల ఏదైన సిద్ధించును గాని లేనిదానివల్ల నేదియు సిద్ధింపదు గాన అది ప్రమాణము గాదని యాక్షేపణ.

మూ. లక్షితేష్వ లక్షణ లక్షితత్వాదలక్షితానాం తత్రప్రమేయ సిద్ధేః.

8. సూ. లక్షణము చెప్పబడిన ఘటాది విషయములందు ఘటాది లక్షణములు పట్టని వస్త్రాదివిషయములు ఘటాది లక్షణములచే లక్షింపబడక పోవుటవలన ఆ వస్త్రాదులు ప్రమేయములగును గాన అభావము ప్రమాణము గాదని చెప్పరాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. ఘటమునకు లక్షణము చెప్పబడినపుడు ఘటలక్షణము పట్టని వస్త్రాదులు ఘటలక్షణము లో లక్షింపబడకపోవుటవలన అభావమునకు బ్రమేయములగును గాన అది ప్రమాణముగా నంగీకరింపబడె నని భావము. అనిల పటమును దీసికొనిరమ్ము అన్నపుడు నీల భిర్నపటము అభావమునకు బ్రమేయమగునని తెలియునది.

మూ. అనత్యర్థే నాభావఇతిచే న్నాన్యక్షణోపపత్తేః.

9. సూ. లక్షణము పట్టనివానియందు అభావలక్షణము ఉపపన్నమగుట వలన ఉండిలేకున్నపుడే గాని యసలే వస్తువు లేనపుడు అభావము గురురదన రాదు.

లక్షణము పట్టనపుడు లక్షణము చెప్పబడిని వస్తువులను అభావప్రమాణముచే దెలియనగునని భావము. ఘటమునకు లక్షణము చెప్పగా ఘటలక్షణము పట్టని వస్త్రాదులను అభావమునకు ఉదాహరణముగా గ్రహింపనగు నని భావము.

మూ. తత్సిద్ధేరలక్షితేష్వహేతుః.

10. సూ. లక్షణము చెప్పబడిన వస్తువులకు ఇతర వ్యావర్తకత్వము సిద్ధించుచున్నది కాని లక్షణము చెప్పబడిన వస్తువులందు అభావమునకు వ్యావర్తకత్వము లేకపోవుటవలన అది వ్యావర్తకమునకు హేతువు గాదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము. అభావమునకు లక్షణము చెప్పట కుదరదు కనుక స్వరూపము లేనిదాని కితర వ్యావర్తకత్వము లేదని భావము నూలు నేయబడినది వస్త్రము అనుదానిలో నూలుతో నేయబడిన అనులక్షణము నూలుతో నేయబడిన ఘటాదులకు వ్యావర్తకమగును. కాని నూలుతో నేయ

బడని అన్నపుడు అభావములో లక్షణము లేకపోవుటవలన అభావము వ్యావర్తకము కాకపోవుటవలన అది వ్యావర్తక హేతువుగాదని భావము.

మూ. న లక్షణావస్థితాపేక్షాసద్దేః.

11. సూ. ప్రతియోగివస్తు లక్షణముయొక్క యునికినిబట్టి యభావము సిద్ధించుటవలన అభావము హేతువుగాదని చెప్పాడు.

చెప్పబడిన లక్షణములు లేవని చెప్పటలేదు. కాని కొన్నిటికి లక్షణములు గలవు. కొన్నిటికి లేవు. వేనికి లక్షణము లేవో అవి యభావము గ్రహింపఁ బడును. వస్తుమునకు లక్షణము చెప్పఁగా వస్తుమునకు ప్రతియోగియైనను ఘటాదులకు లక్షణము ఉండునుగదా వానినిబట్టి యభావము సిద్ధించునని భావము.

మూ. ప్రాగుత్వ తై రభావోపపత్తేశ్చ.

12 సూ. వస్తువు ఉత్పన్నమగుటకుఁ బూర్వము ఆ వస్తువుయొక్క అభావముండుట యుపపన్నమగుటవల్లను అభావమునకు ప్రమేయము సిద్ధించుచున్నది.

కుండ తయారు కాబోవుచున్నది అనుచోట తయారగుటకు ముందు ఆ కుండయొక్క లేకపోవుట (అభావము) అందఱకు ప్రత్యక్షమగుట, యందఱ యనుభవములో నున్నది. కాన అభావవిషయము సిద్ధించుచున్నదని భావము. దీనిని ప్రాగభావమందురు. అభావము ప్రాగ భావము ప్రధ్వంసాభావము అత్యంతా భావము అన్యోన్యాభావమని నాలుగు విధములు. అది లేక అంతము గలది ప్రాగభావము. కార్యముత్పన్నమగుటకుఁ బూర్వ మున్న యభావము ప్రాగ భావము. అది గలిగి అంతము లేనిది ప్రధ్వంసాభావము. కార్యముత్పన్నమైర పిదపఁగల యభావము. మూడు కాలములందు సంసర్గము లేనిది యత్యంతా భావము ఉదా:- భూతలము ఘటము లేదు. పరస్పర తాదాత్మ్య సబంధము లేనిది అన్యోన్యాభావము. ఉదా:- ఘటము పటము గాదు. ప్రాగభావము ప్రధ్వంసాదుల కులవలక్షణము. ఇట్లు సిద్ధించిన యభావము అనుమానములో అంతర్భవించును. కాన ప్రమాణములు నాలుగే యని భావము.

ఇది ప్రమాణ చతుష్టయప్రకరణము

అవతారిక:- ఆకాశమునకు గుణమైన శబ్దము వ్యాపకమైనది నిత్యము అభివ్యక్తియే ధర్మము గాగలది అని మీమాంసకులు. గంగాది సహవృత్తియై ద్రవ్యములందుండి యభివ్యక్తియే ధర్మము గాగలది గంధాదులవలె నున్నది అని పాంఖ్యలు. ఆకాశగుణమైన శబ్దము ఉత్పత్తి నాశనధర్మము గలది బుద్ధివలె అని వైశేషికులు. మహాభూతమును సంక్షోభమువలనఁ బుట్టిన శబ్దము అనాశితమైనది ఉత్పత్తి వినాశధర్మము గలది అని బౌద్ధులు. అని శబ్దమును గూర్చి యనేక భావములుండుటచే విమర్శింపఁబడుచున్నది.

మూ. అదిమత్వా దైంద్రియకత్వాత్ కృతకవదుపచారాచ్ఛ.

13. సూ. సంయోగ విభాగాది కారణములవలనఁ బుట్టినదగుటవలనను ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలనను, కార్యములైన ఘటాదులవలె తీవ్రము మధ్యము మందము నని వ్యవహరింపఁబడుటవలనను శబ్దము అనిత్యమైనది.

మూ. నఘటాభావసామాన్య నిత్యత్వా నిత్యే ష్యనిత్య వదుపచారాచ్ఛ.

14. సూ. ఘటాభావము సకారణమైనదైనను నిత్యముగా నుండుటచే “కారణములవలనఁ బుట్టినదగుటవలనను” అనునదియు, ఇంద్రియ ప్రత్యక్షమైన ఘటత్వాది సామాన్యము నిత్యమగుచే “ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుట వలనను” అనునదియు, ఘటాకాశము పుట్టినది. అత్మసుఖము గలది మొదలగు నిత్యవస్తువులందు అనిత్యవ్యవహారము గనిపించుటవల్ల ‘కార్యములైన ఘటాదుల వలె వ్యవహరింపఁబడుటవలన’ అనునదియు సరియైన హేతువులు గావు కాన శబ్దము అనిత్యమని యనరాదు.

ఘటాభావము నకు మరల అభావములేదు గాన నిత్యము. పైసూతములో శబ్దము అనిత్యము అని సాధించు హేతువులు శబ్దనిత్యత్వమును సాధించునవిగా నుండుటవలన వానినిబట్టి శబ్దానిత్యత్వమును సాధించుట తగదని పూర్వపక్షి యాక్షేపణ.

మూ. తత్త్వభాక్తయోర్నాత్వ విభాగా దవ్యభిచారిః.

15. సూ. పారమార్థిక నిత్యత్వమునకును బౌపచారిక నిత్యత్వమునకును భేదముండుటవలన ఘటాభావము పారమార్థిక నిత్యముగాక యౌపచారిక నిత్య

మగుటవల్ల నిందు చెప్పబడిన నిత్యవదమునకుఁ బారమార్థిక నిత్యత్వమే వివక్షితము గాన అభావము నిత్యము గాకపోవుటచేత కారణములవలనఁ బుట్టిన దగుటవలన" అను కారణము వ్యభిచరింపదు.

ఇది మొదటి దోషమునకు ఖండనము. ఘటాభావమునకు అభావము లేకున్నను ఉత్పత్తి గలదు గాన అది యనిత్యమే యని భావము. పారమార్థిక నిత్యము=మాఁడు కాలములందును బాధింపబడనిది. ఔపచారిక నిత్యత్వము= ఆరోపిత నిత్యత్వము.

మూ. సంతానానుమాన విశేషణాత్.

16. సూ. " ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలనను " అను హేతువుతో 'సామాన్యము గలిగి యుండి యింద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుట వలనను' అని విశేషణయుక్తముగాఁ జెప్పటచే దోషము లేదు.

ఘటత్వమునెడి సామాన్యములో ఘటత్వత్వమనెడి యింకొక సామాన్యము లేదు. శబ్దములో అట్లుగాక శబ్దత్వమనెడి సామాన్యము గలదు. అది యింద్రియ గ్రాహ్యము గాన అనిత్యమే యని భావము. ఇది రెండవ దోషమునకు ఖండనము.

మూ. కారణద్రవ్యస్య ప్రదేశశబ్దే నాభిధానాత్ నిత్యేష్యవ్యవ్యభిచారః.

17. సూ. కారణమైన ద్రవ్యము ప్రదేశ శబ్దముతోఁ గలిపి చెప్పబడినదే గాని కేవలకాశము చెప్పబడలేదు కాన "నిత్యములం దనిత్యవ్యవహారము గనిపించుచున్నది" అను వ్యభిచారదోషము నిత్యమైన ఆకాశమునందుఁ బట్టదు.

ఇందు ఆకాశము అనిత్యమని చెప్పబడుట లేదు. ఘటప్రదేశమందలి యాకాశము అనిత్యమైనదని చెప్పబడుచున్నది. కాన కారణద్రవ్యమగు ఘటమును గూర్చి చెప్పబడుచున్నదే గాని యాకాశమును గూర్చినది చెప్పబడట లేదు గాన దోషము లేదని భావము.

మూ. ప్రాగుచ్ఛారణా దనుపలభ్యైరావరణాద్యనుఃకలభ్యైశ్చ.

18. సూ. ఉచ్ఛారణమునకుఁ బూర్వము ఉపలబ్ధిము గాకపోవుటవల్లన, పోనీ ప్రకటమగుటకుఁ బ్రతిబంధకములైన యా వరణాదు లున్నవేమో యచ్చ నవి యుపలబ్ధిము గాకపోవుటవల్లను శబ్దము నిత్యము గాదు.

మూ. తదనువలభ్యై రనువలంభా దావరణోపపత్తిః.

19. సూ. ఆ వరణాదులు లేవను సంగతియుఁ గనిపింపకపోవుటవలన ఆ వరణాదులుండుట యుపపన్నమగుచున్నది.

ఒక వస్తువు లేదను సంగతి నిర్ధారణగాఁ దెలియకపోయినచో ఆ వస్తువున్నట్లు ఆగునని భావము.

మూ. అనువలంభా దప్యనువలభ్యి సద్భావా న్నావరణాను పపత్తి రనువలంభాత్.

20. సూ. ఆవరణాదులు లేవను సంగతి స్పష్టముగఁ గనిపింపక పోయినను ఎట్లు ఆవరణాదులు లేవని యగీకరించితిమో యట్లే ఆవరణాదులున్నట్లు స్పష్టముగఁ గనిపింపకపోయినను ఆవరణాదులు లేవని యనరాదు.

ఆవరణముండుట వలన గ్రహింపఁబడుట లేదుగాని శబ్దములేక కాదని భావము.

మూ. అనువలంభాత్మకత్వా దనువలభ్యై రహేతుః.

21. సూ. అనువలంభాత్మకమగుటవలన అనువలభ్యి సరియైన హేతువు గాదు.

ఉపలభ్యమానమగునది యుండును. ఉపలభ్యము గానిది యుండదు. అందుచే ఉపలభ్యమగు స్వభావములేనిది అసలులేనిదే యగును. ఆవరణమున్నచో అది యుపలభ్యమగుట లేదు గానఁ గనిపించుటలేదు. అందుచే ఆవరణానువలభ్యి హేతువు గాదు. అందుచే వైని జెప్పినది యుక్తము గాదని భావము.

మూ. అస్పర్శత్వాత్.

22. సూ. స్పర్శ లేనిదగుటవలన ఆకాశము వలె శబ్దము నిత్యము. ఇది శబ్దము నిత్యమని వాదించువాని పూర్వ పక్షము.

మూ. న కర్మానిత్యత్వాత్.

23. సూ. స్పర్శ లేని కర్మ నిత్యము గాకపోవుట వలన 'స్పర్శ లేని కర్మ నిత్యము గాకపోవుట వలన' అను కారణము నిత్యత్వమును సాధించునది గాదు.

సాధ్యమందు నియతము గాకపోవుటచే హేతువు అనై కాంతిక మగునని భావము.

మూ. సాంఖ్యనిత్యశాస్త్రం.

24. సూ. అనై కాంతికమగు హేతువును గూడ సాధ్య సాధకమగు నన్నచో రూపవత్త్వాదులు గల పరమాణువులు గూడ సాధ్య సాధకముగాదు. కాని పరమాణువులు సత్యము లగుటచే ఈ హేతువు సాధ్య సాధకముగాదు.

రూపవత్త్వాదులను బట్టి పరమాణులు అనిత్యములని యనుమానము ఆపాదించవలసి వచ్చును. అనై కాంతికము సాధ్యసాధకము గాదు గాన అనై కాంతికమగు స్వర్గ రాహిత్యము గూడ శబ్దనిత్యత్వ సాధకము గాదని భావము.

మూ. సంప్రదానాత్.

25. సూ. గురువు శిష్యునికి విద్య సుపదేశము ద్వారా ఇచ్చుట వలన విద్యా స్వరూపమగు శబ్దము నిత్యము.

అది వఱకు లేనిచో గురువు ఉపదేశించుట గురువగు గాన శబ్దము నిత్యము అని శంక. "తావత్కాలస్థిరం చై నంక పశ్యాన్నా శయిష్యతి" అంతటి కాలమువఱకు స్థిరముగా నున్న దాని నెవఁడు నశింప జేయఁగలఁడు అను న్యాయమును బట్టి శబ్దము నిత్యమని యాక్షేపము.

మూ. తదంతరా లానువలబ్ధే రహేతుః.

26. సూ. శబ్దము నిత్యమే యగుచో శిష్యుని రాకకుఁ దరువాతను గురువు చెప్పుటకు ముందు నుద్యగా శబ్దము ఉపలభ్యము గావలసివచ్చును అట్లు గాకపోవుట వల్ల గురుపదేశము శబ్ద నిత్యత్వ సాధకహేతువు గాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము.

మూ. అధ్యావనా దప్రతిషేధః.

27. సూ. శబ్దము అనిత్యమైనచో గురు శిష్యుల మధ్య అదివఱకు లేని శబ్దమును ఇచ్చుట కుదురదు గాన పై నిషేధము యుక్తము గాదు.

ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. ఉభయోః పక్షయోరన్యతరస్యాధ్యాపనాదప్రతిషేధః

29. సూ. 'శబ్దము నిత్యము' శబ్దము అనిత్యము' అను పక్షములు రెండింటిలోను ఏ పక్షమైన నను అధ్యాపనము చేయుట సమానము గాన అధ్యాపనము శబ్ద నిత్యత్వ సాధకము గాదు.

ఇది సిద్ధాంత సూత్రము. 'శబ్దము నిత్యము' అగువాది అదివఱకు నున్న శబ్దము లే గురువు శిష్యుని కిచ్చుచున్నాడు గాన శబ్దము నిత్యమనెను. శబ్దము అనిత్య మును ప్రతివాది గురుశిష్యుల మన్య అదివఱకు శబ్దము లేదు. కాన అనిత్య మనెను. ఈ యిరువరి మతములలో అధ్యాపనము గలదు. ఆ యధ్యాపన మనఁగా నేమి. గురువుదగ్గర నుంచి శబ్దము ఒక వస్తువలె శిష్యుని దగ్గఱకుఁ బోవుటయే లేక నాద్యోపదేశము వలె గ్రహింపఁడన దానిని అనుకరించుటయే అధ్యాపన మనఁగా గురువు పలికిన దాని ననుసరించి పలుకుటయే గాని గురువు యొక్క యధ్యాపనమందున్న శబ్దమును ఒక వస్తువ వలె శిష్యుని యధీర మగుట కాదు. శబ్దమును అనేకుల కిచ్చుటయుఁ గురుదు. కనుక దాన రూపము గాని యధ్యాపనము శబ్ద నిత్యత్వమును సాధింపదని భావము.

మూ. అభ్యాసాత్.

29. సూ. మాజేమాటేకి అభ్యసేంపబదుటలన శబ్దము నిత్యము.

ఇందు మతియొక పేతువుచే శబ్దము నిత్యము అని శంకింపబడుచున్నది. స్థిరమైనవస్తువు నూటిమాటేకి అభ్యసేంపబడుచు. ఎట్లు పదిసార్లు రూపమును జూచుచున్నాఁడో అట్లే పదిసార్లు అనువాదమును జరుపుచున్నాఁడు అని యభ్యాసమును బట్టి శబ్దము నిత్యమని భావము.

మూ. నాన్యత్యేఽవ్యభ్యాసస్త్వోపచారాత్.

30 సూ. నిత్యముల కంటే నితరములను గూడ అభ్యసించుట సంభవించుచున్నది గాన శబ్దము నిత్యమరరాదు. రెండుసార్లు పఠింపుము, రెండు సార్లు హోమము చేయుము, రెండుసార్లు భుజించుచున్నాఁడు మొదలగు నిత్యముల కంటే నితరమైనవి గూడ అభ్యసేంప బడుచున్నవి గాన శబ్ద నిత్యము గాదని భావము.

మూ. అన్యదన్యస్మాదన్యత్వాదన్య చిత్తన్యతాభావః

31. సూ. ఇతరమైన దానికంటే నితరమైన దనగా దక్కకంటే అభిన్నమైనదే యగును అప్పుడు ఆ యితరమే గాదు అందుచే నితరమైనదే యుండదు. ఏ వస్తువు ఇతరమైన దానికంటే నితరమైనది అని చెప్పబడునో అది తనకంటే అభిన్నమే యగును. కాన పై సూత్రమున జెప్పబడిన ఇతరముల నవి సిద్ధింపవు. దానిని బట్టి నిత్యత్వ భండన చేయరాదని భావము.

మూ. తదభావే నాన్యన్యనతాతయోగితరేత రాపేక్షసిద్ధేః.

32. సూ. అన్యము అన్యము అనునవి యొకదాని నపేక్షించి యొకటి సిద్ధించుటవలన "అన్యమైనదెలే దన్నచో అన్యమైనదియు నుండదు

సిద్ధాంతసూత్రము. అన్యము అన్యము అనునవి సాపేక్షికము అని భావము.

మూ. వినాశకారణానుపలభ్యే.

33. సూ. శబ్దమును నశింపజేయు కారణము లభింపనందువల్ల శబ్దము నిత్యమైనది.

ఘటాదులను నశింపజేయు దండాదులు లభించుచున్నవి. అట్లు శబ్దమును నశింపజేయుకారణము లభింపకపోవుటచే శబ్దము నిత్యమని మరల శంకింపబడుచున్నది.

మూ. అశ్రవణ కారణానుపలభ్యే సతత శ్రవణ ప్రసంగః.

34. సూ. శబ్దము నిత్యమన్నచో శబ్దమును వినిపింపకుండజేయు కారణములు ప్రత్యక్షముగా లభింపకపోవుటవలన నెల్లప్పుడును శబ్దము వినబడుచునే యుండువలసి వచ్చును.

మూ. ఉపలభ్యమానే చానుపలభ్యే రసత్వాదనవపదేశః.

35. సూ. పూర్వ పూర్వశబ్దమునకు ఉత్తరోత్తర శబ్దము వినాశకారణముగ అనుమానాదులచే ఉపలబ్ధమగుచుండగను పల్కిము కాకపోవుటయుండదు కాన శబ్దనిత్యత్వ హేతువు సాధకమైనది గాదు.

సంయోగ విభాగములనుడిపుట్టిన శబ్దము నుండి శబ్దము పుట్టుచున్నది. తరువాత శబ్దము పుట్టగా మొదటి శబ్దము నశించుచున్నది. ఇట్లు మొదటిది నశించుట తరువాతది పుట్టుట జరుగుచున్నది గాన శబ్దమును నశింపజేయు హేతువు గలదని భావము.

మూ. పాదేనిమిత్ర ప్రశ్నా చృబ్దాభావే నానుపలభిః.

36. సూ. గంట మొదలగునవి వాయుంపబడిన పదవ ఆ గంటమీదఁ జేయి యుండుటవలన శబ్ద ప్రవాహము ముగియగా దీనినిబట్టి అట్లు గలిగించు ద్రవ్యముచే శబ్దమును గలిగించు కారణమయిన సంస్కారము అపబడుచున్నదని యనుమానింపబడుచున్నది కాన శబ్దవినిశకారణము ఉపలబ్ధమగుట లేదనరాదు.

మూ. వినాశకారణానుపలభే శ్చావస్థానే తన్ని త్యత్వప్రసంగః.

37. సూ. వినాశమునకుఁ గరణము లభింపకపోవుటవలనను ఆ వస్తువుండును ఆ వస్తువున్నప్పుడు అది నిత్యము గావలసివచ్చును.

ఈ సూత్రమునకు వృత్తికారుఁడు వ్యాఖ్య లేయలేదు గాన ఇది సూత్రము గాదని యందుదు. భాష్యవిర్రమాత్రము వ్యాఖ్యానించెను. ఈ శబ్దము యొక్క విసంబడుట లన్నియు శబ్ద ప్రకటనలె గాన వానికి వినాశము ఉపపాదింపబడుట లేదు. కాన అది నిత్యము. రూపాది గుణముల వలె శబ్దమును వస్తువు లందే యుండును అని సంయోగాదులను బట్టి అభిప్రాయ మగునే గాని పుట్టమ, అని సాంఖ్యియతము. దీనిని బట్టి గంటను వాయించినపుడు శబ్దత అభిప్రాయ మగుచున్నది కాని పుట్టుట లేదు. గంటను వాయించిన పదవ దానిపై జేయి యుంచఁగా మంటానాద ప్రవాహము అభిప్రాయమగుట మానినది. కాన శబ్దము నిత్యమని శంక.

అవతారిక :- రూపాదుల వలె శబ్దమును మంటాది వస్తువు లందె యుండును. కాన శబ్దము ఆకాశ గుణము గాదు. మంటాదులందు శబ్దము వ్యక్త మగును. అను సాంఖ్యియతము ఈ క్రింది సూత్రముచే ఖండింపబడుచున్నది.

మూ. అస్పర్శత్వా దప్రతిషేధః.

38. సూ. మంటాది వస్తువులకు శ్రోత్రేంద్రియముతో స్పర్శ లేకపోవుట వలన శబ్దము ఆకాశమందున్నదే కాన "శబ్దము ఆకాశగుణము గాదు" అని నిషేచింపరాదు. ఇంద్రియము వస్తువులతో స్పర్శగలిగినపుడు యా యా జ్ఞానములు గలుగును. శ్రోత్రేంద్రియము మాత్రమట్లు గాదు. గోడ మొదలగువానితో వ్యవహార మున్నను శబ్దమును గ్రహించును. దీనిబట్టి శబ్దము ప్రవాహ రూపముగాఁ జెవిని జేరునని తెలియుచున్నది. శబ్దము నుండి శబ్దము ఆ శబ్దము నుండి మరల

శబ్దము ఎడతెగక ధారగా వచ్చుటకు ఆకాశమే గారణమగుచున్నది కాన శబ్దము స్పర్శ లేక వ్యాపించు ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండును. గాన శబ్దము ఆకాశ గుణమే గాని వస్తువు నాశ్రయించునది గాదని భావము. అందుచే శబ్దము పుట్టు నదియే గాని వస్తువు లందు ఆభివ్యక్తమగునది గాదు. కాన శబ్దము నిత్యమనుట తగదని భావము

మూ. విభక్త్యంతరోపపత్తేశ్చ సమాసే.

శిథి. సూ. రూపాదుల సముదాయము గల వస్తువు నందు శబ్దము బహుశ్రతులు గలది గను ఏకశ్రుతితో గూడ తారమందాది ధ్వనులు గలది గను ఉండుట యుపపన్న మగుటవలనను అది యాకాశ గుణమై పుట్టుచున్నదే గాని ప్రతి ద్రవ్యమందును రూపాదులతోఁ గలిసియుండి యభివ్యక్తమగుట లేదు. వీణ మొదలగువానిలో రూపము గంధము స్పర్శము మొదలగునవి యొకదే విధము గను పట్టుచున్నవి. శబ్ద మట్లు గాక వివిధ శ్రుతులలో భిన్న భిన్న ధ్వనులు గలదిగఁ బుట్టుచున్నది. ఒకే శ్రుతిలో తారము మధ్యము నుండము మొదలగు ధ్వనులు గలదిగను బుట్టుచున్నది. శబ్దము పుట్టుచున్నదను పక్షమున ఇవి యున్నయు సరిపోవుచున్నవి. కాని శబ్దము ఆభివ్యక్తమగుచున్నదను పక్షమున ఇవి గుచురవు. కాన శబ్దము ఆభివ్యక్తమగుచున్నదని చెప్పి నిత్యమని చెప్ప రాదని భావము

ఇది

శబ్ద నిత్యత్వ ప్రకరణము.

మూ. వికారాదేశోపదేశాత్ సంశయః.

40 సూ. వ్యాకరణాదులు సంధి మొదలగు చోట్ల వికారములను ఆదేశ ములను ఉపదేశించుట వల్ల శబ్దము పరిణామము చెందునదియా కాదా అను సంశయము గలుగుచున్నది. సూర్యోదయము మొదలగు చోట్ల (సూర్యుడు ఉదయము) ఆకార ఉకారములు తమ రూపమును వీడి ఓత్వ వికారమును పొందుచున్నవని కొందఱును, ఆకార ఉకారములను దగ్గరగా పలుకునపుడు జీకారమును ఆ రెండిటికి ఆదేశములుగాఁ ప్రయోగింపవలయునని కొందఱును తలచుచున్నారు. మఱియు 'వచ్చు' అను క్రియ వ్యతిరేకార్థములో 'రాకుండుట' అని 'రా' అని మాటుచున్నదని కొందరు వచ్చు అనుదానికి 'రా' అనునది ఆదేశముగ

వచ్చుచున్నదని కొందఱు తలచుచున్నారు. కాన శబ్దములు పరిణామము గలవా కావా అను సంశయము కలుగుచున్నది. పరిణామ మనగా స్వరూపము నశించి నను నశింపక స్థితి మఱియొక ద్రవ్య రూపమును బొందుట పాలు మొదలగు నవి తమ రూపము నశింపగా పెరుగుగా మాటుచున్నవి. దారము మొదలగు నవి తమ రూపము నశింపక పోవుగా వస్త్ర రూపమును బొందుచున్నవి.

మూ. ప్రకృతి వివృద్ధా వికారః పృథ్వీః

41. సూ. శబ్దము పరిణామమును జెందుచున్నచో, ప్రకృతిలోని వర్ణములు వృద్ధి చెందినపుడు వాని వికారములు గూడ వృద్ధి పొందవలసివచ్చును.

హరి + ఆనందము = హర్మానందము అనుచో అకారము యకారముగ వికారము చెందినదన్నప్పుడు ఆ వికారము యకారము అకారమును బట్టి హ్రస్వముగను, పార్శ్వతీ + ఆనందము = పార్శ్వత్మానందము అనుచో ఈ కారమును బట్టి యకారము దీర్ఘముగను గావలసి వచ్చును. ఇది యనుభవ విరుద్ధము. అదేశ పక్షములో హ్రస్వమునకును దీర్ఘమునకును యకారమే యాదేశముగ వచ్చునన్నపుడు ఈ యిబ్బంది లేదు. కాన అదేశపక్షమే శ్రేష్ఠమని భావము.

మూ. న్యూనసమాధికోపలభ్యే ర్వికారాణామపేతుః.

42. సూ. ప్రకృతి కంటె వాని వికారములు తక్కువగను సమముగను అధికముగను ఉపపన్నమగుట వల్ల నది సరిహైన పేతువు గాదు.

దూది కంటె దాని వికారమగు దారము తక్కువ పరిమాణములో నుండును. బంగారము నుండి తయారైన కడియములు మొదలైనవి సమముగ నుండును. చిన్నదగు మట్టిగింజ నుండి బయలుదేరిన మట్టిచెట్టు చాల పెద్దదై యుండును. చిన్న మట్టి గింజకంటె బెద్దగ కొబ్బరికాయ నుండి పుట్టిన కొబ్బరి చెట్టు మట్టిచెట్టు కంటె జీర్ణది. ఇట్లు ప్రకృతి వికారములు భిన్న భిన్నముగ నున్నవి. కాన వర్ణ వికారములును భిన్న భిన్నములుగ నుండ వచ్చును. కానఁ బై నిజిప్పిన యాక్షేపము సరియైనదని యాక్షేపణము.

మూ. నాతుల్యప్రకృతీనాం వికారవికల్పాత్.

43. సూ. భిన్నప్రకృతులుగల ద్రవ్యముల వికారములు విలక్షణముగా నుండుటవలన ఇందు దూది మొదలగు ద్రవ్యవికారములను ఉదాహరణముగా గ్రహింపరాదు.

మూ. ద్రవ్యకారే వైషమ్యవ ద్వర్ణవికార వికల్ప..

44. సూ. ద్రవ్యత్వ ధర్మమునుబట్టి దూవి మొదలగునవి తుల్యమైనను వాని వికారములందు వైషమ్యము గలుగునట్లు షడ్వత్సధర్మమునుబట్టి ఇకార ఈకారాది వర్ణములు తుల్యమైనను వాని వికారములందు వైషమ్యము గలుగును.

కాన హ్రస్వదీర్ఘమలకు యకారము సమముగ వచ్చుట అనుపపన్నము గాదని భావము.

మూ. న వికారధర్మానుపపత్తే.

45. సూ. వికారధర్మములు ఉపపన్నములు గాకపోవుటవలన ద్రవ్య వికారములతో వర్ణవికారములకు తుల్యత్వము లేదు.

మట్టిగాని బంగారముగాని వికారము పొందునపుడు పూర్వరూపము మాటి క్రొత్తరూపము ఏర్పడును. ఆయినను అది మట్టిగా గాని బంగారముగా గాని యుండును. వర్ణవికారము లట్లుగాదు. ఇ ఈలు యకారముగా మాత్రమే పిదప అవి యకారముగనే యుండునుగాని ఇ ఈలుగా నుండదు. కాన వికార ధర్మము లుపపన్నములు గావు గాన ఇకారమునకు యకారము వికారము గాదు.

మూ. వికారప్రాప్తానా మపురాపత్తే.

46. సూ. వికారమును బొందినవి తిరుగఁ బ్రకృతిని బొందుటలేదు గాన వర్ణములకు వికారము కుదురదు.

పాలు పెరుగుగా వికారము పొంది పిదప ఆ పెరుగు పాలుగా మారదు. సూక్ష్మదయము అనుబోట అఱులు ఓకారరూపమును పొంది తిరుగ అర్థము చెప్పుట మొదలగుబోట్ల సూర్య ఉదయము అని ప్రకృతిరూపము పొందు చున్నవి. వికారవాదములో తిరుగఁ బ్రకృతిని బొందుట కుదరదని భావము.

మూ. సువర్ణాదీనాం పునరాపత్తే రహేతుః.

47. సూ. బంగారము మొదలగునవి వికారము పొందినను తిరిగి ప్రకృతిరూపమును బొందుచున్నవి గాన వైషేత్యపు సరియైనది గాదు.

బంగారము కుండలమై కరగించివేసినచో మురుగై మరల కరగించినచో బంగారమగుచున్నది ఇట్లే సూక్ష్మదయము మొదలగు వర్ణవికారములందును సరిపోవునని సమాధానము.

మూ. న తద్వికారాణాం సువర్ణభావావ్యతిరేకాత్.

48. సూ. బంగారపు వికారములు బంగారముకంటె వ్యతిరేకమైనవి గాకపోవుటవలన నిట బంగారము యొక్క యదాహరణము చెప్పరాదు. బంగారము మురుగు మొదలైనవిగా మారినను బంగారము గుణమును విడిచుట లేదు అట్లుగాక మురుగుగా మారినపుడు బంగారు గుణమును విడిచినచో అది యదాహరణమగును. అందుచే ఈ యదాహరణములు సరియైనవి గావు సూర్యోదయము మొదలగుచోట్ల అతిల గుణమును విడిచి మరల అతిలరూపమును బొందుచున్నవి కాన ఓకారవాదము సమ్మతిను గాదని భావము.

మూ. నిత్యత్వే వికారా దనిత్యత్వే చానవస్థానాత్.

49. సూ. వర్ణములు నిత్యమని యంగీకరించిన పక్షమున వానికి వికారము గలుగదు గాన స్వరూపముతో నుండుటయును, అనిత్యములని యంగీకరించినపక్షమున అవి చిరకాలము నిలిచియుండకపోవుటయు సంభవింప వలసినవచ్చును గాన వికారమతము గుడురదు.

నిత్యపక్షమున అతిలు ఓకారమును మాత్రక యట్లే యుండును. అనిత్య పక్షమున అతిలుగాని ఓకాని సూర్య అన్నపుడు ఉదయము అనునది గాని నిలుకడ లేకయుండును ఏవి ప్రకృతులో ఏవి వికృతులో తెలియదు గాన వికారము గలుగుట కుడురదని భావము.

మూ. నిత్యానా నతీంద్రియత్వాత్తద్ధర్మ వికల్పాచ్చ వర్ణ వికారాణా మప్రతిషేధః.

50. సూ. నిత్యములు అతీంద్రియములగుటవలనను వాని ధర్మములు నానా విధములగుటవలనను నిత్యవర్ణములు వికారము చెందవని ప్రతిషేధించుట తగదు.

ఆకాశాదులు అతీంద్రియములుగ నున్నవి. నిత్యములైన గోత్యాది జాతులు ఇంద్రియగోచరములుగను నున్నవి. అందుచే నిత్యములు గూడ అనేక ధర్మములుగ నున్నవి. వర్ణములు ఇంద్రియగ్రాహ్యములు. కనుక నిత్యములైనను వానికి అనేక ధర్మములు గనిపించుచుండుటచే వర్ణములు వికారము చెందవచ్చును అని భావము.

మూ. అనవస్థాయిత్యే చ వర్ణోపలబ్ధివత్ తద్వికారోపపత్తిః.

51. సూ. వర్ణములు అనిత్యములు అన్నపుడు అవి చిరకాలము నిలిచియుండకపోవుట సంభవించినను వర్ణములెట్లు ఉపలబ్ధమగుచున్నవో యట్లే వాని వికారములు ఉపపన్నములగును గాన వికారమతము సమ్మతమే.

మూ. వికారధర్మిత్యే నిత్యత్వా భావాత్ కాలాంతరే వికారోపపత్తే చాప్రతిషేధః.

52. సూ. వర్ణములు వికారము పొందు ధర్మము గలవి యనియన్నపుడు వానికి నిత్యత్వము సంభవింపకపోవుటవలనను, విశదీసి చెప్పినపుడే గాక సంధికాలము నందును వికారములు గలుగుటను బట్టి నిత్యత్వానిత్యత్వ పక్షములందు 'వికారవాదము సమ్మత'మని యాదేశవాదమును ప్రతిషేధించుట తగదు.

మూ. ప్రకృత్యనియమాద్వర్ణ వికారాణాం.

53. సూ. ప్రకృతిసిద్ధముగా వర్ణవికారములలో ఈ వర్ణము ప్రకృతి ఈ వర్ణము వికారము అని నియమము లేకపోవుటవలన వికారమతము సమ్మతము రాదు.

పాలు పెరుగుగా మాటుట ప్రకృతిలో నియమము. కాని పెరుగు పాలుగా మాత్రము మారదు. ఇందు ఆట్లుగాక మధ్వరి అనుచోట మధు + అరి అని ఉకారము వకారముగా మారినది ఉక్తి అనుచోట (వచ్ ధాతువునకు తిప్రత్యయము చేరినపుడు) వకారము ఉకారముగా మారినది. మధ్వరి అనుచోట వకారమునకు ఉకారము ప్రకృతి. ఉక్తి అనుచోట ఉకారమునకు వకారము ప్రకృతి. ఈ వికారములలో ప్రకృతి వికృతి భావము నియమముగా లేదు గాన వికారవాదము సమ్మతము గాదని భావము.

మూ. అనియమే నియమా న్నానియమః.

54. సూ. ఆ నియమము లేకపోవుటలో నియమముండుటవలన బ్రకృతి వికృతిభావములో నియమము లేదు అనరాదు.

అయా విషయములందు నియమము లేకపోవుటగూడ నియమముగా ఉన్నదని భలవాది శంక.

మూ. నియ మానియమ విరోధా దనియమే నియమా
చాప్రతిషేధః.

55. సూ. నియమానియమములు పరస్పరము విరుద్ధములు గాన
అనియమముతో నియమ మున్నదని ప్రతిషేధము చెప్పట యుక్తము గాదు.

ఇది సమాధానసూత్రము. అనియమనగా నియమము లేకపోవుట. అ
నియమము లేకపోవుటతో నియమముండుట అసంభవము గానఁ జై నిజెప్పిన
నిషేధము తగదని భావము.

మూ. గుణాంత రాపత్త్యవమర్ద హాస వృద్ధి లేక శ్లేషేభ్యస్తు
వికారోపపత్తైర్వర్ణ వికారాః.

56. సూ. గుణాంతరము గలుగుట, రూపాంతరము గలుగుట,
దీర్ఘము హ్రస్వమగుట, హ్రస్వము దీర్ఘమగుట, అల్పమగుట, ఆగమము
వచ్చుట. ఈ కారణములవల్ల మరల పర్వములతో వికారము గలుగుట యుపపన్న
మగుటవలన పర్వములకు వికారములు గలుగునని వ్యవహారము గలుగుచున్నది.

భాష ప్రవాహరూపమైనది దానిని మాటాడు వారిలోను దానితో రచనలు
చేయు వారిలోనుగఁ జ్ఞానజ్ఞానాదికారణములనుబట్టి దాని రూపములు మాటు
చుండును. దానికి వ్యాకరణ కర్తలు ప్రకృతి ప్రత్యయములను గల్పించి సఁధి
మొదలగుచోట వానికి వికారములను ఆగమాదేశములను విధించి యొక క్రమ
పద్ధతి ఏర్పఱచి బోధింతురు. దానినిబట్టి యా మార్పులకు వికారమని వ్యవహారము
గలుగుచున్నది కాని వాటికిఁ బరిణామమునుబట్టి గాని కార్యకారణ భావముబట్టి
గాని వికారము గలుగుట గాదని తెలియవలయును గుణాంతరమనగా ఉదాత్త
పర్వమును అనుదాత్తముగాఁ బలుకుట. రూపాంతరము “అన్” క్రియకు “భూ”
అను రూపాంతరము గలుగుట. ఇట్లే వచ్చు క్రియకు భవిష్యదాద్యర్థముతో
రాఁగలఁడు అను రూపాంతరము. మొ. దీర్ఘము హ్రస్వమగుటకుదా:- చేకూరు,
చేకులు. హ్రస్వము దీర్ఘమగుటకుదా:- అన్నదమ్ములు అన్నాదమ్ములు. మొ.
అల్పమగుటకుదా:- గృహములోపల, గృహములో, సందియము సందెము. మొ.
ఆగమము వచ్చుటకుదా:- చేయఁగలఁడు. మొ.

ఇది శబ్దపరిణామప్రకరణము.

మూ తే విభక్త్యంతాః పదం.

67. సూ. ఆవర్ణములకు విభక్తులు చివర నున్నపుడు పదములనబడు. విభక్తులు నామ విభక్తులు క్రియా విభక్తులు అని రెండు విధములు.

నామ విభక్తులు :- రాముడు, వనము, గోవు మొ॥

క్రియా విభక్తులు :- వచ్చెను, వచ్చిరి, మొ॥ అపుడు అక్కడ మొదలగు సవ్యములలో విభక్తులు తోపించెను గాన అవియు విభక్త్యంతపదములే.

మూ. తదర్థే వ్యక్త్యాకృతి జాతినన్నిధావుపచారాత్సంశయః.

68. సూ. ఆ పదముల యొక్క యర్థముతో వ్యక్తియు, ఆకృతియు జాతియుఁ గలిసి యున్నపుడు ఆ మూడింటి జ్ఞానము గలుగుట వల్ల ఆ పదార్థమునకు నీ మూడింటిలో నేది యర్థము లేక యన్నియునా యని సంశయము గలుగుచున్నది.

గోవు అని పలుకఁగా గో వ్యక్తియు, గోవు యొక్క యాకృతియు గోతృజాతియుఁ దెలియుచున్నవి, గోపదమున కిందులో నేమి యర్థము చెప్పవలయును లేక యన్నియునా అని సంశయము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. యాశబ్దసమూహత్యాగపరిగ్రహ సంఖ్యా వృద్ధ్యుచయ వర్ణ సమాసానుబంధానాం న్యక్తా పుపచారా ద్వ్యక్తిః.

69. సూ. యచ్చబ్దము సమూహము త్యాగము పరిగ్రహము సంఖ్యా వృద్ధి అపచయము వర్ణము సమాసము అనుబంధము ఇవి యన్నియు వ్యక్తి యొక్క యర్థములోనే వ్యవహరింపఁబడుటవలనఁ బదమునకు వ్యక్తియే యర్థము గాని జాత్యాదులు గావు.

యచ్చబ్దము ఏ, ఆ, తచ్చబ్దాదుల కుపలక్షణము. ఏ గోవు నిలుచుచున్నది ఏ గోవు పోవుచున్నది ఆ గోవు వెళ్ళుచున్నది. ఇత్యాదులతో జాత్యాదులను అర్థము చెప్పుట సందర్భింపదు. జాతి యభేదరూపమైనది. ద్రవ్యరూపమైనది. సమూహము :- గోవుల సమూహము పోవుచున్నది. త్యాగము :- గోవును ఇచ్చుచున్నాడు. పరిగ్రహము :- గోవును పరిగ్రహించుచున్నాడు. సంఖ్య :- పది గోవులు. వృద్ధి :- గోవు పెరుగుచున్నది. అపచయము :- గోవు నీరసించినది. వర్ణము :- గోవు తెల్లనిది. సమాసము :- గోడారము. అనుబంధమనఁగా సరూపమైన

సంతానమును గనుట. గోవు ఈనినది. వైవానిలో జాత్యాదులు అర్థము చెప్పరాదు. జాత్యాదులకు రూపము గలుగదు గాన నిలుచుండుట మొదలగు వ్యవహారము సంభవింపదు గాన వ్యక్తియే యర్థముగాని జాత్యాదులు అర్థము గావని భావము.

మూ. న తదనవస్థానాత్.

60. సూ. జాతిని విడిచి ద్రవ్యము చేటుగనుండదు గాన పదమునకు వ్యక్తి యర్థము చెప్పరాదు.

వైని జెప్పిన యుదాహరణములలో గోవు అనగా గోత్వజాతి లేకుండ గోవు ఉండదు అని యాశ్చర్యము.

మూ. సహచరణ స్థాన తాదర్థ్య వృత్త మానధారణ సామీప్య యోగసాధ నాధిపత్యేభ్యో బ్రాహ్మణ మంచ కటరాజ సక్తు చందన గంగా శాటకాన్న పురుషేష్యతద్భావేఽపి తదుపచారః.

61. సూ. సంయోగవిశేష, స్థాన, తాదర్థ్య వృత్తిమాన ధారణసామీప్య యోగసాధనాధిపత్యములనుబట్టి బ్రాహ్మణ మంచ కట రాజ సక్తుచందన గంగా శాట కాన్న పురుషులందు ఆ పదములచేత వివక్షితార్థము శక్యము గాక పోయినను ఆ పదవ్యవహారము గలుగుచున్నది.

సంయోగవిశేషమునుబట్టి ఉదా:-కఱ్ఱకు భోజనము పెట్టుము. ఇక్కడ సంయోగవిశేషమునుబట్టి కఱ్ఱకల బ్రాహ్మణుడు కఱ్ఱపదముచేత వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. స్థానముబట్టి:-మంచములు వీడ్చుచున్నవి ఇట మంచము లనగా మంచములందున్న వారు చెప్పబడుచున్నారు. తాదర్థ్యము=దానికొఱకు అని యర్థము. ఉదా:- చాప అల్లుచున్నాడు. చాపకొఱకు ఉపయోగపడుతుంగగడ్డి యల్లబడుచుండగా ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది. వృత్తమునుబట్టి:- రాజు యముడు. ఇట యమునివంటి వాడని వృత్తము చెప్పబడుచున్నది. మానము:- కుంచెడు పిండి (సక్తువు=పిండి) కుంచము కొలతగల పిండి యర్థము. ధారణ:- తులాచందనము. తులయందు దూచబడిన చందనమని యర్థము. సామీప్యము:- గంగయందు గొల్లవల్లె గలదు. గంగ సమీపమున గలదని యర్థము. యోగము=సంబంధము:- నలుపువీర నలుపురంగుగల వీర

యర్థము సాధనము:- అర్థము ప్రాణము. ప్రాణసాధనమని యర్థము. అధి పత్యము:- ఇతని కులము రాజే. ఇతని కులాధిపతి రాజు. గంగా పదమునుబట్టి లక్షణచే గంగాతీర్థము అర్థమైనట్లు గోపదమునకు గోర్యజాతి సహిత గోవ్యక్తి యని యర్థము చెప్పవలయునని భావము.

మూ. ఆకృతి స్తద పేక్షత్వాత్ సత్త్వవ్యవస్థానసిద్ధేః.

రి2. సూ. ప్రాణివ్యవస్థ యాకృతినిబట్టి సిద్ధించును గానఁ బదమునకు ఆకృతి యర్థము.

మూ. వ్యక్త్యాకృతి యుక్తైవ్య ప్రసంగాత్ ప్రోక్షణదీనాం మృగ్గవకేజాతిః.

రి3. సూ. వ్యక్తియొక్క యాకృతిగల మట్టి యావు బొమ్మయందు ప్రోక్షణాదులకుఁ బ్రసంగాము లేకపోవుటనుబట్టి పదమునకు జాతి యర్థము.

గోవును ప్రోక్షింపుము, గోవును దీసికొనిరమ్ము ఇత్యాదులందు గోపదమునకు ఆకృతి యర్థము చెప్పినచో గోవుయొక్క యాకారముగల బొమ్మ యని యర్థము చెప్పుట యసందర్భము గాన జాతి యని యర్థము చెప్ప వలయును. అట్లుగానిచో గోరూపముగల బొమ్మలకు ప్రోక్షణాదులు చెప్పవలసి వచ్చునని యాక్షేపణము.

మూ. నా కృతి వ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ జాత్యభివ్యక్తేః.

రి4. సూ. జాతి ప్రకటమగుటకు ఆకృతి వ్యక్తుల యపేక్షయుండుట వలన ఆకృతియు వ్యక్తియు గ్రహింపఁబడకుండఁ బ్రత్యక్షముగా జాతి గ్రహింప బడదు గానఁ బదమునకు జాతి యర్థము గాదు.

మూ. వ్యక్త్యాకృతి జాతయస్తు పదార్థః.

రి5. సూ. వ్యక్తియు ఆకృతియు జాతియుఁ గూడ పదమున కర్థములే. ఆయా సమయములందుఁ బ్రయోగమునుబట్టి మూఁడును జెప్పవచ్చునని భావము.

మూ. వ్యక్తిర్గుణ విశేషాశ్రయోమూర్తిః.

రి6. సూ. గుణవిశేషముల కాశ్రయమైన మూర్తి గలది వ్యక్తి యనఁబడు.

మూ. అకృతిజ్ఞాతి లింగాభ్యా.

67. సూ. జాతి సూచకమగు లింగములను జెప్పనది యాకృతి
యనఁబడును.

మూ. సమానప్రసవాత్మకా జాతిః.

68. సూ. సమానాకారబుద్ధిని గలిగించు స్వరూపము జాతి యనఁబడును.

శబ్దశక్తి పరీక్షాప్రకరణము

విభాగ పరీక్షాద్వారకమైన సాంగప్రమాణ పరీక్షణము అను

—: ద్వితీయాధ్యాయములో ద్వితీయాహ్వానము :—

అది

శ్రీ గౌతమహర్షిచే రచింపఁబడి

చర్లగణపతిశాస్త్రిచే అనువదింపఁ బడిన

న్యాయమీమాంసా దర్శనమందు రెండవ ఆధ్యాయము

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

తృ తీ యా ధ్యాయము

మొదటి యాహ్నికము

మూ. దర్శనస్పృహనాభ్యామేకార్థ గ్రహణాత్.

1. సూ. దర్శన స్పృహనములు రెండింటిచేతను ఒక విషయమే గ్రహింపబడుచుండుటవలన ఆత్మ యింద్రియములకంటె భిన్నమైనది యొక్కటె.

నేత్రేంద్రియముచే దేనిని నేను చూచితిని? దానినే స్పృహేంద్రియముచే స్పృశించితిని అను ననుభవమునుబట్టి ఆ యింద్రియములచేత దెలియబడు వానిని దెలిసికొనెడి యాత్మ ఇంద్రియములకంటె వేరుగా నున్నదని భావము.

మూ. స విషయస్థానాత్.

2. సూ. కన్ను చర్మము మొదలైన యింద్రియములకు ఒక్కొక్క విషయము మాత్రమే ప్రత్యక్షమగుట నియమితమైయుండుటవలన దేహేంద్రియ సంఘాతముకంటె ఆత్మ వేరుగాదు

ఇది పూర్వప్రకృతమే. కంటికి రూపముయొక్కవిషయము మాత్రమే ప్రత్యక్షమగును. చర్మేంద్రియమునకు స్పృశ మాత్రమే ప్రత్యక్షమగును. కంటికి స్పృశ ప్రత్యక్షము గాదు. చర్మేంద్రియమునకు రూపము ప్రత్యక్షము గాదు. ఇట్లే మిగిలిన యింద్రియముల సంగతಿಯను. కాన ఆయా యింద్రియ సంఘాత రూపమైన యాత్మకే తత్త్వద్విషయములు ప్రత్యక్షమగుచున్నవని భావము.

మూ. తద్వ్యస్థానా దేవాత్మసద్భావా దప్రతిషేధః.

3. సూ. కన్ను మొదలైన యింద్రియములు వానికి సంబంధించిన విషయములను మాత్రమే గ్రహించుట నియమితమగుటవలననే, సర్వవిషయములను గ్రహించునట్టి యాత్మ యొకటి యుండుట యంగీకరింపక తప్పకపోవుట వలన, “ఇంద్రియ సంఘాతముకంటె నాత్మ వేరుగాదు” అని చెప్పరాదు.

కన్న రూపమునె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. చెవి శబ్దమును మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. నాలుక రసమును మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. ముక్కు వాసనను మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. త్వక్కు స్పర్శను మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. అన్నిటిని గ్రహించునది ఆత్మ అని భావము.

ఇది ఇంద్రియ భేదప్రకరణము.

—:(౦):—

మూ. శరీరదాహే పాతకాభావాత్.

4. సూ. శరీరమె ఆత్మ యన్నచో తన శరీరము నశింపఁగా నింక పాపాదుల ననుభవించునది యేదియు నుండదు గానఁ దానుజేసిన ప్రాచీ హింసాదులవలనఁ గలుగు బాపము గలుగక పోవలసివచ్చును గనుక దేహాదుల కంటె ఆత్మ వేతైనది.

మూ. తదభావః సాత్మకదాహేఽపి తన్నిత్యత్వాత్.

5. సూ. ఆత్మ దేహాదులకంటె వేతైనది యన్నపుడును ఆత్మ నిత్యమైనదే గాన ఆత్మతోఁగూడిన శరీరము నశించినప్పుడును ఆత్మ నశింపదు కనుకఁ బాపము గలుగదు.

నిత్యమయిన యాత్మను హింసింపఁజేడు గానఁ బాపము గలుగదు. హింసింపఁబడుచో ఆత్మ నిత్యముగాదని భావము.

మూ. న కార్యాశ్రయకర్తృవధాత్.

6. సూ. ఆత్మ నిత్యమైనను దేహేంద్రియ బుద్ధి సంహతముతోఁగూడి కర్తయై యాత్మకు బాధ కలుగుటవలనఁ బాపము కలుగక మానదు.

ఇది దేహ భేదప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. సవ్యదృష్టస్యేతరేణ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్.

7. సూ. ఎడమ కంటితోఁ జూడఁబడిన దానిని రెండవ కుడికన్ను గుర్తపట్టుటవలన ఇంద్రియములకంటె ఆత్మ వేఱని సిద్ధించుచున్నది.

ఒక సేవకుఁడు తన యజమానునికిఁ దాను జూచిన వస్తువును గూర్చి చెప్పఁగా ఇంకొక సేవకుఁడు గూడ వచ్చి తాను జూచిన దానిని జెప్పఁగా యజమానుఁడు మొదటివాఁడు చెప్పినది రెండవ వాఁడు చెప్పినది ఒకటే యని తెలిసికొనును. యజమానుఁడు మూడవ వాఁడు వేఱుగా ఉన్నాఁడు గాన ఆ యిద్దఱు చెప్పినది గ్రహించెను. అట్లే ఎడమకన్ను చూచినది కుడికన్ను చూచినది ఒకటే యని తెలిసికొనుటకు ఆత్మ యనునది వేతెయుండనిచోఁ దెలియదు గాన ఆత్మ వేఱుగా నున్నదని భావము.

మూ. నైక స్మిన్నాసాస్థి వ్యవహితే ద్విత్వాభి మానాత్.

8. సూ. ముక్కు యొక్క యెముక వ్యవధానముగా నుండుటనుబట్టి యొక్క కంటినె రెండు కన్నులని భ్రమపడుటచే అట్లు చెప్పఁబడినది కాని కన్ను ఒకటే కాన "గుర్తపట్టుటనుబట్టి యాత్మ వేఱుగానున్న" దనరాదు,

మూ. ఏక వినాశే ద్విత్వీయానాశా నైకత్యం.

9. సూ. ఒక కన్ను నశింపఁగా రెండవ కన్ను నశింపకపోవుటవలన "కన్ను ఒకటేగాని రెండు గావు" అనరాదు.

కంటి యింద్రియము ఒకటేయైనచో ఒక కన్ను పోగా రెండవ కన్ను కూడ పోయి గ్రుడ్డితనము కలిగియుండెడిదే. అట్లు కలుగకపోవుటవలన గన్ను ఒకటే అనరాదని భావము.

మూ. అవయవ నాశేఽవ్యవయవ్యుపలభే రహేతుః

10. సూ. అవయవము నశించినను అవయవి యుపలబ్ధిమగుటవలన నేత్రేంద్రియము యొక్క యవయవమైన ఒక కన్ను నశించినను అవయవియైన యింకొక కన్ను ఉండును గానఁ బైనిజెప్పిన హేతువు సరియైనదికాదు. కొమ్మలు నరకినను అవయవియగు వృక్షము నశింపనట్లు ఒక కన్నుపోయినను అవయవియగు నేత్రేంద్రియము పోలేదు గాన గుడ్డితనము గలుగదు అని భావము. కన్ను ఒకటే గాన "రెండు కన్నులనియు ఒకటి చూచినది యింకొకటి చూచి గుర్తపట్టుటవలన ఆత్మ వేఱుగా నున్న"దని చెప్పరాదని భావము.

మూ. దృష్టాంత విరోధా దప్రతి షేధః

11. సూ. దృష్టాంత విరోధముండుటవలన ఒకటి యవయవి రెండవది యవయవము అని చెప్పి దీనినిబట్టి “కన్నులు రెండు అనియు” దానినిబట్టి “ఒకటి చూచినది రెండవది గుర్తుపట్టుటవలన ఆత్మ వేఱుగా నున్నది” అను దానిని ప్రతిషేధించుట తగదు.

చెట్టు అవయవి కొమ్మలు అవయవములు అని చెప్పి అవయవములైన కొమ్మలు నరకినను అవయవియైన చెట్టు నశించుటలేదు అని దృష్టాంతము చెప్పబడుచున్నది. చెట్టువలెనే ఒక కన్ను అవయవి అనియు రెండవ కన్ను అవయవము అని చెప్పబడుచున్నది. కాని యిక్కడ దృష్టాంతము కుదురుట లేదు. చెట్టునకు శాఖలు అవయవమైనట్లు ఆత్మకు కన్నులు రెండు అవయవము లన్నచో దృష్టాంతము కుదురును. ఒక కొమ్మకు ఇంకొక కొమ్మ అవయవము. కానట్లు ఒక కంటికి ఇంకొక కన్ను అవయవము కానేరదు. అట్లుగాక చిన్నకొమ్మ పెద్దకొమ్మకు అవయవమన్నచో ఇట కన్నులలో ఒకటి చిన్నది ఒకటి పెద్దది అన్నది లేదు. కాన ఏది యవయవియో ఏది యవయవమో తెలియదు. కాన దృష్టాంతము విరోధించుటవలన “కన్నులు రెండు గావు ఒకటే” యను దానిని బట్టి “ఆత్మ వేఱుగా లేదు” అను దానిని నిషేధించుట తగదని భావము.

మూ. ఇంద్రియాంతర వికారాత్.

12. సూ. ఒక యింద్రియముచే గ్రహింపబడిన విషయమునుబట్టి వేఱొక యింద్రియమునకుఁ దద్విషయ వికారము గలుగుటవలన వానిని గ్రహించిన యాత్మ యింద్రియములకంటె వేఱైనది.

నాలుకచే ఒక వండును రుచి చూచి తిందుము. ఆ రుచితోపాటు గలిగిన పండు వాసనను ఇంకొకపుడు ముక్కు గ్రహించును. ఆ వాసననుబట్టి నాలుక యూటలారును. అందుచే నాలుకచే గ్రహింపబడిన విషయమును ముక్కు వాసననుబట్టి గ్రహించుట అది ఆత్మకు అవగతమగుట వీనినిబట్టి ఆత్మ యింద్రియముకంటె వేఱుగా నున్నదని తెలియుచున్నది.

మూ. న స్మృతేః స్మర్తవ్య విషయత్వాత్.

13. సూ. పూర్వానుభూత విషయము స్మరింపఁదగి యుండుటయె స్మృతికి విషయమగుటవలన ఇంద్రియాంతర వికారము ఆ స్మృతివలననే గలిగినది కాని ఆత్మ వలనఁ గలిగినది కాదు.

ఏది చూడఁబడునో అదియే స్మరింపఁబడును కాని ఏది కంటిచేఁ జూడఁబడునో అది నాలుకచే రుచి చూడఁబడదు. కాన స్మృతివలననే గాని యాత్మవలన నట్లు గలుగుటలేదని పూర్వపక్షము.

మూ. తదాత్మ గుణ సద్భావా దప్రతిషేధః

14. సూ. ఆ స్మృతియే యాత్మ గుణముగా నుండుటవలన “ఆది ఆత్మ వలనఁ గలిగినది కాదు” అని ప్రతిషేధింపరాదు.

మూ. అపరిసంఖ్యానా చ్చ స్మృతి విషయస్య.

15. సూ. స్మృతికి విషయములు అనంతమగుటవలనను ఇంద్రియముం కంటె ఆత్మ భిన్నమైనది.

ఆ యనంత విషయములను ఇంద్రియములు స్మరింపలేవు ఆ ఇంద్రియములకంటె వేఱుగా ఆత్మ యుండుటవలననే స్మృతి గలుగుచున్నదని భావము. పూర్వసూత్రమే స్మృతి ఆత్మ గుణమని చెప్పటవలన ఇది సూతనాథము గాదని యిది భాష్యపంక్తి కాని సూత్రము గాదని యందురు.

ఇది చక్షురద్వైత ప్రకరణము

—:(0):—

మూ. నాత్మప్రతి పత్తి హేతునాం మనసి సంభవాత్.

16. సూ. ఆత్మ యున్నదని తెలుపు హేతువులు మనస్సునందు సంభవించుటవలన దేహాది సంఘాతముకంటె ఆత్మ వేఱుగాదు.

మనస్సు సర్వవిషయములను గ్రహించునది గాన మనస్సు వలననే సర్వవిషయములు గ్రహింప బడుచుండఁగా నింక ఆత్మను వేఱుగా గ్రహింప నవసరములేదని భావము.

మూ. జ్ఞాతుర్జ్ఞాన సాధనోపపత్తేః సంజ్ఞా భేదమాత్రం

17. సూ. జ్ఞాతకు జ్ఞానసాధనము లుండుట యుపపన్నములగుటవలన ఆత్మజ్ఞాతయు మనస్సు జ్ఞానసాధనము నగును.

లోకములో కర్తకు సాధనము లున్నట్లు ఇందుకు జ్ఞాతకు జ్ఞానసాధనము లుండవలయును. జ్ఞాతయు జ్ఞానసాధనమును ఒకటిగా నుండనేరవు. కాన రెండిటిని అంగీకరింపవలయును. మనస్సే జ్ఞాత అన్నచో దానికి సాధన మొకటి యుండవలయును. మనస్సే జ్ఞాతయని జ్ఞానసాధనము ఆత్మయని అన్నచో నామ భేదమాత్రమే గాని విశేషమ లేదు. కాన జ్ఞాత ఆత్మయు మనస్సు సాధనము నగునని భావము.

మూ. నియమశ్చ నిరనుమానః

18. సూ. రూపాదులను గ్రహించు చక్షురాదులైన యింద్రియములు మాత్రము గలవు గాని సర్వవిషయములను గ్రహించు మనస్సు అను సాధనము లేదను నియమము అప్రమాణమైనది. కాన మనస్సు సాధనమును ఆత్మ జ్ఞాతయు నగును

కంటిచే గంధము గ్రహింపబడదు గాన దానిని గ్రహించు ముక్కు అవసరము. కంటిచేతను ముక్కుచేతను రుచి గ్రహింపబడదు. కాన చాలక దానిని గ్రహించునది యవసరము. ఇట్లే మిగిలిన వాని యందును, కన్న మొదలయిన యింద్రియములచే సుఖదుఃఖాదులు గ్రహింపబడవు. కనుక వానిని గ్రహించు మనస్సు అవసరము. రూపాదులను గ్రహించునవి యింద్రి యములు. రూపాదులవలనఁ గలుగు సుఖదుఃఖాదులను గ్రహించునది మనస్సు. మనస్సు అణువు. ఆత్మ గొప్పది అని వివేకము.

ఇది మనోభేద ప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. పూర్వాభ్యస్త స్మృత్యనుబంధాజ్ఞాతస్య హర్షభయ శోక సంప్రతి వత్తేః

19. సూ. వుట్టిన శిశువునకుఁ బూర్వజన్మయందు అభ్యసించబడిన స్మృతి సంబంధమునుబట్టి సంతోషము భయము శోకమును గలుగుట యుపపన్న మగుటవలన ఆత్మ యనాదియు నిత్యమునై యున్నది.

అనుభవింపబడక యభ్యసించుటకు పీఠులేదు గాన సంతోషాదులను అనుభవించెడి యాత్మ గతాగత జన్మలందు నిత్యముగా నున్నది. పూర్వ

జన్మమందు ఆత్మ యున్నది. కాన తత్పూర్వ జన్మమందును ఆత్మ యున్నది. పూర్వ పూర్వ జన్మలలో ఆత్మ యుండుటవలన అది యనాది యనియు అనాద్యైన దానికి నాశము లేదు గాన నిత్యమనియు సిద్ధించుచున్నదని భావము.

మూ. పద్మా దిమ ప్రబోధ సమ్మేళన వికార వత్త ద్వికారః

20. సూ. ఆనిత్యములగు తామరపువ్వు మొదలగు వానియందు విశ్రాంతము ముకుళించుట రూపమైన వికారము గలుగునట్లు శిశువునకు సంతోషాది వికారములు గలుగుచుండును గాన ఆత్మ యనిత్యము.

మూ. నోష్ఠ శీత వర్షాకాల నిమిత్తత్వాత్ పంచాత్మక వికారాణాం.

21. సూ. పాంచ భౌతికములగు తామరపువ్వు మొదలగు వాని క్షయమునకు వేడి చలి వర్షాకాలములు కారణములుగా నున్నట్లు శిశువుల సంతోషాదులకుఁ బూర్వ జన్మానుభవ స్మృతి తక్కు మణియొక కారణము సఃఖవిపకపోవుట వలన ఆత్మ నిత్యమని చెప్పవలయును గానఁ బై నిజెప్పిన యనిత్య సాధక హేతువు యుక్తము గాదు

మూ. ప్రేత్యాహారా భ్యాస కృత్యాత్ స్థనాభిలాషాత్.

22. సూ. పూర్వ శరీరమును వదలి మణియొక శరీరమును పొంది యాకలి బాధ గలవాడై ఆ బాధను దీర్చుకొనుటకై పూర్వజన్మమందలి యాహారాభ్యాసమును దలఁచుకొని తరువాతి జన్మలో స్తన్యపానమును గోరును ఆ కోరిక గలిగియుండుటనుబట్టి ఆత్మ నిత్యమై యిది,

ఏ యాత్మ పూర్వజన్మలో అభ్యసించినదో యా యాత్మయే యిపుడును అభ్యసించఁబడిన దానిని జేయుటచే ఆ యాత్మ క్రింది జన్మలలోనిదే గాన ఆత్మ నిత్యమైనదని భావము.

మూ. అయసోఽయస్కాంతాభి గమనవత్ తదుపసర్పణం.

23. సూ. అభ్యాసము లేకయె ఇరుము సూదంటు రాతిని సమీపించునట్లు బాలుఁడు ఆహారాభ్యాసము లేకయె స్తన్యపానమును గోరుచున్నాఁడు గాన ఆత్మ నిత్యమనరాదు.

మూ. నాన్యత్ర ప్రవృత్త్య భావాత్.

24. సూ. సూదంటు రాయ యినుమును దక్క మతోకదానిని ఆకర్షింపదు ఇనుమును మఱియొక దానిని దగ్గరకుఁ బోవదు కాఁబట్టి యినుము నకు సూదంటు రాతికి ఒక నియతసంబంధము గలదు అట్లే సన్యపానాభిలాష కును పూర్వాహారాభ్యాస స్మృతికిని నియతసంబంధము గలదు. కాన ఆత్మ నిత్యమైనది.

మూ. వీతరాగ జన్మదర్శనాత్.

25. సూ. వీతరాగులకు జన్మ గనిపింపకపోవుటవలనఁ బూర్వజన్మ మందుఁగల శరీరమున అనుభవించిన రాగముయొక్క స్మృతిచేత ఈ జన్మ యందును రాగాదులు పొందుచుండుటవలన ఆత్మ నిత్యమైన దని చెప్ప వలయును.

పూర్వసూత్రములో సన్యాభిలాషను గూర్చి చెప్పఁబడినది. ఇందులో బక్షుల ధాన్యకణాది భక్షణాభిలాష సాధారణమైన రాగమును గూర్చి చెప్పఁ బడినది గానఁ బునరుక్తి లేదు. ఇట్లు పూర్వ పూర్వ జన్మలందలి రాగాదులు ఉత్తరోత్తర జన్మలందలి రాగాదులకుఁ గారణము గాన ఆత్మ యనాదిగా నున్న దని భావము.

మూ. సద్గుణ ద్రవ్యోత్పత్తి వత్తదుత్పత్తిం.

26. సూ. ఘటాది ద్రవ్యములు స్వతస్సిద్ధముగ రూపాది గుణములతోఁ బుట్టినట్లు ఆత్మకు స్వతస్సిద్ధముగ రాగము పుట్టుచున్నది గాన ఈ హేతువు ఆత్మ నిత్యమను దానిని సాధింపదు.

మూ. న, సంకల్ప నిమిత్తత్వాద్రాగాదీనాం.

27. సూ. రాగాదులకుఁ బూర్వజన్మమందు అనుభవించిన సంకల్పములే కారణములు కాని మతోక కారణములు కుదురవు గాన ఆత్మ నిత్యమే.

ఘటాదులకుఁ దత్కారణ పరమాణుగత గుణములు కారణములై నట్లు సంకల్పములు కారణమని భావము.

ఇది అనాది నిధనప్రకరణము

—:(౦).—

మూ. పార్థివం గుణాంత రోపలభ్యైః

28. సూ. గంధము నీలాది రూపములు కాఁగిన్యాది గుణములు ఉపలబ్ధి మగుచుండుటవలన శరీరము పృథివీ వికారయుక్తము.

పృథివీ వికారములు శరీరమందు అధికముగా నుండుటనుబట్టి యట్లు చెప్పఁబడినది. కాన నితర భూతములు గూడ నుండునని తెలియునది. ఇతర లోకములందు జలశరీరములు తైజసశరీరములు వాయవ్య శరీరములు నుండు నని గ్రహింపవలయును.

మూ. పార్థివాప్య తై జసం తద్గుణో పలభ్యైః

29. సూ. పృథివీ జలతేజోగుణములు ఉపలబ్ధమగుటవలన శరీరము పృథివీ జలతేజోవికార యుక్తమైనది.

మూ. నిశ్వాసోఽఽఽసోపలభ్యేశ్చాతు ర్భౌతికం.

30. సూ. నిశ్వాసోఽఽసములు గూడ నుపలబ్ధమగుట వలన శరీరము పృథివీజల తేజోవాయు వికారయుక్తము.

మూ. గంధక్లేద పాకవ్యూహోవకాశ దానేభ్యః పాంచ భౌతికం.

31. సూ. గంధము, తడి, అన్నాదులు జీర్ణమగుట నిశ్వాసాదులు, అవకాశమిచ్చుట అనెడి యీ గుణములనుబట్టి శరీరము పృథివీ జలతేజో వాయ్వాకాశ రూప పాంచభౌతికమైనది.

29, 30, 31 సూత్రములు ఇతర ఏ త ప్రదర్శకములు.

మూ. శ్రుతి ప్రామాణ్యాచ్చ.

32. సూ. శ్రుతిప్రామాణ్యమునుబట్టియు శరీరము పృథివీ వికార యుక్తమైనది.

“సూర్యంతే చక్షుర్గచ్ఛతాత్” — “పృథివీంతే శరీరః” నీ నేత్రము అధిదేవతయైన సూర్యుని బొందుఁగాక — నీ శరీరము అధిదేవతయైన పృథివిని బొందుఁగాక ఇత్యాది శుతులనుబట్టి శరీరము పృథివీవికార యుక్త మని భావము.

ఇది బాహుళ్యమునబట్టి చెప్పబడినది. మఱియుఁ బృథివీ పరమాణువులై శరీరారంభకములగును. ఇతర భూతములు సహాయకములు మాత్రమే అని భావము.

ఇది శరీర పరీక్షాపకరణము.

—(c)—

మూ. కృష్ణ సారే సత్పువలంభాత్ వ్యతిరిచ్య చోపలంభా త్సంశయః

33. సూ. కంటితో నల్లగ్రుడ్డు ఉన్నపుడె ఘటపటాది విషయములు గనఁబడుటవలనను, నల్లగ్రుడ్డును దాటి దూరముగ నున్న ఘటపటాది విషయములు గనఁబడుటవలనను నేత్రేంద్రియ మనఁగా నల్లగ్రుడ్డా లేక నల్లగ్రుడ్డుగాని త్రైజున పదార్థమా యని సంశయము గలుగుచున్నది.

నల్లగ్రుడ్డు ఉండఁగా ఘటపటాది విషయములు తోఁచుటవలన నల్లగ్రుడ్డై యింద్రియమని బొద్దులు. విషయములను జేరి కనిపింపఁ జేయుటవలన నల్లగ్రుడ్డుగాక తదితరమని నై యాయికాదులు. ఇంద్రియములు అభౌతికములు ఆహంకారికములని సాంఖ్యులు, భౌతికములవి కొందఱు అని భిన్నమతములుండుటచేఁ బరిశీలింపఁబడుచున్నది.

మూ. మహదణుగ్రహణాత్.

34. సూ. మహత్పదార్థమును అణుపదార్థమును గ్రహించుచుండుట వలన నల్లగ్రుడ్డు నేత్రేంద్రియము గాదు.

ఇది మహత్పదార్థమనఁగా మహత్తరము మహత్తమముగూడ గ్రహింపఁ బడును. అట్లే అణువనఁగా అణుతరము అణుతమముగూడ. నేత్రేంద్రియమనఁగా నల్లగ్రుడ్డె అన్నచో నల్లగ్రుడ్డు ఎంత యున్నదో యంతమాత్రమునె గ్రహింపవలసి యుండును. మిగులఁ జిన్నవానిని మిగులఁ బెద్దవానిని గ్రహించుటవలన భౌతికమైన నల్లగ్రుడ్డు నేత్రేంద్రియము గాదని యాక్షేపణము. ఇందు సాంఖ్య మతముచే బొద్ధమతము ఖండింపఁబడినది.

మూ. రశ్మిర్థ సన్నికర్ష విశేషాత్ తద్గ్రహణం.

85. సూ. నేత్రకాంతిని బద్ధాంశమునకునుగల సంనికర్ష విశేషమువల్ల ఆ నేత్రేంద్రియము మహత్తును అణువును గ్రహించును.

దీపకాంతిని బద్ధాంశమునకునుగల సంనికర్షమునుబట్టి వస్తువు గ్రహింపబడునట్లు గ్రహింపబడునని భావము. దీపకాంతివలె నేత్రకాంతి గూడ గోడ మొదలగునవి యట్లుగా నున్నపుడు వస్తువులను గ్రహింపలేదు.

మూ. త దనువలబ్ధే రహేతుః

86. సూ. నల్లగుడ్డుకంటె నితరమైనదే నేత్రేంద్రియమన్నచో అట్టి దానికిఁ గాంతి యుపలబ్ధము గాకపోవుటవల్ల మహత్తును అణువును గ్రహించుటలో అది హేతువు గాదు.

మూ. నానుషీయమానస్య ప్రత్యక్షతోఽనుపలబ్ధి రభావ హేతుః

87. సూ. రూపము గనిపించుటకు ముఖ్యకారణముగా అనుమానింపబడుచున్న కన్ను ప్రత్యక్షముగాఁ జైకిఁ గనిపింపకపోవుట అసలె ఆ రూపమును గ్రహించెడి యింద్రియమే లేదనుటకు హేతువు గాదు.

చంద్రునిలోని యవతలి భాగమును భూమి క్రింది భాగమును గనిపింపకంత మాత్రముచేత అవి లేదని చెప్పురానట్లే యిందును జెప్పురాదని భావము.

మూ. ద్రవ్యగుణ ధర్మ భేదా చోపలబ్ధినియమః

88. సూ. ద్రవ్యగుణముల ధర్మములలోగల భేదమునుబట్టి ప్రత్యక్షము గలుగుటలో నియమము గలదు.

మహత్త్వాదికము ద్రవ్యములోగల ధర్మవిశేషము. పైకిఁ బ్రకటమగుట గుణముయొక్క ధర్మము. పైకిఁ బ్రకటమగు మహత్త్వాదిక మున్నపుడు వస్తువు ప్రత్యక్షమగును. అది లేనిచోఁ బ్రత్యక్షము గాదు. ఈ నియమము ఇందు లేకపోవుటవలన నేత్రేంద్రియము ప్రత్యక్షమగుట లేదు. కాని లేక కాదని భావము.

మూ. అనేక ద్రవ్య సమపాయాత్ రూప విశేషాచ్చ రూపోపలబ్ధిః

39. సూ. ఆనేక ద్రవ్య సమచాయమువల్లను రూపవిశేషముండుటవల్లను రూపము గనిపించుచున్నది.

నేత్రకాంతి పైకి బ్రకటమగునట్టిది గాదు. కానఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదని భావము.

మూ. కర్మకారిత శ్చేంద్రియాణాం పూహః పురుషార తంత్రః

40. సూ. కర్మల కధీనమైన ఇంద్రియ రచన యాత్మయొక్క యుపభోగములకు సాధనమైనది.

మూ. అవ్యభిచారాచ్చ ప్రతిసూతో భౌతికధర్మః

41. సూ. వ్యభిచారము లేకపోవుటవలన ఆవరణమున్నపుడు ఇంద్రియములకు ద్రవ్యవిశేషములందు అడ్డు గలుగుట భౌతిక వస్తువుల ధర్మము.

ఆవరణమున్నపుడెల్ల భౌతికవస్తువుల యడ్డు గలుగును. అభౌతిక వస్తువులకు అడ్డు గలుగదు.

మూ. మధ్యందినోల్కాప్రకాశాను పలఖివ త్తదనుపలఖిః

42. సూర్యుని ప్రకాశములో మధ్యాహ్నమందుఁ బడిన యుల్కలకాంతి వలె నేత్రకాంతి పైకిఁ గనిపించు రూపము లేని దగుటవలనఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదు.

ఉల్కలు=రాత్రియందు వెలుగుచుఁబడునవి. ఇవి పగలును బడునుగాని సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపించవు.

మూ. న. రాత్రా వప్యవలజ్జేః

43. సూ. ఉల్కల కాంతి సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపించనట్లు మట్టి బెడ్డ కుండ మొదలగు వాని కాంతి కూడ సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపించుటలేదు గాన వానికిని గాంతి గలదన్నచో - రాత్రియందుఁ గూడఁ గనిపింపకపోవుట వలన మట్టి బెడ్డ కుండ మొదలగు వానికిఁ గాంతి కలదనరాదు.

ఉల్కలకాంతి రాత్రి గనిపించును గానఁ బగలు సూర్యప్రకాశమునఁ గనిపింపకపోయినను వానికిఁ గాంతి యున్నదని భావము.

మూ. బాహ్య ప్రవేశాదుగ్రహో ద్విషయోపలభ్యేరసఖి
వ్యక్తితోఽనుపలభిః

44. సూ. విషయములు సూర్యాదుల బాహ్యప్రకాశము యొక్క
యనుగ్రహముచే ఉపలబ్ధమగుచున్నవి గనుక నిట విషయములవలె నేత్రకాంతి
యును బైకిఁ గనిపించు రూపము గలది కాకపోవుటవలన ఉపలబ్ధమగుటలేదు
గాని యావరణాదులచేఁ దిరస్కరింపఁబడి మాత్రము గాదు.

మూ. అభివ్యక్తే చాభిభవాత్.

45. సూ. పైకిఁ గనిపించు రూపము ప్రకటమగుటలోఁ గూడ
ఆవరణాదులచేఁ దిరస్కరింపఁబడుటవలనఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదు గాని నేత్రకాంతి
పైకిఁ గనిపించు రూపము గలది కాకపోవుటచేఁ గనిపించుటలేదు కాన స్వవిషయ
ప్రకటనలోఁగూడ సూర్యాదిబాహ్యప్రకాశము నపేక్షించుచున్నది.

మూ. నక్తం చరనయనస్మిదర్శనాచ్ఛ.

46. సూ. రాత్రి సంచరించు జుతువుల కనుగ్రుడ్డులలోఁ గాంతి
కనిపించుటవలనను నేత్రకాంతి లేదనరాదు.

నేత్రకాంతి లేనిచో ఎలుక దోమ పిల్లి మొదలగు వానికి వస్తువులు
గనిపింపకపోవలసి వచ్చునని భావము.

మూ. అప్రపాప్యగ్రహణం కౌచాభ్ర పటల స్పటికాంతరి
తోప లభ్యే

47. సూ. గాజు మట్టుతెర స్పటికములచే వ్యవధాన మున్నను
వస్తువు గనిపించుటవల్లఁ గన్ను వస్తువులను బొందకయే ఇంద్రియార్థ
సంనికర్షము లేకయే వస్తువును గ్రహించుచున్న దనవలయును.

దీనినిబట్టి ఇంద్రియార్థసంనికర్షము వస్తుగ్రహణమునకు హేతువు గాదని
యాశ్చేవణము. ఇంద్రియములు వస్తువులను బొందకయే వస్తువులను గ్రహించునవి
యగునని యాశంక.

మూ. నకుడ్యాంతరి తాను పలభ్యే రవ్రతి షేధః

48. సూ. గోడచే వ్యవధానముగల వస్తువులు గంటికిఁ గనిపింపక పోవుటవలనను గోడ వ్యవధానము లేనివి గనిపించుటవలనను “ఇంద్రియాత్త సంనికర్షణము వస్తుగ్రహణములో పేతువు గాదు” అని నిషేధించుట యుక్తము గాదు.

వస్తువులను బొందకయె యింద్రియములు వస్తువులను గ్రహించునవి యగునన్నచో గోడ మొదలగు వానిచే వ్యవధానమున్న వస్తువులను గ్రహించునని చెప్పవలసివచ్చును. అది ప్రత్యక్ష విరుద్ధమైన సంగతి గదాయని భావము.

మూ. అప్రతిఘాతాత్ సన్నికర్షోప పత్తిః

49. సూ. గాఢ మొదలగు స్వచ్ఛద్రవ్యములవల్ల ఇంద్రియములకుఁ బద్విషయములకుఁ బ్రతిబంధము గలుగకపోవుటచేత నింద్రియ తద్విషయములకు సంనికర్షణము గలుగుట యుపపన్నమగుచున్నది.

వస్తువులను బొందియె యింద్రియములు విషయములను గ్రహించు నన్నచో గోడ మొదలగు వ్యవధానములచే విషయములు గ్రహింపఁబడనట్లు గాఢ మొదలైనవి వ్యవధానమెగా నున్నపుడును విషయములు గ్రహింపఁబడవు. అను నాక్షేపమునకు ఇందు సమాధానము చెప్పఁబడినది.

మూ. అదిత్యరశ్మేః స్ఫటికాంతరితేఽపదామ్యైఽవిఘాతాత్.

50. సూ. దహింపఁదగిన వస్తువులను దహించుటలో సూర్యరశ్మికేఁ బ్రతిబంధము లేనట్లు స్ఫటికాదులచే వ్యవధానమున్నను నేత్ర రశ్మికిని ప్రతిబంధము గలుగదు.

భూతద్దముచే వ్యవధానమున్నను దూది సూర్యరశ్మిచేఁ గాల్చఁబడును. కుండ మొదలగు వానిలోని నీరు సూర్యరశ్మిచే వెచ్చఁబడును. అగ్ని మొదలగు నవి యిట దృష్టాంతములగును. అగ్నికి పాత్రలు వ్యవధానమున్నను నీరు క్రాగుట ఉడుకుట మొదలగునవి జరగును.

మూ. నేతరేతరధర్మ ప్రసంగాత్.

51. సూ. సూర్యరశ్మికివలె నేత్రరశ్మికిని వ్యవధానమున్నను ప్రతిబంధము లేదన్నచో ఎపుడు ప్రతిబంధము గలుగునో ఎప్పుడు గలుగదో తెలియక

పోవుటవలన స్ఫటికాదులకు గోడ మొదలగు వాని ధర్మములను గోడ మొదలగు వానికి స్ఫటికాదుల ధర్మములను గలుగవలసివచ్చును. అప్పుడు గోడ మొదలగువాని ధర్మములు స్ఫటికాదులకుఁ గలిగి వస్తుసంసికర్షమునఁ బ్రతిబింధకము గలుగుటయును గోడ మొదలగునవి యడ్డుగా నున్నను వస్తువులకుఁ బ్రతిబింధకము లేకపోవుటయును గలుగును.

మూ. ఆదర్శో దకయోః ప్రసాద స్వాభావ్యా ద్రూపోప లబ్ధివ త్తదుపలబ్ధిః

52. సూ. అద్దము జలమును స్వభావసిద్ధముగా నిర్మలము లగుటవలన వానియందు రూపము ఉపలబ్ధమగునట్లు స్వభావముగా స్వచ్ఛములగు స్ఫటికాదులచే వ్యవధానమున్నను స్వభావసిద్ధముగ వస్తువు ఉపలబ్ధమగుచున్నది. గోడ మొదలగునవి యట్టివి గావు గాన స్ఫటికాదుల ధర్మము గోడ మొదలగు వానికిఁ గలుగదు.

మూ. దృష్టానుమితానాం నియోగప్రతిషే ధానుప పత్తిః.

53. సూ. దృష్టములగు పదార్థముల విషయములందును అనుమాన ప్రమాణముచే సిద్ధములగు పదార్థముల విషయములందును “ఇట్లుండుము, ఇట్లుండరాదు” అని విధి నిషేధములు ఉపపన్నములు గావుగదా.

వ్యవధానమున్నపుడు ఉపలబ్ధము గాకపోవుటచే గోడ మొదలగు వానిచే, బ్రతిబింధము గలుగుచున్నదనియు వ్యవధానమున్నపుడు గాఢ మొదలగు వానిచే బ్రతిబింధము గలుగుటలేదనియు స్వభావసిద్ధములైన వస్తుధర్మములను బట్టి తెలియనగునని భావము.

ఇది ఇంద్రియ పరీక్షాప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. స్థానాత్వత్వే నానాత్వాదవ యని నానాస్థానత్వాచ్చ శయః

54. సూ. భిన్న భిన్నస్థానములందున్న వస్తువులను వేఱు వేఱుగాఁ జూచుటవల్లను భిన్న భిన్నావయవములందున్న యవయవి యొకటిగాఁ జూడఁ

బడుటవలనను వేలువేలుగా వానిని గ్రహించెడి ఇంద్రియము లనేకములా ఏకమా యను సంశయము గలుగున్నది.

మూ. త్వ గవ్యతిరేకాత్.

56. సూ. త్వక్కు అన్ని ఇంద్రియప్రదేశములందును ఉన్నదీ అది యాక్రమింపని ఇంద్రియ ప్రదేశము లేదు గాన త్వక్కు ఒకటే ఇంద్రియము.

త్వక్కు అనఁగాఁ జర్మము. ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. న యుగవదధానుపలభైః

57. సూ. రూపాది విషయములు ఒక్కమాటుగాఁ దెలియఁబడక పోవుటవలన త్వక్కు ఒక్కటే ఇంద్రియ మనరాదు.

ఆత్మ మనస్సుతోను మనస్సు ఇంద్రియములతోను ఇంద్రియములు విషయములతోను గలియుట క్రవము. ఇంద్రియము లన్నియు ఒకటియన్నచో రూపరసగంధాలు ఒకమాటుగనే తెలియఁబడవలసి వచ్చును. అట్లు త్వక్కు అన్నిటిని గ్రహించుటలేదు. త్వక్కువల్లనే అన్ని విషయములు తెలియఁబడుచో అందఱకు త్వక్కు ఉంకనే యున్నది. స్పర్శవలననే అన్ని విషయములు తెలియఁబడవలెను గాన కొందఱు గ్రుడ్డివారుగను కొందఱు మూగివారుగను కొందఱు చెవిటివారుగను ఉండుట సంభవింపదని భావము.

మూ. విప్రతిషేధాచ్చ నత్వగేకా.

57. సూ. విప్రతిషేధముండుటనుబట్టి త్వక్కు ఒక్కటే ఇంద్రియము గాదు.

త్వగింద్రియము వస్తువులనుజేరి గ్రహించునా లేక వస్తువులను జేరకయే గ్రహించునా. చేరి గ్రహించునన్నచో రూపములు దూరమునుండియే త్వగింద్రియము చేరకుండనే గ్రహింపఁబడుచున్నది. చేరకుండనే గ్రహించునన్నచో స్పర్శమును త్వగింద్రియము చేరిగాని గ్రహింపదు. ఇట్లు రెండపక్షములందును విరోధముండుటచే త్వగింద్రియము ఒకటే యన్నియును గ్రహింపదు. విప్రతిషేధ మన గా తుల్యబలవిరోధము గలిగియుండుట.

మూ. ఇంద్రి యార్థత్వాత్.

౬౮. సూ. ఇంద్రియములచే గ్రహింపఁదగిన శబ్దస్పర్శరూప రసగంధములు అయిదు విధములుగ నుండుటవలన ఇంద్రియములు అనేకములు.

శబ్దములు ఒక్కొక్క యింద్రియముచేతనే గ్రహింపఁబడుటవలన వానికి వైలక్షణ్య మున్నది. త్వగింద్రియముచేత స్పర్శ గ్రహింపఁబడును రూపము గ్రహింపఁబడదు. దానిని గ్రహించుటకు నేత్రేంద్రియము అనుమానింపఁ బడుచున్నది. స్పర్శను రూపమును గ్రహించు త్వగింద్రియ నేత్రేంద్రియముల చేత గంధము గ్రహింపఁబడదు కాన గంధము గ్రహించు ప్రయోజనముగల వ్రూణేంద్రియము అనుమానింపఁబడుచున్నది. ఆ మూఁడిబిచే రసము గ్రహింపఁ బడదు. కాన దానిని గ్రహించు నాలుకి యనుమానింపఁబడుచున్నది. ఆ నాలుగింటిచే శబ్దము గ్రహింపఁబడదు. కాన శబ్దమును గ్రహించు చెవి యనుమా నింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఇంద్రియప్రయోజనములు ఇతర సాధనములచే సాధింపఁదగినవి గావని భావము.

మూ. న, తదర్థ బహుళత్వాత్.

౬౯. సూ. ఇంద్రియ విషయములు బహుళముగా నుండుటవలన ఇంద్రియము లయిదే యనుట తగదు.

శబ్దములు వర్ణప్రప వాక్య ధ్వన్యాదిరూపములై యున్నవి. స్పర్శములు శీతోష్ణానుష్ఠశీతాదిరూపములు. రూపములు శుక్ల హరిత పీత నీలాదులు రసములు కటు కాష్టు మధురాదులు. గంధములు ఇష్టానిష్టాపేక్షణీయములు. ఈ విధముగా నింద్రియవిషయములు అనేకములు గాన ఇంద్రియములును అయిదు కంటె నెక్కువగునని యాక్షేపణ.

మూ. గంధ త్వాద్య వ్యతిరేకా గ్ధంధాదీనా మప్రతి షేధః

౭౦. సూ. గంధాది విషయము లనేకమైనను అందు గంధత్వాదిజాతులు భిన్నములు గాకపోవుటవలన గంధాదు లనేకమని చెప్పట తగదు.

అవాంతరభేదము లనేకమైనను గంధత్వ శబ్దత్వ స్పర్శత్వ రూపత్వ రసత్వ జాతులయిదే గాన వానిని గ్రహించెడి యింద్రియము లయిదే యని సమాధానము.

మూ. విషయత్వాఽవ్యతిరేకా దేకత్వం.

61. సూ. ఆవాంతరభేదములను గ్రహింపక గంధత్వ శబ్దత్వాది జాతి రూపముగ విషయములై యెన్నచో గంధత్వ శబ్దత్వాదులందు విషయత్వము సమానముగా నుండుటవలన విషయత్వ రూపజాతినెట్టి దానిని గ్రహించెడి యింద్రియ మొక్కటె.

మూ. న, బుద్ధి లక్షణాధిష్ఠాన గత్యాకృతి జాతి పంచ త్వేభ్యః

62. సూ. బుద్ధి లక్షణములు అధిష్ఠానములు గతులు ఆకృతులు జాతులు అనునవి యయిదుగా నుండుటనుబట్టి ఇంద్రియ మొకటే యనరాదు.

బుద్ధి లక్షణములు కనులు చెవులు మొదలగు వాని జ్ఞానములకు సంబంధించినవి. అవి యయిదు. పంచేంద్రియములకు ఆధారమైన శబ్దస్పర్శాదులు అధిష్ఠానములు. అవి యయిదు. ఇంద్రియములు విషయములను సమీపించుటలు గతులు. అవియు నై డె. ఇంద్రియముల యాకారములు ఆకృతులు. అవి యయిదు. భూమి నీరు తేజస్సు గాలి ఆకాశము అను భూతజాతులు అయిదు.

మూ. భూతగుణ విశేషోపలబ్ధే స్తాదాత్మ్యం.

63. సూ. పృథివ్యాది భూతములయొక్క గుణవిశేషములు ఇంద్రియము లందుఁ గనిపించుటవలన ఇంద్రియములు. భూత ప్రకృతికములు.

పృథివీ గుణమగు గంధము ముక్కునందు, జలగుణమగు రసము నాలుకయందు వాయుగుణమగు స్పర్శ చర్మమందు ఆకాశ గుణమగు శబ్దము చెవులందు తేజోగుణమగు రూపము కంటియందుఁ గనిపించుటవలన ముక్కు మొదలగు వానికి తదాత్మ్యవైన పృథివ్యాది భూతములు ప్రకృతులు. కాని వానికి అవ్యక్తము ప్రకృతి గాదని భావము.

ఇది ఇంద్రియ నానాత్వప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. గంధ రసరూప స్పర్శ శబ్దానాం స్పర్శ పర్యంతాః
పృథివ్యాః

64. సూ. గంధ రస రూప స్పర్శ శబ్దములతో గంధరస రూప స్పర్శములు పృథివీ గుణములు.

మూ. అప్రేక్షో వాయూనాం పూర్వ పూర్వ మపోహ్యో కాశ
సోత్తరః

రి6. సూ. జలమునకు రస రూప స్పర్శలును, తేజస్సునకు రూప
స్పర్శములును, వాయువునకు స్పర్శయు ఆకాశమునకు శబ్దమును గుణములు.

మూ. న సర్వ గుణాను పలభ్యేః

రి7. సూ. ఆయా భూతములు ప్రకృతిగాఁ గల యింద్రియములకుఁ
తై ని జెప్పఁబడిన గుణములన్నియుఁ గనిపింపకపోవుట వలన ఈ గుణనియమము
సరియైనది గాదు.

పృథివి యొక్క యింద్రియమగు ముక్కుచేఁ బృథివీ గుణములైన రస
రూప స్పర్శములన్నియు గ్రహింపఁబడుటలేదు. గంధము మాత్రము గ్రహింపఁ
బడుచున్నది. జలముయొక్క యింద్రియమగు నాలుక రసమును దక్క మిగిలిన
రూపస్పర్శలను గ్రహించుటలేదు. ఇట్లే మిగిలినవియు. దీనినిబట్టి పైనియమము
సరియైనది గాదని ఆక్షేపణము.

మూ. ఐకై క స్త్ర్యే వోత్తరోత్తర గుణ సద్భావా దుత్త
రోత్తరాణాం తదనుపలభ్యః

రి7. సూ. గంధాది గుణము లొక్కొక్కచే వరుసగా పృథివ్యాది
భూతముల గుణములై యుండుటవలనఁ దరువాతివగు జలాదుల యొక్క
రసాదిగుణములను ముక్కు మొదలగునవి గ్రహింపవు.

ఆక్షేపకుఁడు ఇందు స్వమతమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

గంధము పృథివిగుణము గాన పృథివికి ఇంద్రియమైన ముక్కు
గంధమునే గాని జలతేజో వాయు గుణములగు రస రూపస్పర్శలను గ్రహింపదు.
ఇట్లే కన్ను చర్మముల విషయములలో గ్రహింపవలయును.

మూ. విష్టం హ్యపరం పరేణ.

రి8. సూ. పృథివ్యాదులు జలాదులతోఁ గలిసియుండుటవలనఁ బృథి
వ్యాదుల యందున్న జలాదులతో నాలుకకు సంయోగము గలుగఁగా రసాది
గ్రహణము గలుగుచున్నది.

అజ్ఞేపకుడు స్వమతముతోఁ బృథివ్యాదులందు రసగ్రహణ మెట్లు గలుగుచున్నదో దానినిగూర్చి తన గుణనియమమును ఇందు నిరూపించెను. విష్ణుసంబంధించినది.

మూ. న పార్థివాప్యయోః ప్రత్యక్షత్వాత్.

69. సూ. పృథివియందును జలమందును రూపమును స్పర్శమును ప్రత్యక్షమగుచుండుటవలన వైమూఁడు సూత్రములందుఁ జెప్పినది యుక్తముగాదు.

పృథివీ ద్రవ్యములు జలద్రవ్యములు ప్రత్యక్షమగుటనుబట్టి “పృథివ్యాదులు జలాదులతో కలయిక వలన రసాదులై న అనేక గుణములు గ్రహింపఁ బడుచున్నవి”. రూపము లేకపోవుటవలన తైజసద్రవ్యములే గాని పార్థివ ద్రవ్యములును జలద్రవ్యములును బ్రత్యక్షము గావు అనరాదు ” అని భావము. తైజసద్రవ్యములు గలియుటచే పృథివీ జలద్రవ్యములు ప్రత్యక్షమగుచున్నవి అన్నచో అప్పుడు వాయువు గూడఁ బ్రత్యక్షము గావఁసియుండును గదా. అందుచే పృథివికి గంధ రసరూప స్పర్శములు, జలమునకు రస రూప స్పర్శములు లేజస్సునకు రూపస్పర్శములు గలుగునని చెప్పట న్యాయమని భావము.

మూ. పూర్వ పూర్వ గుణోత్కర్షాత్ తత్ప్రధానం.

70. సూ. గంధాదిగుణములు ఉత్కర్షముగా నుండుటవలన ముక్కు మొదలయిన యింద్రియములకు ఆ గంధాదిగుణములు ప్రధానముగా గోచరమగును.

మూ. తదవ్యవస్థానంతు భూయస్త్యాత్.

71. సూ. గంధాదిగుణముల యాధిక్యమునుబట్టి వానిని గ్రహించు ముక్కు మొదలగు వానికి ఇంద్రియత్వ వ్యవస్థ కలుగును.

పృథివి నాల్గుగుణములు గలిగినదయ్యెను జలాదులతోఁ గలియని పృథివికి గంధము ఎక్కువగా నుండుటవలన వానిని గ్రహించు నింద్రియములకు ఇంద్రియము లనువ్యవహారము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. సగుణానా మింద్రియభావాత్.

72. సూ. గంధాదిగుణములతోఁ గూడిన ముక్కు మొదలైనవే యింద్రియములుగా నుండుటవలన అవి బాహ్యములైన గంధాదిగుణములనే గ్రహించును గాని తమ గుణములను వేరుగా గ్రహింపవు.

ముక్కు మొదలగునవి తమ గుణములనుబట్టియే యింద్రియములైనవి. ముక్కు మొదలగునవి తమ గంధాదిగుణముల సాహాయ్యమునుబట్టియే బాహ్య గంధాదులను గ్రహించును తమకు వేఱుగా సహకారులు లేనందువలన తమ గంధాదులను గ్రహించుటలేదు. ఇట్లే మిగిలిన యింద్రియములనుగూర్చి తెలియవలెను.

మూ. తేనై వ తస్యాఽగ్రహణాచ్చ.

73. సూ. ఇంద్రియము తనచేతనే దన్ను గ్రహించుట కుదురకపోవుట వలనను ఇంద్రియములు తమ గుణములను వేఱుగా గ్రహింపవు.

కన్ను బాహ్యద్రవ్యములనే గాని తన్ను గ్రహింపదు. కనుక రూప గంధాదులు సిద్ధించుటలో అప్రత్యక్షముగా నుండుటవలన అవి ప్రేక్షిగనిపించక తోన నున్నవని గ్రహింపవలెను.

మూ. న శబ్దిగుణోపలక్షణే.

74. సూ. చెవిచే. దన గుణముగు శబ్దము తెలియబడుచుండుటవలన. "ఇంద్రియములు తమ గుణములను వేఱుగా గ్రహింపవు" అనరాదు.

రంధ్రములోని యాకాశమే చెవి యనబడును. కాన ఆకాశమే తన గుణమును శబ్దమును గ్రహించుచున్నదని యాక్షేపణము.

మూ. తదుపలబ్ధి రితరేతర ద్రవ్యగుణ వైధర్యాత్.

75. సూ. ద్రవ్యగుణములగు రూపము శబ్దము మొదలగునవి ఒకదాని కొకటి విరుద్ధధర్మములుగల వగుటవలన శబ్దము ఉపలబ్ధిమగుచున్నదేగాని నేత్రరూపాదులు ఉపలబ్ధిమగుటలేదు.

శబ్దము చెవిని జేరునట్లు రూపాదులు నేత్రాదులను జేరవు. శబ్దమును రూపాదులును విరుద్ధధర్మములు గలవి. కావున శబ్దమునుబట్టి రూపాదులందు ఆక్షేపింపరాదని భావము. గంధాదులనుబట్టి ముక్కు మొదలైనవి ప్రవర్తించును. చెవి శబ్దిగుణమును అపేక్షింపకయే యింద్రియమగునని తెలియునది.

ఇది

ఆత్మాది ప్రమేయ చతుష్టయ పరీక్షణము

మూడవ యధ్యాయములోని మొదటి యాహ్నికము

—:(౦):—

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

తృ తీ యా ధ్యాయము

రెండువయాహ్నికము

మూ. కర్మాకాశసాధర్మాత్ సంశయః

1. సూ. అనిత్యమై స్పర్శలేని కర్మతోను, నిత్యమై స్పర్శలేని యాకాశముతోను స్పర్శలేని బుద్ధి సమానధర్మము గలదగుటవలన, గర్భనుబట్టి యశ్చమా యాకాశమునుబట్టి నిత్యమా అని బుద్ధియందు సంశయము గలుగుచున్నది.

మూ. విషయప్రత్య భిజ్ఞానాత్.

2. సూ. విషయములను గూర్చి ప్రత్యభిజ్ఞానము గలుగుటవలన బుద్ధి నిత్యమైనది.

ఇదివఱకుఁ జూచిన ఘటమును స్మృశించుచున్నాను. అను ప్రత్యభిజ్ఞానము వలన, బూర్వజ్ఞానము నిలిచియున్నదని తెలియుచున్నది కాన బుద్ధి నిత్యమైనదని భావము. ఇది సాంఖ్యమతము.

మూ. సాధ్యసమత్వా దహేతుః.

3. సూ. సాధ్యముతో సమానముగ నుండుటవలన ఈ హేతువు సరియైనది గాదు.

“బుద్ధి విషయములను గుర్తుపట్టినది గాన నిత్యము” అను దానిలో విషయములను గుర్తుపట్టినది గాన అను హేతువు సాధ్యమగు నిత్యత్వముతో సమానముగ నున్నది. హేతువు ఎప్పుడును నిశ్చితమై యుండవలయును. నిశ్చితమైన హేతువునుబట్టి సాధ్యము సాధింపఁబడును. ప్రత్యభిజ్ఞానము చేతనమైన యాత్మధర్మము గాని బుద్ధిధర్మము గాదు గాన నిత్యత్వముతోపాటు బుద్ధికి ప్రత్యభిజ్ఞానగుణమును ఉన్నట్లు గూడ సాధింపవలసియున్నది. కాన

సాధ్యసము. హేతువు తానే సాధింపదగిన స్థితిలో నుండి యింక దానిని సాధింపజాలదు అందుచే ఈ హేతువు హేత్వాభాసముగాని సరియైనది గాదు.

మూ. న, యుగపదగ్రహణాత్.

4. సూ. ఒక్కసారిగా బుద్ధి యన్ని విషయములను గ్రహింపక పోవుటవలన ఆ బుద్ధికిని బుద్ధి వృత్తులకును అభేదము లేదు.

ప్రత్యభిజ్ఞులబట్టి బుద్ధి నిలుకడగా నుండును ఆ బుద్ధినుండి వృత్తులు అనగా జ్ఞానములు బయలుదేలును ఆ వృత్తులకును ఆ వృత్తులుగల బుద్ధికిని నిష్పనకు నెరసులకువలె అభేదము అని సాంఖ్యుల మతము యొక్క అంశమిది. వృత్తి వృత్తిమంతములకు అభేదము చెప్పినపుడు రెండు లేవు గాన ఒకదాని నొకటి గుర్తుపట్టుట (ప్రత్యభిజ్ఞానము) గుడురదు. అందుచే “ప్రత్యభిజ్ఞానమును బట్టి బుద్ధి నిత్యము” అని నిత్యత్వసాధనము పీలుపడదు “అను నాక్షేపణకు ఇది సమాధానము. ఏలయనగా. వృత్తి వృత్తిమంతములకు భేదము సిద్ధము. అందుచే ప్రత్యభిజ్ఞానమును దానినిబట్టి నిత్యమును గుడురునని సమాధానము.

మూ. అప్రత్యభిజ్ఞానే చ వినాశ ప్రసంగః.

5. సూ. అనుభవించిన విషయమును గుర్తింపకపుడును ఆపుడు బుద్ధి నశించినదని చెప్పవలసి వచ్చును గాన బుద్ధికిని బుద్ధి వృత్తులకును అభేదము లేదు.

బుద్ధియు బుద్ధినుండి బయలుదేలు చాతుషాది జ్ఞానవృత్తులను అభిన్నము లన్నచో ఇదివఱకు ఒక విషయమును జూచిన నేత్రాదులు మఱి కొంత కాలము నకు ఆ విషయమును గుర్తింపనిచో ఆ గుర్తింపని వృత్తినిబట్టి గుర్తించుటకు సాధనమైన బుద్ధి లేదనవలసివచ్చును. అట్లు బుద్ధి లేకపోవుటలేదు. కాన భిన్నములని భావము.

మూ. క్రమవృత్తిత్వా దయుగవర్గహణం.

6. సూ. మనస్సు అణువు గాన అది క్రమముగా ఇంద్రియములతోఁ గలిసి పనిచేయుటవలన జ్ఞానములు క్రమముగానే గాని యొక్కసారిగా గలుగవు.

మూ. అప్రత్యభిజ్ఞానం విషయాంతర వ్యాసంగాత్.

7. సూ. మనస్సు ఇతర విషయమందు వ్యాసక్తమై యుండుటవలన ఆ వ్యాసక్తవిషయమనే గాని తదితర విషయములను గుర్తించుటలేదు.

దానినిబట్టియు పృథ్వి వృత్రిమంశములకు అభేదము లేదని భావము.

మూ. న, గత్యభావాత్.

8. సూ. మనస్సు వ్యాపకమైనది విషయములు దాని దగ్గరకేవచ్చును గాని అది విషయముల దగ్గఱకుఁ బోదు అందుచే దానికి గమనము లేకపోవుట వలన మనస్సునకు క్రమముగా నిండియములతో సంబంధము గలుగు అనరాదు.

మూ. స్ఫటికా న్యత్వాభి మానవత్తదన్యత్వాభి మానః.

9. సూ. మంకెన పువ్వు మొదలగు వానిదగ్గఱ నున్న స్ఫటికము ఒక్కచేయైనను వేఱుగా ఎఱుపు నలుపు పసుపు మొదలైన రంగులు గలిగినట్లు తోచిన రీతిగా వృత్తులకంటె అభిన్నమైనను మనస్సు ఆయా వృత్తుల సన్నికర్షమున అది వేఱుగా నున్నట్లు తోచుచున్నది

సూ. వేఱనితోఁజ జేయు భ్రమను సాదించు హేతువు లేకపోవుటవలనఁ బైని జెప్పఁజడినది యుక్తము గాదు.

ఇది ప్రత్యేక సూత్రము గాదు భాష్యకారుని పంక్తియని కొందఱుందురు. ఇక్కడ స్ఫటికము యొక్క దృష్టాంతము సరియైనదిగాదు. గంధాది గుణములతోపాటు గంధాది జ్ఞానములుగూడ వేఱువేఱుగా నున్నది. అందుచేత ఇక్కడ స్ఫటిక దృష్టాంతమునబట్టి వృత్తివృత్తిమంతములకు అభేదము చెప్పరాదు. క్రమముగ ఇంద్రియ విషయములందు జ్ఞానములు గలుగుచున్నది పోవుచున్నది. దీనినిబట్టి గంధాదులకంటె మనస్సు భిన్నమైనట్లు గంధాదిజ్ఞానములు గూడ భిన్నములని భావము.

ఇది బుద్ధ్యనిత్యతాప్రకరణము

—:():—

మూ. స్ఫటికేఽ వ్యవరావరోత్పత్తేః ఊచికత్వాద్వ్యక్తి నా మహేతుః.

10. సూ. పదార్థములు క్షణికములగుటవలన స్ఫటి చుండును వేఱు వేఱు స్ఫటికములు పుట్టును గాన స్ఫటికమువలె మనస్సు ఒకదే యయినను అనేకముగా దోచుచున్నదను హేతువు సరియైనది గాదు.

శరీరము ఉపచయాపచయములను బొందుచుండుటవలనఁ బదార్థములు క్షణికమని క్షణికవాదుల యాశయము. పూర్వవస్తువు నశించుచున్నది క్రొత్త వస్తువు పుట్టుచున్నది. కానఁ బూర్వవస్తువునే యిప్పుడు చూచుచుండుట సందర్భింపదని భావము.

మూ నియమహేత్యై భావా ద్యథాదర్శవ మశ్యనుజ్ఞా.

11. సూ. అన్ని పదార్థములు శరీరమువలె ఉపచయాపచయములను బొందుచున్నవను నియమమును తెలిపు హేతువు లేకపోవుటవలన అన్నియు క్షణికము లనరాదు మఱియొక ఉపచయాపచయములు గనిపించిన శరీరాదు లందు క్షణికత్వమున్నదని అవికనిపింపని రాదు స్ఫటికము మొదలగు వానితో క్షణికత్వము లేదని కల్పింపఁబడవలయును.

మూ. నోత్పత్తి వినాకరణోపలబ్ధిః.

12. సూ. క్షణికమైన వస్తువులందు ఉత్పత్తి విశ్వాసులు గన్పించుట వలనను స్ఫటికమందు అవి కనిపింపకపోవుటవల్లను స్ఫటికాదులకు క్షణికత్వము చెప్పరాదు

మూ. క్షీరఽనాశే కారణానుపలబ్ధిత్ దద్భ్యుత్పత్తి వచ్చ తదు త్పత్తిః.

13. సూ. పాలు పెరుగె నప్పుడు పాలు నశించుటకును పెరుగు పుట్టుటకును గారణము ఉపలబ్ధము గానట్లు స్ఫటికము విషయములో గూడ పూర్వస్ఫటికము వినాశమగుటకును ఉత్తరస్ఫటికము పుట్టుటకును గారణము గనిపించుటలేదు. కాన అన్నియు క్షణికములె.

మూ. లింగతో గ్రహణాన్నానుపలబ్ధిః.

14. సూ. ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపింపక పోయినను అనుమాన ప్రమాణమునబట్టి పాలు నశించుచున్నవని పెరుగు పుట్టుచున్నదని యూహింపఁ

బడుచుండుటవలన "స్పటికమునకు తిత్పత్తి నాశములు గనిపించుటలేదు" అనరాదు.

మూ. న వయసః పరిణామగుణాంతర ప్రాదుర్భావాత్.

15. సూ. పాలు మార్పువేది పెరుగు గుణములను బొందుచున్నవే గాని పాలకు నాశముగాని పెరుగునకుఁ బుట్టుకగాని లేదు.

మూ. వ్యూహాంతరాత్ ద్రవ్యాంతరోత్పత్తి దర్శనం పూర్వ ద్రవ్యనివృత్తే రనుమానం.

16. సూ. భిన్నభిన్న రచనలనుబట్టి భిన్నభిన్న వస్తువులు పుట్టినట్లు కనిపించుటచేఁ బూర్వ వస్తువులు నివర్తించినవని యన మానింపఁబడును.

మూ. క్వచిద్విద్యానాశ కారణోపలబ్ధేః క్వచిచ్ఛోపలబ్ధే రనే కాంతః.

17. సూ. పాలు పెరుగు మొదలగుచోట్ల వినాశోత్పత్తులకుఁ గారణము గనిపింపకపోవుటవలనను ఘటాదులందు వినాశోత్పత్తి కారణములు గనిపించుట వలనను బైనిజెప్పిన కారణము అనేకాంతమైనది.

అందుచే పాలు పెరుగులకు వినాశోత్పత్తులను జూచి వాని కారణమును ఊహించినట్లు స్పటికములకు వినాశోత్పత్తుల కారణము నూహింపవలయును. ఒక బుద్ధి నశించుచు వేతొక బుద్ధి పుట్టుచుండుటచే బుద్ధి యనిత్యమైనదని భావము. బుద్ధి యాత్మయొక్క కార్యము గాన బుద్ధియే యనిత్యము బుద్ధికిఁ గారణమైన యాత్మ అనిత్యము గాదు అని తెలియునది. వాస్తవమునకు పులుపు పదార్థముల సంయోగమునుబట్టి పాలు నశించుట పెరుగు అగుట అగుచున్నది కాన పాలు పెరుగులలో వినాశోత్పత్తి కారణములు లేవనరాదని గ్రహించునది.

ఇది ఉణభంగప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. నేంద్రియార్థయోస్తద్వివాశేఽపి జ్ఞానావస్థానాత్.

18. సూ. ఇంద్రియములు పదార్థములు నశించినను వానికి సంబంధించిన స్మరణజ్ఞానము నిలిచియుండుటవలన బుద్ధి యనునది ఇంద్రియముల గుణము గాని పదార్థముల గుణము గాని కాదు.

దీని జూచితిని అను ననుభవము ఆ చూచిన బుద్ధి నశించినదో ఉండదు. ఒకటి చూచిన దానిని ఇంకొకటి స్మరింపడుగదా. కాన బుద్ధి ఇంద్రియార్థముల గుణము గాదని భావము.

మూ. యుగపత్ జ్ఞేయానుపలబ్ధేషు న మనసః.

19. సూ. తెలిసికొనఁదగిన శబ్దస్పర్శాది విషయములు ఒక్కమాటుగా తెలియఁబడకపోవుటవలన బుద్ధి మనస్సు యొక్క గుణముగూడఁ గాదు.

బుద్ధి మనస్సు యొక్క గుణమని చెప్పినచో బుద్ధిసాధనమును మనస్సు కర్తయును గావలసి వచ్చును. మనస్సు కర్తయైనప్పుడు బుద్ధినిబట్టి సర్వ విషయములు ఒక్కసారిగాఁ దెలియఁబడవలసి వచ్చును. అట్లు తెలియఁబడుట లేదు. దీనినిబట్టి బుద్ధి మనస్సు గుణము గాదని భావము. మరియు ఒక్కసారిగా అన్ని గుణములు తెలియఁబడకపోవుటయే మనస్సు ఉన్నదనుటకు సూచకము.

మూ. తదాత్మ గుణత్వేఽపి తుల్యం.

20. సూ. బుద్ధి యాత్మయొక్క గుణమని చెప్పినను ఆత్మవ్యాపకము గాన అన్ని ఇంద్రియములలోఁ గలిసియుండుటవలన ఒక్కమాటుగా జ్ఞానము గలుగవలసివచ్చును గాన మనస్సుయొక్క గుణమని చెప్పినపుడు పట్టిన దోషమే యిక్కడను బట్టును.

మూ. ఇంద్రియై ర్మనసః సన్నికర్షాభావా త్తదనుత్పత్తిః.

21. సూ. ఒకమాటుగా వివిధేంద్రియములతోఁ గూడ మనస్సునకు సంకర్షము లేకపోవుటవలన ఒక్కమాటు సర్వవిషయముల జ్ఞానము కలుగుట లేదు.

మూ. నోత్పత్తి కారణానపదేశాత్.

22. సూ. ఇంద్రియార్థ సంనికర్షము జ్ఞానమునకుఁ గారణమని చెప్పినట్లుగా బుద్ధి యుత్పత్తికి ఆత్మను గారణముగాఁ జెప్పకపోవుటవల్ల బుద్ధి యాత్మగుణము గాదు.

ఆత్మ మనస్సంద్యోగమే బుద్ధికిఁ గారణమన్నచో జ్ఞానము ఎల్లప్పుడును ఉండవలసి వచ్చునని భావము.

మూ. వినాశకారణానుపలభ్యే శ్చావస్థానేతన్నిశ్యత్వప్రసంగః.

23. సూ. బుద్ధి యాత్మగుణమన్నచో బుద్ధి వినాశమునకుఁ గారణము కనిపించకపోవుటవలన బుద్ధి నిలచియుండఁగా అది నిత్యము గావలసివచ్చును.

ఏదైన నొకదానికి నాశము గలుగునన్నచో విరుద్ధమైన షస్తువైన నుండవలయును. లేక దానికాధారమైనదైన నశింపవలయును. దీనికి విరుద షస్తువు కనిపించదు. దానికాధారమైన యాత్మ నిత్యము. కాన అది నశింపదు కాన బుద్ధినిత్యము గావలసి వచ్చునని యాక్షేపణము.

మూ. అనిత్యత్వగ్రహణాత్ బుద్ధేర్బుద్ధ్యంతరా ద్విినాశః శబ్దవత్.

24. సూ. బుద్ధి యనిత్యమైనదని మన యనుభవమువల్లఁ దెలియుట వలనఁ దరువాతి శబ్దముచే మొదటి శబ్దమునకువలెఁ దరువాతి బుద్ధిచే మొదటి బుద్ధికి నాశము గలుగుచున్నది.

మూ జ్ఞానసమవేతాత్మ ప్రదేశ సన్నికర్షా న్మన సః స్మృత్యు త్పత్తే ర్న యుగపదుత్పత్తిః.

25. సూ. జ్ఞానసాధనమైన సంస్కారముగల యాత్మప్రదేశములతో వరుసగా సంనికర్షముగల మనస్సు నుండి స్మృతులు పుట్టుటవలన అవి యొక్క మాటుగాఁ బుట్టుటలేదు.

మూ. నాంతఃశరీరవృత్తిత్వా న్మనసః.

26. సూ. మనస్సు శరీరము లోపల నున్నదగుటవల్ల శరీరమునకు వెలుపల నున్న యాత్మప్రదేశములతో దానికి సంయోగము గుదురదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. సాధ్యత్వాదహేతుః.

27. సూ. మనస్సు శరీరములో నున్నట్లు స్థిరపడలేదు అదే సాధింపఁదగినది గానున్నది కాన ఆ సాధింపఁదగిన యనిశ్చిత హేతువునుబట్టి శరీరములోని మనస్సు శరీరము వెలుపలి యాత్మప్రదేశములతోఁ గలియదు అని చెప్పరాదు.

మూ. స్మరతః శరీరధారణోపపత్తే రప్రతిషేధః.

28. సూ. అసభవించిన విషయములను స్మరించువాడు శరీరమును ధరించియుండుటవలన ఆ స్మరించు మనస్సు శరీరముతో నుండుట సిద్ధమేగాని సాధ్యము గాదు కాన పైనిజెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తము గాదు.

అట్లు గానిచో మనస్సు బహిర్గతమైయున్నపుడు శరీరమందు ఆత్మ మనస్సంయోగముండదు అది లేనిచో యత్నమును శరీరధారణమును లేకపోవలసివచ్చును. కాన మనస్సు శరీరముతో నున్నది. అది బాహ్యమందున్న యాత్మ ప్రదేశములతోఁ గలియదని సమాధానము. ఇది సిద్ధాంతసూత్రము.

మూ. న తదాశుగతిత్వా న్మనసః.

29. సూ. మనస్సు శీఘ్రగతి గలదై యాత్మప్రదేశములకుఁ బోయి విషయములను గ్రహించి శరీరములోనికి మరలఁ బ్రవేశించుటవలన శరీరమును ధరించుట కుదురదని చెప్పరాదు.

మూ. న స్మరణకాలానియమాత్.

30. సూ. విషయములను స్మరించుటలోఁ గాల నియమము లేకపోవుట వలన మనస్సు పైకిఁబోయి మరల శీఘ్రముగా శరీరమునఁ బ్రవేశించు ననరాదు.

ఆ స్మరణలో ఒకప్పుడు శీఘ్రముగాను ఒకప్పుడు ఆలస్యముగాను ప్రయత్నము జరుగుచుండును. కాన ఆ సమయములో శరీరమును ధరించుట సంభవించదని భావము.

మూ. ఆత్మప్రేరణ యదృచ్ఛాజ్ఞతాభిశ్చ న సంయోగ విశేషః.

31. సూ. ఆత్మయొక్క ప్రేరణచేఁగాని హతాత్తుగాఁ గాని జ్ఞానమునకుఁ గర్తయగుటచేఁగాని మనస్సునకు శరీరము వెలుపలి విషయములతో సంయోగ విశేషము గలుగదు.

ఆత్మప్రేరణ స్మరణీయవస్తు జ్ఞానపూర్వకమైనదగుటచే అంతకుముందే స్మరణ కలుగును. అప్పుడు వస్తువు స్మరింపఁబడినదే యయినది. ఇంక ఆత్మ స్మరింపమని ప్రేరేపించుట అప్పుడు వెళ్లి స్మరించుట యెట్లు? మనస్సు స్మరింపఁ

గోరి స్మరించును. హవాత్తుగా నెప్పుడును స్మరింపదు. మనస్సునకు జ్ఞానము లేదు. కాన జ్ఞానమునకుఁ గర్తయు గాదని భావము.

మూ. వ్యాసక్తమనసః పాదవ్యథనేన సంయోగవిశేషేణ సమానః.

32. సూ. నృత్యాది విషయాంతరములచే వ్యాసక్తమైన మనస్సునకు ముక్త మొదలగు వానిచే కాళ్లకు నొప్పి గలిగినపుడు మనస్సునకు ఆ నొప్పితో సంబంధము గలిగినట్లు ఆత్మ మనస్సంయోగము గలుగును.

మూ. ప్రణిధాన లింగాదిజ్ఞానానామయుగప ద్భావా దయుగ పతస్సౌరణం.

33. సూ. చిత్తైక్యగ్రత లింగజ్ఞానాదులు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగక పోవుటవలన నొక్కమాటుగ స్మరణము గలుగుటలేదు.

లింగజ్ఞానములు వస్తువును ఉద్బోధించు జ్ఞానములు. ఇవి యనంతమగుట వలన ఒకమాటు తత్స్మృతి గలుగదని భావము.

మూ. ప్రాతిభవత్తు ప్రణిధానాద్యనపేక్షే స్మా ర్తే యోగ పద్యప్రసంగః.

34. సూ. ప్రతిభ వల్లఁ గలుగు జ్ఞానమువలెఁ జిత్తైక్యగ్రత మొదలగు వాని యపేక్ష లేకయే స్మరణజ్ఞానము కలుగునన్నచో ఒక్కమాటుగా ఆ స్మరణలన్నియుఁ గలుగవలసివచ్చును.

అప్పటికప్పుడు నవనవోన్మేషముగాఁ దోచు బుద్ధి ప్రతిభ. ప్రతిభా జ్ఞానము పురుషుల కర్మ విశేషమువలనఁ గలుగునని తెలియునది.

మూ. జ్ఞ స్యేచ్ఛా ద్వేషనిమి త్తత్వాదారంభ నివృత్తోః.

35. సూ. జ్ఞానవంతుని ప్రవృత్తి నివృత్తులకు ఇచ్ఛాద్వేషములు నిమి త్తములగుటవలన వానితోపాటు అందు జ్ఞానము గూడ హేతువే యగును గాన అవి యన్నియు ఆత్మ గుణములె.

మూ. తల్లింగత్వా దిచ్ఛాద్వేషయోః పార్థివాద్వేష్య ప్రతి షేధః.

36. సూ. ఇచ్ఛాద్వేషములకుఁ బ్రవృత్తి నివృత్తులు గారణమగుటవలనఁ బార్థివాది శరీరములందు జ్ఞానాదులు లేవనరాదు.

ఆ ప్రవృత్తి నివృత్తులకు చేష్టలు కారణములు. చేష్టలకు శరీరము ప్రత్యక్షకారణమని భావము. పార్థివాది పరమాణుపుంజమే కారణ మనుచ్ఛాస్త్రాని మతఖండన మిది.

మూ. పరశ్వాది ష్వారంభ నివృత్తి దర్శనాత్.

37. సూ. పార్థివాని శరీరములందు జ్ఞానాదులు గలవన్నచో గొడ్డలి మొదలగు వానియందును ప్రవృత్తి నివృత్తులు గనిపించుటవలన వానియందును జ్ఞానము గలదనవలసివచ్చును.

మూ. నియమానియమౌతు తద్విశేషకౌ.

38. సూ. చేతనములకు ఇచ్ఛాద్వేషములనుబట్టి గలిగిన ప్రవృత్తి నివృత్తులు నియమముగా నుండుటనుబట్టియు, ఆచేతనములకు ఇచ్ఛాద్వేషము లుండవు గాన ప్రవృత్తి నివృత్తులు నియమముగా నుండకపోవుటనుబట్టియుఁ జేతనాచేతనములు రెండును భిన్నములే.

జ్ఞానేచ్ఛాక్రియాదులు చేతనదర్శములు గానఁ జేతనయుక్తమైన శరీరము నందు అవి కలుగును. గొడ్డలి మొదలగునవి యచేతనములు గానఁ జేతనముల ప్రయత్నమునుబట్టియే గాని వానికి స్వయముగాఁ బ్రవృత్తి నివృత్తులు గలుగవని భావము.

మూ. యథోక్త హేతుత్వాత్పారతంత్ర్యా దకృతాభ్యాగ మాచ్చ న మనసః.

39. సూ. ఇదివరకుఁ జెప్పఁబడిన హేతువులు గలదగుటవలనను, పరాధీనమైనదగుట వలనను, తానుజేసిన కర్మనుండి తనకు భోగము లేకపోవుటవలనను మనస్సునకు ఇచ్ఛాదులు లేవు.

మనస్సు ఆత్మకు అధీనమైనది. సుఖదుఃఖాది భోగములు ఆత్మకే గాని మనస్సుకు లేవు. కాన సుఖదుఃఖాదులకుఁ గారణమైన ఇచ్ఛాదులును మనస్సుకు లేవని భావము,

మూ. పరిశేషాద్యథోక్త హేతుపపత్తేశ్చ.

40. సూ. భూతములకుఁ గాని యింద్రియములకుఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని జ్ఞానేచ్ఛాదులు లేవని చెప్పుటచే వానిలో ఆత్మ యొకటి యింక మిగిలిన దగుటవలనను ఇదివఱలోఁ జెప్పఁబడిన హేతువులు ఉపపన్నములగుటవలనను జ్ఞానేచ్ఛాదులు ఆత్మ యొక్క గుణములు.

మూ. స్మరణం తావత్త్వనోజ్ఞాస్వాభావ్యాత్.

41. సూ. ఆత్మయే తెలిసికొను స్వభావము గలదగుటవలన ఆ తెలిసికొనిన వానిని స్మరించు స్మృతియును ఆత్మయొక్క గుణమే.

మూ. ప్రణిధాన నిబంధాభ్యాస లింగ లక్షణసాదృశ్య పరిగ్రహః శ్రయాశ్రిత సంబంధానంతర్య వియోగైక కార్య విరోధాతిశయ ప్రాప్తి వ్యవధాన సుఖ దుఃఖేచ్ఛా ద్వేష భయార్థిత్య క్రియారాగ ధర్మాధర్మనిమిత్తేభ్యః.

42. సూ. ప్రణిధానము నిబంధము, అభ్యాసము, లింగము లక్షణము సాదృశ్యము పరిగ్రహము ఆశ్రయాశ్రితములు సంబంధము ఆనంతర్యము వియోగము ఏక కార్యము విరోధము అతిశయము ప్రాప్తి వ్యవధానము సుఖ దుఃఖములు ఇచ్ఛాద్వేషములు భయము అర్థిత్యము క్రియలు రాగము ధర్మాధర్మములు అనెడి నిమిత్తములనుబట్టి స్మరణము కలుగును.

ప్రణిధానము=చిత్తైకాగ్రత. నిబంధము=అనుపూర్వంగా ఒక విషయము నందు అర్థములను గూర్చుట. ఉదా:- ప్రమాణములచేఁ బ్రమేయాదులను స్మరించుట. అభ్యాసము=సమాన విషయముగల జ్ఞానములను ఆవృత్తి చేయుట. లింగము=సాదృశ్యమునందు వ్యాపకముగా నుండు కారణము. ఉదా:- అగ్నికి ధూమాదులు. లక్షణము = అర్జునాదులకు కపిధ్వజాది లక్షణములు. సాదృశ్యము :- చిత్రగతమైన ప్రతిరూపాదులు దేవదత్తాదులను స్మరింపఁ జేయునవి పరిగ్రహము = స్వీకారము. తనచేత స్వామికిఁ గాని స్వామిచేఁ దాను గాని స్వీకరింపఁబడుట. ఆశ్రయాశ్రితములు = రాజు జనులకు ఆశ్రయము. రాజునకు జనులు ఆశ్రితులు. సంబంధము = గురుశిష్యాది సంబంధము. ఆనంతర్యము = చేయఁదగిన వస్తువులందున్న ముందుచెనుకలు. వియోగము = భార్యా పుత్రాది వియోగము. ఏక కార్యము = సహాధ్యాయులు పరస్పరము స్మరింపఁ జేయుదురు. విరోధము :- పాము ముంగిస పిల్లి యెలుక మొ. అతిశయము =

సంస్కారాతిశయము. ఉపనయవాది సంస్కారములు ఆచార్యాదులకు స్మారకములు. ప్రాప్తి = ధరాది ప్రాప్తి దాతను స్మరింపజేయును. వ్యవధానము = ఆచరణము. ఇద్ధాదులకుఁ గోశాదులు స్మారకములు. సుఖదుఃఖములు. సుఖమునుబట్టి దుఃఖమునకు దుఃఖమునుబట్టి సుఖమునకు స్మరణ కలుగును. ఇచ్చాద్యేషములు కోరఁబడునట్టియు ద్యేషింపఁబడునట్టి విషయములను స్మరింపజేయును. భయము మరణాది భయములకు స్మారకము. అర్థిత్వము = యాచకత్వము. ఇది దాతకు స్మారకము. క్రియలు రథాది క్రియలు రథకారాదులకు స్మారకములు. రాగము = ప్రీతి పుత్రాదులకు స్మారకము. ధర్మాధర్మములు = జన్మాంతరమందు అనుభవించిన సుఖదుఃఖ సాధనములకు స్మారకములు. శిష్య వృత్పత్తికై యిట్లు విస్తరించి చెప్పఁబడినది.

ఇతి

బుద్ధ్యాత్మ గుణత్వ ప్రకరణము

—: (౦) :—

మూ. కర్మావస్థాస్థాయి గ్రహణాత్.

43. సూ. నిలుకడలేని కర్మలను గ్రహించుచుచుండుటవలన బుద్ధి యుత్పన్నాపవర్గియై యుండును.

ఉత్పన్నాపవర్గి=ఉత్పన్నమైన వెంటనే నాశము పొందునది.

మూ. అవ్యక్త గ్రహణ మనవస్థాస్థాయి తావద్విద్యుద్యత్సంపాతే రూపావ్యక్త గ్రహణవత్.

44. సూ. బుద్ధి యుత్పన్నాపవర్గి యని యన్నచో బుద్ధి నిలుకడ లేని దగుటవలన మెఱపు మెఱసినపుడు దానిచే రూపము స్ఫుటముగా గ్రహింపఁబడనట్లు బుద్ధిచే ద్రవ్యములు స్ఫుటముగాఁ జూడఁబడవు.

మూ. హేతుపాదానాత్ ప్రతిషేధవ్యా భ్యనుజ్ఞా.

45. సూ. నిలుకడ లేని మెఱపు దృష్టాంతమున హేతువుగా స్వీకరించుటవలనఁ బ్రతిషేధింపఁదగిన బుద్ధికి ఉత్పన్నాపవర్గిత్వము తిరిగి యంగీకరింప బడు పన్నట్లుగుచున్నది.

మూ. ప్రదీపార్చిఃసంతత్యభి వ్యక్త గ్రహణవత్తద్గ్రహణం.

46. సూ. నిలుకడలేని దీపకాంతుల ప్రవాహముచేత వస్తువులు స్పష్టముగా గ్రహింపఁబడుచున్నట్లు బుద్ధి నిలుకడ లేనదైనను దానిచే ద్రవ్యములు స్పష్టముగా గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

ఇది

బుద్ధి యొక్క యుత్పన్నాపవర్గిత్వ ప్రకరణము.

— (0) —

మూ. ద్రవ్యే స్వగుణ సరగుణోపలభ్యే సంశయః.

48. సూ. ద్రవ్యములందుఁ దమ సజాతిద్రవ్యగుణములే కాక యితర ద్రవ్యగుణములు గూడఁ గనిపించుటవలన బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములా కావా ? యను సంశయము గలుగుచున్నది.

పృథివీ ద్రవ్యరూపముగు చందనాదులందు స్వగుణములగు రూపాదులును పరద్రవ్యములగు జలాదుల శైత్యాదిగుణములును గనిపించుచున్నవి. జలమందుఁ దన గుణముగు ద్రవ్యమును బరగుణముగు వేడిమియు గనిపించుచున్నది. శరీరమందుఁ దన గుణములగు రూపాదులును తేజోగుణములగు సుష్ణాదులును గనిపించుచున్నవి. వటియుఁ దెల్లనివాఁడనగు నేను ఎఱుంగును అని యనుభవమునుబట్టి బుద్ధ్యాదులును గనిపించుచున్నవి. కాన బుద్ధ్యాదులును శరీరగుణము లగునా కాదా అని సంశయము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. యావచ్ఛరీరభావిత్వా ద్రూపాదీనాం.

48. సూ. శరీరమున్నంతవఱకు రూపాదులు మాత్రమే యుండి చైతన్యము గను పట్టకపోవుటవలన బుద్ధి శరీరగుణము గాదు.

రూపాదులు లేని శరీరము గనుపట్టదు కాని బుద్ధిలేని శరీరము గనిపించుచున్నది. కావున బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములు గావు. బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములే యైనచో శరీరమున్నంతవఱకు రూపాదులవలె నుండవలయును గాదా. ద్రవ్యమున్నంతవఱకు ఉడకపోవుటవలన శబ్దమువలె బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములు గావని భావము.

మూ. పాకజగుణాంతరోత్పత్తేః

49. సూ. పరిణామాది పరిపాకంబువలనఁ గలుగు నితర గుణములు ఉత్పన్నమగుచుండుటచేత శరీరాదుల రూపములు మాటుచున్నవేగాని పూర్తిగా నశించుటలేదు బుద్ధిమాత్రము పూర్తిగా నశించుచున్నది. రూపాదుల యదా హరణమునుబట్టి బుద్ధి శరీరగుణముగాదు అనరాదు.

మామిడికాయ ముగ్గుటచే ఫలముగాఁ బరిణామము చెందుటకై పరిపాకము చేత దాని యాకు పచ్చరంగు ఎఱ్ఱనయగుచున్నది. ఇట్లే శరీరమున బాల యౌవనాదులలో రూపము మాటుచున్నది. దానిబట్టి మారుచున్నది. కాన శరీరగుణముకాదు అనరాదు అని భావము.

మూ. ప్రతిద్రవ్యంద్విసిద్ధేః పాకజానా మప్రతిషేధః

50. సూ. పరిణామాది పరిపాకముచే మార్పుచెందు రూపాదులకుబదులు వానికి విరుద్ధములైన రూపాదులు సిద్ధించుటవలనఁ బూర్వరూపాదులు పూర్వ ద్రవ్యములున్నంతవఱకు నుండును ఆ పూర్వద్రవ్యములు పోయి క్రొత్త ద్రవ్యములు రాఁగాఁ గ్రొత్తరూపములు గలుగుచున్నవి. శరీరమున బుద్ధి యట్లుగాక పూర్తిగా నశించుచున్నదిగాన అది శరీరగుణముగాదు.

కాయగా నున్నంతవఱకు ఉన్న ద్రవ్యముతోపాటు దాని ఆకుపచ్చదనము ఉండును. కాయగానున్నప్పటి ద్రవ్యముపోయి పండుగా నున్నప్పటి ద్రవ్యము కలుగఁగా దానితోపాడే రంగును మారును. బుద్ధి యట్లుగాక పూర్తిగా నశించుచున్నది గన శరీరగుణముగాదని భావము.

మూ. శరీర వ్యాపిత్వాత్

51. సూ. శరీరమందు వ్యాపించియుండుటవలన బుద్ధిశరీరగుణముగాదు బుద్ధి ఆత్మగుణముగాన అంతట వ్యాపించియున్న యాత్మనుబట్టి యదియు శరీర గుణమున్నచో శరీరమువలె శరీరావయవములును బుద్ధులగును అప్పుడు బుద్ధులను అనేకముగా అంగీకరింపవలసివచ్చును. ప్రతియొక శరీరమందును బుద్ధి వేరుగానుండుటచే బుద్ధివలనఁగలుగు సుఖదుఃఖాదులు వేరువేరుగా నున్నట్లు ఒకే శరీరముతోఁగూడ శరీరావయవములనుబట్టి బుద్ధులు వేరుగానజ్ఞానసుఖదుఃఖాద్యను భవములును వేరువేరుగాఁ గలుగవలసివచ్చును. అట్లు గలుగుటలేదు కాన బుద్ధి శరీరగుణముగాదని భావము.

మూ. కేశనఖాదిష్వనువలభేః

52. సూ. జుట్టుగోళ్లు మొదలగువానియందు బుద్ధికనిపింపక పోవుటవలన శరీరమందు బుద్ధి వ్యాపించియున్నదనూడు.

మూ. త్వక్పర్వంతత్వాచ్ఛరీరస్య కేశనఖాదిష్వ ప్రసంగః.

53. సూ. త్వక్కు వరకు వ్యాపించియున్నదే శరీరముగానజుట్టు గోళ్లు మొదలగు వానియందు బుద్ధికి ప్రసంగములేదు.

మూ. శరీర గుణవై ధర్మాత్

54. సూ. శరీరగుణములకంటె విరుద్ధమైన ధర్మములు గలదగుట వలన బుద్ధి శరీరగుణముగాదు.

శరీరగుణములు అప్రత్యక్షములు ఇంద్రియ గ్రాహ్యములు అని రెండు విధములు. గురుత్వాదులు అప్రత్యక్షములు రూపాదులు ఇంద్రియ గ్రాహ్యములు బుద్ధి ఈ రెండిటికన్న విలక్షణమైనది. తెలియ దగియుండుటవలన అప్రత్యక్షమును గాదు. మనో విషయకమగుటవలన ఇంద్రియ గ్రాహ్యముగాదు. ఇట్లు శరీరగుణములకంటె బుద్ధి విరుద్ధధర్మముగాదు. బహిరంద్రియములకు గోచరముగాక మనస్సుచేఁ దెలియఁబడనది బుద్ధియని భావము.

మూ. న రూపాదీనా మితలేతర వై ధర్మాత్

55. సూ. రూపాదులు ఒకదానికొకటి విరుద్ధ ధర్మముగలవైనను శరీరగుణములైనట్లే రూపాదులకంటె విరుద్ధధర్మముగలవైనను బుద్ధి శరీరగుణమే. ఇది పూర్వ పక్ష సూత్రము.

మూ. ఇంద్రియక త్వా ద్రూపాదీనా మప్రతిషేధః

56. సూ. రూపాదులు ఇంద్రియగ్రాహ్యములగుటవలన శరీరగుణత్వప్రతిషేధము తగదు.

రూపాదులు పరస్పర విరుద్ధ ధర్మములుగలవైనను శరీరగుణ ధర్మమగు నింద్రియ గ్రాహ్యత్వగుణము సరిపడుటచే రూపాదులు శరీరగుణములగుచున్నవి. బుద్ధి రూపాదులతో విరుద్ధధర్మముగలదై సంతమాత్రముచేత శరీరగుణత్వమును సేషేధింపటలేదు. బుద్ధికిఁ బైని జెప్పఁబడిన అప్రత్యక్షములు ఇంద్రియ గ్రాహ్య

ములు అను ద్వివిధమగు శరీరగుణములు పట్టకపోవుటచేత దానికి శరీరత్వము సిద్ధింపఁబడుచున్నది. కాన బుద్ధి యాత్మగుణమేగాని శరీరగుణము గాదని భావము.

ఇది

బుద్ధి శరీరగుణముగాదని తెలుపు ప్రకరణము.

—(౦)—

మూ. జ్ఞానయోగ తద్ద్యాయేకం మనః

57. సూ. ఇంద్రియ జన్యజ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాగలుగక వరుసగా గలుగుట వలన మనస్సు ఒక్కటే. కొన్నివేల తామరతేకులు బొత్తిగాఁబెట్టి సూదిగుచ్చినచో ఆ సూది ఒక తేకునుండి యొక తేకుకు గ్రుచ్చుకొని క్రమముగా అన్నిటిని గ్రుచ్చును. కాని యాగ్రుచ్చుటలో తేకులు అత్యల్పములుగానఁ గాలవ్యవధానము తెలియఁదగిన తగా నుండదు. అట్లే మనస్సు అన్ని యింద్రియములతోఁ గలియుచుఁ గ్రమముగా ఆ యింద్రియ జ్ఞానములను గలిగించుచున్నను గాలవ్యవధానము తెలియఁదగినంతగా నుండదు. ప్రతి శరీరమునందు ఆనేకేంద్రియములుండుటవలన ఆయమైన యింద్రియములనుబట్టి మనస్సును అయిదా లేక ఒకటా అను సందేహమును నివారించుటకే సూత్రముచెప్పఁబడినది. మనస్సును అనేకమైనచో ఇంద్రియ జ్ఞానములు ఒకసారిగా గలుగవలసివచ్చును అట్లు గలుగుటలేదు కాన మనస్సు ఒక్కటే అని భావము.

మూ. న యుగప దనేక క్రియోపలభైః

58. సూ. ఒక్కమాటుగా ననేక కార్యజ్ఞానములు తోఁచుచుండుటవలన మనస్సు ఒక్కటిగాదు. గురువు చెప్పుచున్నాఁడు వెళ్లుచున్నాఁడు కమండలపు ధరించుచున్నాఁడు వినుచున్నాఁడు అని యనేకజ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగుట మనస్సు ఒక్కటిగాదు అనేకములు అని పూర్వపక్షి యాక్షేపణము.

మూ. అలాత చక్రదర్శన వత్తదులబ్ధి రాశు సంచారాత్

59. సూ. శీఘ్రముగా త్రిపుటవలన నిప్పుఁ గొఱవి చక్రమువలెఁ గని పించునట్లు మనస్సు శీఘ్రముగ సంహరించుటవలన జ్ఞానములు ఒకమాటుగాఁ గలుగుచున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

మూ. యథోక్త హేతుత్వాచ్చాణు

60. సూ. వైనిజెప్పబడిన “ఇంద్రియజ్ఞానములన్ని యున్నొక్కమాటుగాఁ గలుగకపోవుట” అనుకారణమువలనను మనస్సు అణు పరిణామముగలది.

మనస్సు అణువుగాన అన్నిటితోఁ బోయి కలియుచున్నది. మనస్సే గనుక మహా పరిణామముగలదై యుండును అపుడు ఒక్కమాటు సర్వ విషయ ములనుగ్రహింపవలసి వచ్చునని భావము.

ఇది

మనః పరీక్షా ప్రకరణము

—(0)—

మూ. పూర్వక ర్తృ ఫలానుబంధాత్త దుత్పత్తిః

61. సూ. పూర్వజన్మమందుఁ జేయఁబడిన చుదృష్టకర్మల ఫలమును అనుసరించి శరీరము ఉత్పన్నమగుచున్నది.

మూ. భూతేభ్యోమూర్త్యుపాదానవత్తదుపాదానః

62. సూ. అదృష్టకర్మల యపేక్షలేకయే భూతపరమాణువుల నుండి శిలామృత్తికాపర్వతాదిమూర్తి రూపములుపుట్టుచున్నట్లు ఆయా శరీరములు పుట్టు చున్నవి.

ఇది నాస్తికుని యాక్షేపము.

మూ. న, సాధ్యసమత్వాత్

63. సూ. సాధ్య సమమనుదోషము పట్టుటవలనఁ బై నిజెప్పిన యాక్షే పము సరియైనదిగాదు.

మానవాదుల శరీరములవలెనే శిలామృత్తికా పర్వతాదుల రూపములును అదృష్ట కర్మాపేక్షవలననే కలుగుచున్నవి. కాన అవిగూడ మనకు పక్ష సమ ములె అనఁగా లక్ష్యములె. శిలాపర్వతాదులుగూడ అదృష్ట కర్మఫలముల ననుస రించియే గలుగుచున్నవి. ఎట్లు మానవాది శరీరములకు అదృష్టాది కర్మాపేక్షా జన్యత్వము సాధ్యమో యట్లే శిలాపర్వతాది శరీరములకు అదృష్టాది కర్మాపేక్షా జన్యత్వము సాధ్యము. కాన అనిశ్చితమగు హేతువునుబట్టి సాధింపరాదుగాన ఈ హేతువును సాధ్యసమమని భావము.

మూ, నోత్పత్తి నిమిత్తత్వాన్మూతా పిత్రోః

64. సూ. శరీరోత్పత్తికిఁ దల్లిదండ్రులు బీజములె గారణమగుట వలన మానవాదుల శరీరములె యిటు లక్ష్యములగుటను గాని యట్టి బీజములులేని శిలా పర్వతాదుల రూపములు లక్ష్యములుగావు.

మూ, తథా౨౨ హోరస్య

65. సూ. అట్లే యాహారము ఉత్పత్తికి నిమిత్తమగుటవలన ఆహారము తినని శిలాపర్వతాదిరూపములు ఇటు లక్ష్యములుగావు.

మూ, ప్రాప్తౌ చాని యమాత్.

66. సూ. తల్లిదండ్రులున్న ప్రతిచోటఁ దప్పక శరీరము లుత్పన్న మగునను నియమములేకపోవుటవలన శరీరములకు అదృష్టకర్మ కారణము.

మూ, శరీరోత్పత్తి నిమిత్తవత్ తత్సం యోగోత్పత్తి నిమిత్తంకర్మ

67. సూ శరీరోత్పత్తియందు అదృష్ట కర్మనిమిత్తమైనట్లే శరీరమునకు ఆత్మతో సంయోగము కలుగుటలో అదృష్టకర్మయే నిమిత్తమగును.

ఏ యాత్మయందు నిమిత్తమైన కర్మాశయముండునో యా యాత్మకే అదృష్టకర్మచేత ఉపభోగసాధనమైన శరీరము గలుగుననిభావము.

మూ, ఏతే నానియమః ప్రత్యుక్తః

68. సూ. అదృష్టకర్మయే శరీరోత్పత్తికి నిమిత్తమనిచెప్పుటచేత పటుత్వ నిర్బలత్వ వ్యాధి బధిర మూకాంధత్వాది నానాగుణములతో నియమములేకుండ అనేక రీతులుగా శరీరములు గనిపించుటకుఁ గారణము అదృష్ట కర్మయేయని చెప్పఁబడినది.

శరీరము అనేకరీతులుగనుండుటకు ఆయా ప్రాణులు తాము చేసికొనెడి యదృష్టకర్మయే కారణమని భావము.

మూ, తదదృష్ట కారితమితిచేత్ పునస్తప్రసంగో౨వవగ్గే

69. సూ. అదృష్టకర్మలేకుండనె యాయాయాత్మల యుపభోగమునకై పరమాణువులె తమ యదృష్టకర్మచే శరీరముల నారంభింపఁజేయుచున్నవన్నచో మోక్షము గలిగినపుడును పరమాణువులు మరల మరల శరీరములనుఉత్పన్నము చేయునుండు ననవలసివచ్చును.

వృద్ధి పరమాణువులై స్వతంత్రముగా శరీరమును తమ అదృష్టశక్తున ఆరంభించును. మనస్సు తన యదృష్టమున దానిలోఁ బ్రవేశించును. ఆ యదృష్టమే స్వభావముగానే జీవునికి సుఖదుఃఖములను సాధించును అని యార్హతుల మతము దానికిది భండనము. మఱియు పరమాణువులై శరీరముల నారంభించునన్నచో మనఃవ్యవసరపక్షి కీటాది శరీరములను గ్రహించుటలో నియమము లేకుండ సుండవలసి వచ్చునని తెలియునది.

మూ, మనఃకర్మ నిమిత్తత్వాచ్చ సంయోగానుచ్ఛేదః

70. సూ. మనస్సుయొక్క నిర్మయమున యదృష్టమే కారణమగుట వలన జ్ఞానమును శరీరమును బుట్టించెడి యదృష్టమనఃసంయోగమును నశింపక పోవలసివచ్చును.

అదృష్ట మనఁగా మనోగుణమే యనెడి యార్హతుల మతభండనమిది. అదృష్టము నిత్యము గాన వాని సంయోగధార కూడ నశింపకపోవలసివచ్చును. ఆ యదృష్టము వలననే నాశమును గలుగునన్నచో శరీరారంభమునకును నాశమునకు గారణమగుట యుపవన్నము గాదని భావము.

మూ, నిత్యత్వ ప్రసంగశ్చ | సాయణానుపపత్తేః

71. సూ. ఆ సంయోగధార నశింపదన్నచో మరణము ఉపపన్నము గాకపోవుట వలన శరీరాదులు నశింపకపోవలసివచ్చును.

పోనీ నాశము లేదన్నచో బాధయేమి యన్నచో శరీరాదులు నశింపక పోవలసివచ్చునని భావము.

మూ, అణుశ్వామతా నిత్యత్వవదేతత్వాన్

72. సూ. పరమాణువుల శ్వామత్వము నిత్యమైనను అగ్ని సంయోగాదులచే నివర్తిల్లినట్లు శరీరాదులు నిత్యమైనను అవి నివర్తిల్లునని చెప్పవచ్చునుగదా.

మూ, నాకృతాభాగ్యమ ప్రసంగాత్

73. సూ అట్లన్నచో నిత్యమైన యదృష్టమువల్ల శరీర సంబంధము గలుగఁగా స్వయముగాఁ దాను ఏ కర్మయుఁ జేయకుండఁగనే కర్మకు ఫలము సంభవింపవలసి వచ్చును.

అప్పుడు కర్మలు చేయుటతోను చేయకపోవుటతోను నిమిత్తము లేదు గాని శరీర భేదములుగాని నానావిధ సుఖదుఃఖములుగాని లేకపోవలసి వచ్చునని ధావము.

ఇది

శరీరములు అదృష్ట నిష్పాద్యములు అను నియమమును బోధించు ప్రకరణము.
తృతీయాధ్యాయమున రెండవ యాహ్నికము.

—(౦)—

మూ, ప్రవృత్తిర్య ధోక్తా

1. సూ. ప్రవృత్తి లక్షణము ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినది.

మూ, తస్యదోషాః

2. సూ. అట్లే దోషములును బరిక్షింపఁబడినవి.

మూ, తత్తై) రాశ్యం రాగ ద్వైషమోహోర్ఘాంతరభావాత్.

3. సూ. రాగద్వైషమోహములనునవి అవాంతర భేదములు గలవగుట వలన ఆ దోషములు మూఁడు రాసులుగ నుండును.

కామము మత్సరము స్పృహ, తృప్తి, లోభము మాయ దంభము అనునవి రాగరాశిలోనివి. క్రోధము ఈర్ష్య అసూయ ద్రోహము అమర్షము అభిమానము అనునవి ద్వైషరాశిలోనివి. విపర్యయము సంశయము తర్కము మానము ప్రమాదము భయము శోకము అనునవి మోహరాశిలోనివి.

మూ, శైక ప్రత్యసీకభావాత్

4. సూ. తత్త్వజ్ఞానమున కొక్కదానికి విరుద్ధముగా నుండుట యను భావమునుబట్టి రాగాదులన్నియు ఒక్కటిగాని భిన్నములుగావు.

మూ, వ్యభిచారా దహేతుః

5. సూ. ఒక్క యగ్ని చే నశించు రూపాదులు అనేకముగా నున్నవి. ఒక్కటి పరిపాకాదులనుబట్టి యనేకమగుచున్నవి కాన వీనియందు “ఒకదానికి విరుద్ధముగానున్నది యొక్కటిగాని వేరుగావు” అను హేతువు వ్యభిచరించుట వలన ఇది రాగాదుల భిన్నత్వమును సప్రేధించుటలో హేతువుగాదు.

మూ, తేహం మోహః పాపీయా న్నామూఢస్యేతరోత్పత్తేః

6. సూ. మోహము లేనివానికి రాగద్వేషములు పుట్టఁ పోవుటవలన వానిలో మోహమే యనర్థములకు మూలము.

మూ, నిమిత్త నైమిత్తి కభావాదర్థాంతర భావోదోషేభ్యః

7. సూ. తత్త్వజ్ఞానము గలగకపోవుటలో నిమిత్తములైన రాగ ద్వేషములకు మోహము నిమిత్తమగుటచే నైమిత్తికమగుచున్నది. అందుచే నిమిత్తము వేఱు నైమిత్తికము వేఱు అగుటవలన రాగద్వేష రూపదోషముల కిందె మోహము వెత్తెనది.

మూ, దోషలక్షణ విరోధాన్మోహస్య

8. సూ. మోహమునందు దోషలక్షణము విరోధింపక పోవుటవలన మోహము దోషములకంటె వేత్తెనదిగాదు.

[ప్రవర్తి, ప్రజేయునది దోషము. అని దోషలక్షణము.

మూ, నిమిత్త నైమిత్తి కోపపత్తేశ్చ తుల్య జాతీయానా మప్రతిషేధః

9. సూ. తుల్యజాతీయములగువానికి నిమిత్త నైమిత్తిక భావము (కార్యకారణభావము) ఉపపన్నమగుట వలన తుల్యజాతీయముత్వప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

మోహము దోషమైన రాగాదిదోషములకు నిమిత్తమగుటలో భాగలేదని భావము.

ఇది

దోష పరీక్షా ప్రకరణము.

—:(౦):—

మూ, ఆత్మనిత్యత్వే ప్రేత్యభావసిద్ధిః

10. సూ. ఆత్మ నిత్యము గాన ప్రేత్యభావము సిద్ధించుచున్నది.

[ప్రేత్య=చనిపోయి అనఁగా బూర్వశరీరమును విడిచి భావము పుట్టుట అని యర్థము. ఆత్మనిత్యము గనుకనే అది యొక శరీరమును విడిచి మఱియొక శరీరమును ఆత్మ పొందుచున్నదని భావము.

మూ, వ్యక్తాద్వ్యక్తానాం ప్రత్యక్షప్రామాణ్యాత్

11. సూ. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమునుబట్టి వ్యక్తము నుండి వ్యక్తములు పుట్టుచున్నవి

మూ, న ఘటార్థటానిష్పత్తేః

12. సూ. వ్యక్తమైన ఘటము నుండి ఘటము పుట్టదు గాన వ్యక్తము నుండి వ్యక్తము పుట్టు ననరాదు.

మూ, వ్యక్తార్థటానిష్పత్తే రప్రతిషేధః

13. సూ. మట్టి మొదలగు వ్యక్త పదార్థముల నుండి వ్యక్తమగు ఘటాదులు పుట్టుచుండుట వలనఁ బైని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

ఇది

ప్రత్యేకావ ప్రకరణము.

అవతారిక :- ఇక్కడనుండి భిన్నభిన్న మతములను దెలిపెడి యెనిమిది ప్రకరణములు ఆరంభింపఁబడుచున్నవి.

మూ, అభావాద్భావోత్పత్తి రసమృద్యప్రాదుర్భావాత్

14. సూ. బీజము నశింపకుండ మొలక పుట్టకపోవుటవలన అభావము నుండి (అసత్తునుండి) భావపదార్థము (సత్తు) పుట్టుచున్నది.

బీజము తాను విచ్చిత్తిపొంది మొలకగా మాఱునట్లు అసత్పదార్థము నుండి సత్పదార్థము పుట్టునని భావము.

మూ, వ్యామూతాదప్రయోగః

15. సూ. వైరుధ్య ముండుట వలన నశించి పుట్టుచున్న దనుప్రయోగము యుక్తముగాదు.

ఏది నశించుచున్నదో అది నశించి పుట్టుట కుదురదు. అది యుండుట హాస నశించుటయేమిఁ మఱియు ఏది ప్రాదుర్భవింపదో ఆ ప్రాదుర్భవింపని దానిచేత అనఁగా లేనిదానిచేత నాశము ఎట్లు ఈ వైరుధ్యమునుబట్టి నశించి పుట్టుచున్నదని చెప్పరాదని భావము.

మూ, నాతీతానాగతయోః కారకశబ్దప్రయోగాత్

16. సూ. భూతభవిష్యత్తులలో కర్తకర్మ మొదలగు వానిని బోధించు

కారకశబ్దములను ప్రయోగించుట వలన “నశించి పుట్టుచున్నదను ప్రయోగము యుక్తముగాదు” అనరాదు.

పుత్త్రుఁడు పుట్టును పుట్టఁబోవు పుత్త్రుఁడు పుట్టును పుట్టఁబోవు పుత్త్రుఁల ఆధీనమందున్నాఁడు కుండ యున్నది పగిలిన కిడవనుగూర్చి విచారించు చున్నాఁడు మొదలగు ప్రయోగములందు అనంతర్యము మొదలయిన యర్థము లను చెప్పనట్లుగనే గింజ నశించి పుట్టుచున్నదనుచోటను మొలకగా పుట్టఁ బోవుచు గింజ నశించుచున్నది యని యర్థము చెప్పకొన్నచో వైరుధ్యము లేదని భావము

మూ, న విశిష్టేభోగ్యోఽనిష్పత్తేః

17. సూ. నష్టమైపోయిన బీజముల నండి యంకురములు పుట్టక పోవుట వలన “అభావము నుండి భావము పుట్టుచున్న”దనరాదు.

బీజమును చూర్ణము చేసినచో చూర్ణమైపోయిన యా గింజ నుండి అంకురము పుట్టుట గాన నశించి పుట్టుట యనెడి యుదాహరణముచే అభావము నుండి భావము పుట్టుచున్నదనరాదు. భావము

మూ, క్రమనిర్దేశాదప్రతిషేధః

18. సూ. బీజము నశించుటకు మొలకగా మాణుటకు వరుస క్రమమునూ జెప్పట బీజోత్పత్తికిఁ గారణముగాఁ జెప్పఁబడినది. అందు పూర్వరూపము విడిచి యుత్తరరూపము పొందుటయే క్రమము గాన అభావము నుండి భావముగూ బీజము పుట్టనను నాశేషణము లేదు కాన గింజ నశించి పుట్టుననుదానికిఁ బ్రతిషేధములేదు,

నీటితోఁ దడుపుట నేలలోఁ బాతిపెట్టుట మొదలగువారిచే బీజము పూర్వ రూపము విడిచి మౌలిక రూపమును పొంది మొలకగా మాణుచున్నది. బీజము నశించుట యనఁగా బీజమే పూర్తిగా నశించిపోవుటగాదు. పూర్వరూపమును విడువకయే యుత్తరరూపమును పొందుటయు సంభవింపదు. కాన గింజ మొలకగా మాణుటకొక క్రమము చెప్పఁబడుచున్నది. కాన దానికి “అభావము నుండి భావము ఎట్లు పుట్టు”నని చెప్పి ప్రతిషేధము చెప్పరాదని భావము.

ఇది

శూన్యతోపాదానైరాకరణ ప్రకరణము.

మూ, ఈశ్వరః కారణం పురుషకర్మాఫల్య దర్శనాత్

19 సూ. పురుషుల కర్మ విఫలమగుట కనిపించుట వలన ఆ కర్మ ఫలమునకు ఈశ్వరుడు కారణము.

మూ, పురుషకర్మానావే ఫలానిష్పత్తేః

20 సూ. పురుషకర్మ లేకుండ ఫలము పుట్టకపోవుట వలన ఫల నిష్పత్తి యీశ్వరాధీనమని చెప్పరాదు.

మూ, తత్కారితత్వాదహేతుః

21 సూ. పురుషకర్మ యీశ్వరునిచే బ్రేరేపింపబడినపుడే సఫల మగునని చెప్పుటవలన, బైని జెప్పబడిన హేతువు సరియైనదిగాదు.

పురుషకారమును ఈశ్వరుడనుగ్రహించినపుడు తత్ఫలమునకై యత్నించు పురుషునికి ఫలనిధి యగును. ఈశ్వరానుగ్రహము లేనపుడు పురుష కర్మ విఫలమగునని భావము. నిత్యజ్ఞానేచ్ఛాప్రయత్నములచేతను సామాన్య గుణములైన సంయోగాదులచేతను విశిష్టమై జీవులకంటె భిన్నమై జగదారాధ్యమై సృష్ట్యాది కర్తయయి వేదాదులద్వారా హితోపదేశము గలిగించు జగత్తులకుఁ దండ్రియయియున్న యాత్మయే యీశ్వరుడని గ్రహించునది. అతఁడే ప్రతి యాత్మయందలి ధర్మాధర్మప్రపృథులను పృథివ్యాది భూతములను నడపును. క్షీత్యాదులు ముటాదులవలె గార్యములగుట వలన సకర్తృకములు. ఆ క్షీత్యాదులకు ఈశ్వరుడే కర్తయని యనుమానాదులద్వారా ఈశ్వరుని యస్తోత్రమును దెలియునది.

ఇది

ఈశ్వరోపదానతా ప్రకరణము.

మూ, అనిమిత్తతో భావోత్పత్తిః కంటక తైఙ్మ్యాదిదర్శనాత్

22. సూ. నిమిత్తములేకుండఁ గంటకాదులకు తీక్షణ్యాదులు గనిపించుట వలన నిర్నిమిత్తముగాఁ బదార్థముల యుత్పత్తి యగుచున్నది.

మూ, అనిమిత్తనిమిత్త త్యాన్నానిమిత్తతః

23. సూ. నిర్నిమిత్తముగాఁ బదార్థముల యుత్పత్తి యగుచున్నదని నిర్నిమిత్తమును నిమిత్తముగాఁ జెప్పుటవలన, బదార్థములయుత్పత్తి నిమిత్తము లేనిదిగాదు.

మూ, నిమిత్తానిమిత్తయో రద్ధాంతరభావా దప్రతిషేధః

24. సూ నిర్నిమిత్తమునకును నిమిత్తమునకును అర్థములో భేద ముండుటవలనఁ బైనిజెప్పిన ప్రతిషేధముయు క్తమైనదిగాదు. నిర్నిమిత్తమునఁగా నిమిత్తమున్నదని చెప్పరాదని భావము.

ఇ డి

ఆకస్మికత్వ ప్రకరణము

మూ, సర్వమనిత్యముత్పత్తి వినాశధర్మకత్వాత్

25. సూ. ఉత్పత్తి వినాశ ధర్మములుగల వగుటవలన సర్వమును అనిత్యము.

మూ, నానిత్యతానిత్యత్వాత్

26. సూ. సర్వమందును అనిత్యత్వము నిత్యముగా నుండుటవలన "సర్వమును అనిత్యము" అనరాదు.

మూ, తదనిత్యత్వమగ్నేర్దాహ్యం వినాశ్యానువినాశవత్

27. సూ. దహింపఁదగిన వస్తువును దహించుటద్వారా నశింపఁజేసి యగ్ని యావస్తువుతోపాటు తానును స్వయముగా నశించునట్లు సర్వమును నశింపఁగా వానితోపాటు ఆయనిత్యత్వమునుగూడ నశించును.

మూ, నిత్యస్యాప్రత్యాఖ్యానంయ ధోవలభి వ్యవస్థానాత్

28. సూ ప్రమాణములచేత ఉపలబ్ధమైన దానినిబట్టి ఇవి యసత్యములు ఇవి నిత్యములు అని వ్యవస్థయుండుటవలన నిత్యత్వమును ప్రత్యాఖ్యానము చేయుట తగదు.

ప్రత్యాఖ్యాది ప్రమాణములచే నుత్పత్తి వినాశ ధర్మములు గలిగినట్లు ఉపలబ్ధమైనవి అనిత్యములనియు ఉత్పత్తి వినాశములు ఉపలబ్ధముగాని పరమ సూక్ష్మ భూతములును ఆకాశము కాలము దిక్కు ఆత్మ మనస్సులును వాని గుణములును గొన్ని సామాన్య విశేష సమవాయములును నిత్యములనియుఁ దెలియఁదగునని భావము.

ఇ డి

సర్వా నిత్య నిరాకరణ ప్రకరణము.

మూ, సర్వం నిత్యం పంచనిత్యత్వాత్

29. సూ. పంచభూతములు నిత్యములగుటవలన సర్వమును నిత్యమే.

మూ, నోత్పత్తి వినాశకరణోపలబ్ధేః

30. సూ. ఘటాది వస్తువులకు ఉత్పత్తి వినాశ కారణములు ఉపలబ్ధ మగుటవలన సర్వమును నిత్యమనదాదు.

మూ, తల్లక్షణావరోధా దప్రతిషేధః

31. సూ. పరమాణువు మొదలగువానియందుఁ గల భూతత్వాది లక్షణ ములు ఘటాదులందును ఉండుటవలన సర్వమును నిత్యమే.

పుట్టినది నశించినది మొదలగుజ్ఞానము భ్రమజన్యములని యీ సూత్రము యొక్క యాశయము.

మూ, నోత్పత్తి తత్కారణోపలబ్ధేః

32. సూ. ఘటాదులకు ఉత్పత్తియు ఉత్పత్తిప్రమాణములును ఉపలబ్ధ మగుటవలన ఆవి యనిత్యమే.

మూ, నవ్యవస్థానుపపత్తేః

33. సూ. సర్వజనులకు యథార్థముగా అనుభవసిద్ధములైన ఘటాద్య నిత్యవిషయములు బ్రాంతి మూలకములన్నచో ఇది యథార్థజ్ఞానము ఇది బ్రాంతి జ్ఞానము అను వ్యవస్థ యనుపపన్నము గావలసివచ్చును.

ఇ ది

సర్వ నిత్యత్య నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ, సర్వం పృథగ్భావలక్షణ పృథక్త్వాత్

34. సూ. భావ లక్షణములు వేరుగా నుండుటవలన సర్వవస్తువులు వేరునవి

భావలక్షణములగు గంధరస రూపాదులును వాని వాని యవయవములును ఘటాదులకంటె వేరుగానుండుటవలనను వాటి సమూహమే ఘటాది వ్యవహారము గలిగియుండుటవలనను ఘటాది భావపదార్థములు వానిగుణములు అవయవములు పరస్పరము భిన్నములని యాక్షేపణము.

మూ, నానేక లక్షణైక భావనిష్పత్తేః

35. సూ. అనేకవిధములగు లక్షణములతోడను గంధాది గుణములతోడను ఆయా యవయవములతోడను గూడిన యొకటి భావము నిష్పన్నమగుట వలన “సర్వవస్తువులు వేతై నవి” అనరాదు.

ఘటాదులలో అనేక లక్షణములు గలిసి యొక ధేరూపము అయ్యెను. వానిలోని రూపాదులనుబట్టి వస్తువులు వేరుగానున్న వనరాదని భావము.

మూ, లక్షణ వ్యవస్థానా దేవాప్రతిషేధః

36. సూ. ఘటపటాదుల లక్షణవ్యవస్థనుబట్టి “ఒక్క ధేభావముగాదు” అను ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు

ఈ యవయవములతోఁ గూడినది ఘటము ఇట్టిది పటము అను వ్యవస్థ యుండుటవలనను పరమాణువులు ప్రత్యక్షము గాక పోవుటవలనన ఏఘటమును జూచినను దానినిదాకితిని ఇత్యాద్యనుభావములనుబట్టియు “సర్వవస్తువులు వేతన రాదు” అని భావము.

ఇ డి

సర్వ వృధక్త్య నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ, సర్వమభావో భావేష్వితరా భావసిద్ధేః,

37. సూ. భావ పదార్థములన్నియు ఒకదానికొకటి అభావముగా సిద్ధించుటవలన సర్వమును అభావరూపములె. ఘటము పటముగాదు, పటము ఘటముగాదు, ఇత్యాదులలో అభావ ప్రతీతిగలుగుటవలన అన్నియు అభావరూపములని యాక్షేపము.

మూ, న స్వభావ సిద్ధేర్భావానాం

38. సూ. పృథివ్యాది భావపదార్థములకు గంధాది స్వభావములు సిద్ధించుటవలన సర్వము అభావరూపము లనరాదు.

సర్వము అభావరూపమైనచో లేనిపదార్థములకు గంధాదులు భాసిల్లువు. ఆ గంధాది స్వభావములుండుట సర్వానుభవసిద్ధము.

మూ, న స్వభాసిద్ధి రాపేక్షికత్వాత్

39. సూ. ఇతరపదార్థముల సాపేక్షవల్ల ఆ స్వభావము గలుగుటవలన సర్వపదార్థములకు ఒకటి స్వభావము సిద్ధింపదు.

హృస్వవస్తువును బట్టి యితర వస్తువు దీర్ఘమగును. ఆ దీర్ఘవస్తువును మఱియొక దీర్ఘవస్తువునుబట్టి ప్రాస్తవమగును ఒక వస్తువున బట్టి యొక వస్తువు నీలతరమగును. ఇతరవస్తువుల యపేక్షనుబట్టియేగాని స్వతస్సిద్ధముగా ఏమియునుండదు. మంత్రేపువ్వనుబట్టి స్పటికము ఎఱ్ఱన అగుచున్నది. కాన సర్వము అభావరూపములని పూర్వపక్షి ఆక్షేపము.

మూ వ్యాహతత్వాదాయుక్తం

40. సూ ఇతరపవార్థ సాపేక్షత్వము వ్యాహత (= అన్యోన్య శ్రయ దోషయుక్త) మగుటవలన ప్రేహేతువు యుక్తమైనదిగాదు.

హృస్వవస్తువును బట్టి యితరవస్తువు దీర్ఘమగును అనుచోట మొదట హృస్వవస్తువునుబట్టి అని హృస్వము చెప్పబడుచున్నది. ఆ హృస్వము దేనిని ఆపేక్షించి హృస్వమని చెప్పబడుచున్నది. ఇట్లే యితర స్థలములందును. వ్యవహారములో రెండిటికి సామ్యాదులు చెప్పుటకు అతిశయమనుభావము గ్రహింపబడుచున్నది. ఇట్లే యితరస్థలములందును వ్యవహారములో రెండిటికి సామ్యాదులు చెప్పుటకు అతిశయమనుభావము గ్రహింపబడుచున్నది. అంతియేగాని “యనల వస్తుస్వభావమలే లేవు అవి యపేక్షాసిద్ధములు” అని చెప్పరాదని భావము.

ఇ ది

సర్వభూన్యతా నిరాకరణ ప్రకరణము.

మూ, సంఖ్యైకాంతాసిద్ధిః కారణానుపత్తత్యు పపత్తిభ్యాం

41. సూ. కారణములు ఉపపన్నముగను అనుపపన్నముగను ఉండట వలన “తత్త్వము ఒకదే, తత్త్వములు రెండు, లేక మూడు లేక నాలుగు మొదలుగా సంఖ్యలనే ముఖ్యమైన సిద్ధాంతముగా దెలుపు సంఖ్యైకాంతవాదము సిద్ధింపదు.

భేదము లేకపోవుటవలన సమస్తము ఒక సత్పదార్థమే. బ్రహ్మమే అని యద్వైతవాదము. దీనికి భిన్నముగా అనేకమతము లగలవు. నిత్యములు అని సమ సమును రెండువిధములు అని ద్వైతవాదము జ్ఞాతజ్ఞానము జ్ఞేయము అని సమస్తము మూడువిధములు అని కొందఱు ప్రమాత ప్రమాణము ప్రమేయము ప్రమితి అని సర్వము నాలుగువిధములు అని కొందఱు రూపము, సజ్జ,

సంస్కారము, వేదన అనుభవము అని స్కంధములు అయినవి సౌత్రాంతికులు, అని సంఖ్యలతోఁ జెప్పు సిద్ధాంతములుగలవు. ఇందు సాధ్యసాధనములు భిన్నములా అభిన్నములా? భిన్నములన్నచో భిన్నములైనవానినుండి యొక సిద్ధాంతము సిద్ధింపదు. అభిన్నములన్నచో సాధ్యమని సాధించు సాధనములేనప్పుడు సిద్ధాంతమెట్లు సిద్ధించును. ఇట్లు భిన్న భిన్నముగను జగస్స విరుద్ధముగను వాదములుండుటవలన ఈ వాదములు సిద్ధింపవని భావము.

మూ, నకారణావయవభావాత్

42. సూ. కారణమునకు అవయవములు ఉండుటవలన సాధ్యమును సాధించునట్టి అవయవము గుదురుచున్నది కాన “సంఖ్యైకాంతవాదము సిద్ధింపదు” అనరాదు.

అవయవములకు అవయవికి భేదములేదుగాన తత్త్వమొకటే యన్నను రెండు అన్నను మూడున్నను ఎన్నియన్నను ఆతత్త్వావయవములతో ఒకదాని కొకటి కారణము సిద్ధించున గాన సంఖ్యైకాంతవాదము సిద్ధింపదనరాదని భావము.

మూ, నిరవయత్యాదపేతుః

43. సూ. కార్యమునకు అవయవములుండునుగాని కారణమునకు అవయవములుండుటవలన సంభవింపదు కానఁజెప్పిన ప్రతిషేధ పేతువు యుక్తముగాదు.

తత్త్వము ఒకటే యన్నచో ఆ యొకటికి పక్షమగుచున్నది. రెండు అన్నను మూడు అన్నను ఇంక ఎన్ని అన్నను అవియన్నియు పక్షములే యగుచున్నవి. ఆ పక్షములకంటె భిన్నముగా సాధించుపేతువు మాత్రము లేకపోవుట చేతను, ఒకటే సాధ్యము సాధనము అని దానికి అవయవములుండుననుట యుక్తము గాకపోవుటచేతను నైసిజెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదనిభావము.

ఇ డి

స ఖ్యై కాంతవాద నిరాకరణ ప్రకరణం

మూ, సద్యః కాలాంతరేచ ఫలనిష్పత్తేః సంశయః

44. సూ. పాకాదిక్రియలకు ఫలము వెనువెంటను, కృష్యాదులకు, గాలాంతరమందును నిష్పన్నమగుటవలన అగ్నిహోత్రహవన పరహింసాదులకు

ఫలము వెనువెంటనే కలుగునా? కాలాంతరమందు? గలుగునా అని సేంకీయము కలుగుచున్నది.

మూ. ననద్యః కాలాంతరోపభోగ్యత్వాత్

45. సూ. కాలాంతరమందు అనుభవింపఁ దగినదిగాఁ బ్రతిపాదించుట వలన అగ్నిహోత్రహవన పరహంసాదులకు ఫలము వెంటనే గలుగదు.

అగ్నిహోత్రమునందు హోమముచేసినందున ఈ దేహము పోఁగాస్వర్గము గలుగును పరులను హింసించినందువలనఁ గాలాంతరమున నరకాదులుగలుగునని భావము.

మూ. కాలాంతరే దానిష్పత్తి ర్హేతువినాశాత్

46. సూ. స్వర్గాది ఫలములకుఁ గారణములైన అగ్నిహోత్రహవనాది కర్మలు నశించిపోవుటవలనఁ గాలాంతరమున స్వర్గాది ఫలనిష్పత్తి కలుగదు. కారణములు నశింపఁగా కారణములేకుండఁ గార్యము పుట్టదుగాన స్వర్గాదులు గలుగవని యాశ్చర్యము.

మూ ప్రాజ్ఞేనిష్పత్తేర్వృక్షఫలవత్తాన్వితే

47. సూ చెట్లకు మొదటఁబోసిన నీరు నశించిపోయినను ఆ నీటినిబట్టి చెట్టు వర్ధిల్లి ఫలముల నిచ్చునట్లు యాగాది పుష్పకర్మలు నశించినను వానివల్లఁ గలుగు నదృష్టము స్వర్గాది ఫలనిష్పత్తికిఁ బూర్వమందే యుండునుగాన ఆ స్వర్గాది ఫలములు కలుగును.

ఏదైన కర్మచేసినపుడు దానివలన అపూర్వమును సంస్కారము కలుగు నని యందురు. ఈ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన యదృష్టమును అపూర్వమును ఒకటే. ఈ యదృష్టమునే అపూర్వమని మిమాంసకులు ఈ యపూర్వము ఫలము కలుగువఱకు నుండునని యందురు.

మూ. నానన్న సన్న సదసత్ సదసతో రైవధర్మాన్

48. సూ సత్తు అసత్తు రెండు పరస్పరము విరుద్ధ ధర్మముగవగుట వలన కార్యము అసత్పదార్థముగాని సత్పదార్థముగాని సదసత్పదార్థములు గాని గాదు.

ఉత్పత్తికిఁబూర్వము కార్యము అసద్రూపముగా (లేనిదిగా) ఉన్నదన్నచో శృంగాదులు లేని చెవుల పిల్లియొదలగు వానినుండి శృంగాదులు పుట్టవలసి వచ్చును. ఇనుకనుండి లైలము గలుగవలసివచ్చును పోనీ ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము కార్యము సద్రూపముగా (ఉన్నదిగా) ఉన్నదన్నచో లేనిదానికే పుట్టుక గాని ఉన్నదానికే బుట్టుక యెట్లు సంభవించును. పరస్పరము విరుద్ధములుగానఁ గార్యము సదసద్రూపములుగా (ఉన్నది-లేనిదిగా)గాని యుండదు అని భావము.

మూ. ఉత్పాద వ్యయదర్శనాత్

49. సూ. కార్యమునకు ఉత్పత్తియు నాశమును గనిపించుటవలనఁ గార్యము ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము ఉత్పత్తిధర్మముగలదై ఆసత్తని పిలువఁబడును.

ఇప్పుడు మటము తయారైనది యిప్పుడు నశించిపోయినది యనుజ్ఞానము. ఉండుటవలన ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము మటాదులు అసద్రూపముగా ఉన్నవని భావము.

మూ. బుద్ధి సిద్ధంతు తదనత్

50. సూ. బుద్ధికి గోచరమైన కార్యము మాత్రము అసత్తనఁబడును. ఈ దారములతో వస్త్రముగాఁగలదనీ తలఁచి సాలెవాడు పనిచేయుచున్నాఁడు. కాని వస్త్రము తయారై యున్నదను జ్ఞానమున్నపుడు ప్రవర్తింపదు.

మూ. ఆశ్రయ వ్యతిరేకాద్యైశ్చ ఫలోత్పత్తి వదిత్యహేతుః

51. సూ. ఈ లోకమందలి శరీరముచే జేయఁబడినకర్మకు పరలోక మందలి శరీర కర్మఫలము అనుభవించుటలో ఆశ్రయము భిన్నమగుచున్నది కాన వృక్షఫలముల యుత్పత్తివలె ఫలముసిద్ధించునని చెప్పిన హేతువు యుక్తము గాదు.

వృక్షమునకు నీళ్లుపోయుట మొదలగు వానికిని ఆచెట్లు పెరిగి ఫలములు కాయుట మొదలగువానికిని ఆధారమొక్కటి రెండును ఇహలోకమందే జరుగు చున్నవి. ఇహ శరీరకర్మలకు పరలోక శరీర ఫలము కుదురుదుగాన దానిని బట్టి ఫలము సిద్ధించుననరాదని యాక్షేపము.

మూ. ప్రీతేరాత్మాశ్రయ త్వాదప్రతిషేధః

52. సూ. స్వర్గాది సుఖమును కర్మయును ఆత్మ నాశ్రయించి

యుడుటచే ఆశ్రయము భిన్నమని ప్రతిజ్ఞేధింపరాదు. కర్మయు ఫలమును ఆత్మాశ్రయమే కాన దృష్టాంతము కుదురునని భావము.

మూ. న పుత్రపశుస్త్రీ పరిచ్ఛద హిరణ్యాన్నాది ఫలనిర్దేశాత్

53. సూ. పుత్రులు పశువులు స్త్రీలు పరిచ్ఛదములు సువర్ణము, అన్నము మొదలగునవి యా గదులకు ఫలములుగా నిర్దేశింపఁబడుటవలన ఆశ్రయము అభిన్నమైనదని చెప్పరాదు.

సుఖకర్మలు ఆత్మ నాశ్రయించినను పుత్రాదిఫలములకు కర్మలకు ఆశ్రయ మొకటియని చెప్పరాదని భావము.

పుత్రాదిఫలములు శరీరాశ్రయములు కర్మలు ఆత్మాశ్రయములని యాక్షేపము.

మూ తత్సంబంధాత్ ఫలనిష్పత్తేస్తేషు ఫలవ దుపచారః

54. సూ. పుత్రాదుల సంబంధమునుబట్టి ప్రీతిరూపమైన ఫలము కలుగుట వలన పుత్రాదులను ఫలములుగా జెప్పినట్లు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

“అన్నంవై ప్రాణాః” అన్నమే ప్రాణములు అని ప్రాణకారణమైన యన్నమును ప్రాణముగా వ్యవహరించినట్లు పుత్రాది ప్రీతివస్తువులందు పుత్రాది వ్యవహారము గౌణముగా జేయఁబడుచున్నదని భావము.

ఇది

ఫల పరీక్షా ప్రకరణము

మూ. వివిధ బాధనాయోగాద్దుఃఖమేవ జన్యోత్పత్తిః

55. సూ. వివిధబాధలతో సంబంధముండుటవలన శరీరేంద్రియ బుద్ధులతో సంబంధమున జన్మముగలుగుట దుఃఖము.

మూ. న సుఖస్యాంతరాళ నిష్పత్తేః

56. సూ. మధ్య మధ్య సుఖముగూడఁ గలుగుచుండుటవలన శరీరాది సంబంధము దుఃఖమనరాదు.

మూ. బా ధ నా ని వృత్తే ర్వేదయతః పర్యేషణ దోషా
దప్రతిషేధః

57. సూ. సుఖసాధనములనుగూర్చి తెలిసికొన్నవానికి బాధలు పోక
పోవుటవలన సుఖములకోసము ప్రవర్తించుటతో దోషములుండుటవలన “శరీరాది
సంబంధమున దుఃఖముగలుగదు” అనరాదు.

కోరబడిన సుఖములు గలుగకపోవుట లభ్యమైన సుఖసాధనవాది ధనాదు
లను సంపాదించుట సంపాదించిన వానిని రక్షించుట అవి సజీంచుట మొదలగు
దోషము లనేకముగా నుండుటవలన దుఃఖమేగాని శాశ్వతసుఖములేదని భావము.
కామం కామయమానస్య యదా కామః సమృద్ధ్యతే ఆదై న మపరః కామఃశ్చిప్ర
మేవ ప్రపాదతే (కోరిక కోరుచున్న వానికోరిక తీరినపుడు మఱి వీనిని మఱి
యొక కోరిక వెంటనే బాధించును.) అనుసూక్తినిబట్టి దుఃఖము గలుగుచుండునని
భావము.

మూ. దుఃఖవికల్పే సుఖాభిమానాచ్చ

58. సూ. వివిధమైన దుఃఖకల్పనలో సుఖమున్నదని యభిమానము
గలిగియుండుటవలన దుఃఖ నివృత్తికై దుఃఖ స్వరూపోపదేశము చేయబడు
చున్నది.

మిథ్యాజ్ఞాన సంకల్పమువలన సుఖమందు సుఖసాధనములైన విషయము
లందు రక్తుడై యత్నింపఁగా లభించెడి జన్మ జరావ్యాధులచేతను ఇష్టా నిష్ట
వియోగాదులచేతను అనేక దుఃఖములను పొందును. ఈ దుఃఖములందు భ్రమచే
సుఖదుఃఖ బుద్ధిపొంది పరిణామములో దుఃఖముతో నిమగ్నుడగును. కాన
నిట్లు అత్యంత దుఃఖ నివృత్తికై యుపదేశింపబడుచున్నదని భావము.

ఇ ది

దుఃఖ పరీక్షా ప్రకరణము

—(0)—

మూ. ఋణక్లేశ ప్రవృత్త్యనుబంధా దపవర్గాభావః

59. సూ. ఋణములయొక్కయు క్లేశములయొక్కయు వ్యాపారముతో
సంబంధము పోకపోవుటవలన మోక్షమనునదిలేదు.

జాయమానోవై బ్రాహ్మణ శ్రీభిర్మజైర్మణవాన్ జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ
 ఋషిభ్యః యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః “పుట్టుచునే బ్రాహ్మణుడు
 బ్రహ్మచర్యముచే ఋషులకొరకు యజ్ఞముముచేత దేవతలకొఱకు సంతానముచేత
 తల్లివండులకొఱకు మూడు ఋణములతో ఋణములుగలవాడగుచున్నాడు”
 “ఋణాని త్రిణ్యపాకృత్థమనో మోక్షేనివేశయేత్, అనపాకృత్యమోక్షంతు
 సేవమానో ప్రజత్యథః” ఈ మూడు ఋణములు తీర్చి మనస్సును మోక్షమం
 దుంచడెను. ఈ ఋణములు తీర్చకుండ మోక్షమును సేపించుచున్నచో (శక్తి
 అనుభవములేనందువలన) క్రిందపడును. ఈ పైఋణములతోను రాగద్వేషాది
 క్లేశములతోను సంబంధము కలిగియుండుటవలన మోక్షమేలేదని శంక.

మూ. ప్రధానశబ్దానుపపత్తే ర్గుణశబ్దే నానువాదో నిందా
 ప్రశంసోపపత్తే:

60 సూ ఋణాది ప్రధానశబ్దములు స్వార్థమందు అనుపపన్నము
 లగుటవలనను నిందా ప్రశంసాపరమగు జెప్పిన నుపపన్నము లగుటవలనను
 ఋణాదిపదములకు ఋణములవంటివి అని గౌణార్థముచెప్పి శ్రుతులతో అను
 వాదము చేయబడుచున్నది.

“జాయమానోవై బ్రాహ్మణ శ్రీ భిర్మజైర్మణవాన్ భవతి” (పుట్టుచున్న
 వాడై బ్రాహ్మణుడు మూడు ఋణములతో ఋణములు గలవాడగు
 చున్నాడు) ఇత్యాదిస్థలములందు పుట్టగనే బ్రహ్మచర్యాదుల కర్తుడు గాడు
 గాన పుట్టుచున్నవాడు” అనుదానికి గౌణార్థముగా ఉపనయనము సంస్కారము
 పొందవలెనని యర్థము చెప్పవలయును. ఉపనీతునికే బ్రహ్మచర్యాదులందు
 ఆధికారముగలదు. ఇట్లే ఋణశబ్దమునకును జెప్పవలయును. అప్పుడుచూచుట
 గాని బాకీతీర్చుటగాని యిక్కడలేదు. కాన ఋణము వంటిదని చెప్పుకొని
 ఋణముతీర్చుట యెంత ముఖ్యమో బ్రహ్మచర్యాదులు ఆదరించుట యంత
 ముఖ్యమని తెలుపుటకై యట్లు చెప్పబడెనని గ్రహింపవలయునని భావము.
 బ్రహ్మచర్యము చేసినచో ప్రశంసయును చేయకపోయినచో నిందయును గలుగు
 నని చెప్పుటయే యందలిభావము. కాన ఆ ఋణాదులతో అత్మకు సంబంధము
 పోయి మోక్షముగలుగును గాన మోక్షములేదనరాదని భావము.

మూ. సమారోపణా దాత్మవ్యప్రతిషేధః

61. సూ. ఆత్మయందు అగ్నులను ఆరోపించుటవలన మోక్షమనునది లేదనరాదు.

“ప్రాజాపత్యామిష్టిం నిరూప్యతస్యాం సర్వవేదసం హత్వా ఆత్మస్యగ్నిన్ సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రక్షేత్ ”

ప్రాజాపత్య యజ్ఞమునుజేసి యందు సమ స్తదనములను ఆహుతిచేసి బ్రాహ్మణుడు ఆత్మయందు అగ్నులను సమారోపణచేసి సంస్కరింపవలయును. అనుశ్రుతినిబట్టి నిత్యకర్మలతోగూడ ఆత్మకు సంబంధముపోవునుగాన మోక్షము కలుగునని భావము.

మూ. పాత్ర చరూంతానుపపత్తేశ్చ ఫలాభావః

62. సూ. అగ్నిహోత్రముయొక్క స్రుక్కు స్రుపము మొదలగు పాత్రలను కర్మపరులు ప్రేతముయొక్క యంగములందు ఉంచుటవలన జ్ఞానికి మోక్షమే గాని పాత్రలుంచుటవలన గలుగు స్వర్గఫలము కలుగదు.

కర్మపరులు చోపోయినపుడు వారి ముఖాదులందు స్రుక్కు స్రుపము జూహవు మొదలగు పాత్రలుంచుట విధి. జ్ఞాని తన యాత్మయందు అగ్నిహోత్రములను సమర్పించుటవలన వానికి అగ్నిహోత్రాదికర్మలును ఆ కర్మలతో జెప్పబడిన “ప్రేతములయంగములందు తత్తత్పాత్రములుంచుట మొదలగునవి” యుండవు. కాన అగ్నిహోత్రాది ఫలమగు స్వర్గముగూడ జ్ఞానికిలేదు. జ్ఞానికి అగ్నిహోత్రాదికర్మలతో సంబంధములేనట్లే స్వర్గఫలముతో సంబంధములేదు గాన మోక్షము సిద్ధించునని భావము.

మూ. సుష్టు ప్రస్య స్వపాదర్యనే క్లేశా భావాదపవర్గః

63. సూ. నిద్రించినవాడు కలలనుగాంచనపుడు కలలకు సంబంధించిన దుఃఖాదులను పొందనట్లు రాగాది క్లేశములు లేనపుడు అత్యంత దుఃఖాభావ రూపమైన మోక్షముగలుగును.

మూ. న ప్రవృత్తిః ప్రతిసంధానాయ హీనక్లేశస్య.

64. సూ. రాగాది క్లేశములు లేనివాని ప్రవృత్తి పునర్జన్మాదులకు గారణముగాదు.

మూ. న క్లేశసంతతేః స్వాభావికత్వాత్

65. సూ. రాగాది క్లేశసంతతి స్వాభావికమగుటవలన దానికి విచ్ఛేదము గలుగదు.

మూ. ప్రాగుత్పత్తేర భావా నిత్యత్వవత్ స్వాభావికేష్యై నిత్యత్వం.

66. సూ. ఉత్పత్తికిఁ బూర్వమందు అనాదిగానున్న యభావము అనిత్యమైనట్లే క్లేశసంతతియు స్వాభావికమయినను అనిత్యమే.

మూ. అణుశ్యామతా నిత్యత్వవద్వా

67. సూ. పరమాణువుల శ్యామత్వము అనాదియైనను వాని శ్యామత్వము అగ్ని సంయోగాదులనుబట్టి యనిత్యమైనట్లు క్లేశ సంతతియు అనిత్యమైనది.

మూ. న, సంకల్ప నిమిత్త త్యాచ్ఛ రాగాదీనాం

68. సూ. రాగాదులు మిథ్యాజ్ఞాన సంకల్ప నిమిత్తములగుటవలనను తత్త్వజ్ఞానము కలుగఁగా మిథ్యాజ్ఞాన జన్యరాగాదులు పోవునుగాన “క్లేశసంతతికి విచ్ఛేదము గలుగదు” అనరాదు తత్త్వజ్ఞానముచే మిథ్యాజ్ఞానము నశింపఁగా రాగాదులు నివర్తించును అదే మోక్షము అని భావము.

ఇ ది

అపచర్గ పరీక్షా ప్రకరణము

ఇ ది

చతుర్థాధ్యాయమందు మొదటి యాహ్నికము

ఇ ం క

నాల్గవ యధ్యాయములో రెండవ యాహ్నికము

మూ. దోష నిమిత్తానాం తత్త్వజ్ఞానా దహంకార నివృత్తిః.

1. సూ. రాగద్వేషాది దోషములకు నిమిత్తములైన శరీరాదుల తత్త్వజ్ఞానమువలన అహంకారము పోవును

మూ. దోషనిమిత్తం రూపాదయో విషయాః సంకల్పకృతాః.

2. సూ. మనస్సంకల్పమువలన నేర్పడిన రూపాది విషయములు రాగాది దోషములకు నిమిత్తములు.

మూ. తన్నిమిత్తం త్వవయ వ్యభిమానః.

3. సూ. శ్రీపురుషాది శరీరరూప భనాదులందు అభిమానము గలిగి యుండుట రాగాదులకు నిమిత్తమగుచున్నది.

శ్రీ పురుషాదులందు భావించుచు అనురాగము పొందుటను అను రంజక సంజ్ఞయందురు. దానివల్ల గామాదులు వర్తిల్లును. మాంసశ్చోత్సాస్థిస్నాయముల మూత్రాదులను జూచుటను ఆశుభ సంజ్ఞయందురు. దీనివల్ల రాగాదులు సశంపంగా తత్త్వజ్ఞానము కలిగి మోక్షముగలుగునని భావము.

ఇది

తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తి ప్రకరణము

—(0)—

మూ. విద్యావిద్యా దైవివిధ్యాత్ సంశయః.

4. సూ. శరీరమున విద్య యవిద్య అని జ్ఞానము రెండు విధములుగా నుండుటవలన అవయవములకంటె అవయవి వేరుగానున్నదా లేదా అను సంశయము కలుగుచున్నది.

విద్య = యథార్థజ్ఞానము అవిద్య = అయథార్థజ్ఞానము శరీరమునఁ బరమాణువుల పుంజము మాత్రమే యున్నది. దానినే మునుపువులు భావింపవలయును పరమాణువులుకూడ ఆభాస స్వరూపములెగాని వాస్తవములుగావు అని సాగతమతము.

మూ. తదసంశయః పూర్వపేతు ప్రసిద్ధత్వాత్.

5. సూ. పూర్వోక్త పేతువులచే అవయవి ప్రసిద్ధమగుచున్నదిగాని అవయవియున్నదా లేదా అను సందేహమునకు తావులేదు.

ఇది రెండవ యధ్యాయములో అవయవి ప్రకరణములో నిరూపితము.

మూ. వృత్త్యను వపత్తేరపి తర్హి న సంశయః.

6. సూ. అయితే మఱి యవయవములందు అవయవి వేఱుగా నుండుట యుపపన్నము గాక పోవుటవలననే అవయవి విషయకమైన సంశయము ఉపపన్నముగాదు.

ఈ సూత్రము తర్వాతి సూత్రములలో వివరింపబడుచున్నది.

మూ. కృత్స్నైకదేశావృత్తిత్యా దవయవానా మవయవ్యభానః.

7. సూ. అవయవములు అవయవియందు సంపూర్ణముగాఁ గాని ఏకదేశముగాఁ గాని యుండక పోవుటవలన అవయవి యనునది లేదు.

ఒక్కొక్క యవయవమందే అవయవి సంపూర్ణముగా నున్నదన్నచో అవయవ పరిమాణము వేఱు అవయవి పరిమాణమువేఱు. రెండును చిన్న పెద్ద పరిమాణములుగలవిగాన అది కుదురదు. పోని అవయవమందు అవయవి ఏకదేశ రూపముగానున్నదన్నచో అప్పుడు అవయవమందు అవయవి అవయవ రూపముగా నుండునా లేక యితరావయవ రూపముగా నుండునా? తనయందు తానుండుట కుదురదు. ఇతరావయవము ఇతరావయవమందుండుటెట్లు, కాన ఎట్లును గుదురదని యాక్షేపము.

మూ. తేషుచావృత్తే రవయవ్యభానా.

8. సూ. అవయవములందు వానికంటె వేఱుగా అవయవి లేక పోవుటచే అవయవి యనునది లేదు.

మూ. పృథక్చావయవేభ్యోఽవృత్తైః.

9. సూ. అవయవములకంటె వేఱుగా మఱియొకచోట అవయవి లేక పోవుటవలనను అవయవి యనునది లేదు.

అవయవములకంటె వేఱుగా మఱియొకచోట అవయవియున్నదన్నచో అవయవి నిత్యము శావలసివచ్చును.

మూ. నచావయవ్యవయవాః.

10. సూ. మఱి యవయవియును అవయవమునుగూడ ఒక్కచేగావు.

నూలు ప్రోగును బట్టయని గోడను గృహమనిగాని యెవరును అనవు. అట్లన్నచో ఆ రెండిటికి అధారాధేయభావము గూడఁ గుదురదు.

మూ. ఏ కస్మిన్ భేదాభావాదేభిదప్రయోగానుపపత్తై రప్రశ్నః.

11. సూ. ఒక దేవునిని యవయవియందు భేదము లేకపోవుటవలన అది వేఱు కది వేఱు అని భేదార్థకశబ్దమును ఉపయోగించుట యనుపపన్నము కాన అవయవములందు అవయవి సంపూర్ణముగానున్నదా ఏకదేశముగానున్నదా అను ప్రశ్న యుక్తముగాదు.

అనేకములందు అశేషముగానుండుట సంపూర్ణత్వము, సమదాయములో, గౌతభాగముందు మాత్రమే యుండుట ఏకదేశత్వము. ఆ రెండును ఒక దానిలే యుండుట సంభవించుచు భావము.

మూ. అవయవాంతర భావేఽవ్యవృత్తై రహేతుః.

12. సూ. అవయవకంటే వేఱుగా అవయవము ఉన్నదన్నను ఘటావయవములందు ఫలిత్వాదైకమువలె అవయవి స్వరూపముతోనే యుండుట సంభవించుటవలన "సంపూర్ణముగాగాని ఏకదేశముగాగాని యవయవి యుండక పోవుటవలన" అను హేతువు యుక్తమైనదిగాదు.

మూ. కేశ సమూహే తై మిరి కోపలబ్ధి వత్తదవలబ్ధిః.

13. సూ. సేతరోగమున్నవానికి ఒక్కొక్క వెండ్రుక కనిపింపక వెండ్రుకల సమూహము మాత్రము గనిపించునట్లు పరమాణువొకటి మాత్రము గనిపింపక పరమాణు సమూహరూపమగు ఘటాదులు గనిపించుచున్నవి.

"అవయవి సిద్ధింపకపోయినచో స్వరూపదార్థములను గ్రహించుదికు వీలు పడదు" అను పూర్వోక్తాక్షేపమునకిది యాక్షేపము (చూ. అధ్య. ౨. అహ్ని ౧. సూత్ర. ౩౪)

మూ. స్వవిషయానతిక్రమేణేంద్రియస్య పటమంద భావాద్విషయ గ్రహణస్య తస్మాభావో నావిషయే ప్రవృత్తిః.

14. సూ. ఇంద్రియములు తమ పొటవమునుబట్టియు మాంద్యమును బట్టియు స్వవిషయములను అతిక్రమింపకుండ విషయములను గ్రహించునే గాని తమకు విషయముగాని వాని విషయమై ప్రవర్తింపవు.

కన్ను ఎక్కువ పొటవము గలిగినదై నను తనకు విషయములైన రూపములను గ్రహించునగాని తనకు విషయముగాని గంధాదులను గ్రహింపదు.

అణువులు అతీంద్రియ విషయములు, అణుసముదాయమే ఇంద్రియ విషయ మగును. ఆ ఇంద్రియములు స్వస్వవిషయములను గ్రహించును. కాన పై సూత్రమనఁ జెప్పినది యుక్తముగాదని భావము.

మూ. అవయవావయవి ప్రసంగ శ్చైన మాప్రళయాత్.

15. సూ. అవయవిని అంగీకరించినచో పెద్దది చిన్నవానికి అవయవి గను చిన్నవి యవయవములుగను తిరుగ దానిని విభజింపఁగా మరల పెద్దది యవయవి చిన్నవి యవయవములుగను అయి ప్రళయమువలకు అవయవిగను అవయవములుగను ఆగుచుఁ జివరకు నేదియు లేకపోవలసివచ్చును.

కనుక అవయవి సిద్ధింపకపోయినచో సర్వ పదార్థములను గ్రహించుటకు పీలుపడదనుట భాగుగనేయున్నదని భావము.

మూ. న ప్రళయోఽను సద్భావాత్.

16. సూ. ఘటాదులు నశించినను వానికి ఆశ్రయములైన పరమాణువులు నశింపక యుండునుగాన సర్వము నశించుననరాదు.

ఆశ్రయములగు పరమాణువులు నశింపవుగాన వానివలన సృష్టిగలుగును గాన సర్వ ప్రళయ మగుననరాదని భావము.

మూ. పరంవాత్రుత్వే.

17. సూ. త్రుటియొక్క యతి సూక్ష్మమైన విభాగమే పరమాణువు.

త్రుటి అనఁగా ఎండలోఁ గిడికిఁ యందుఁ గనిపించు సూక్ష్మ రేణువు. విభజింపఁగా విభజింపఁగా వచ్చియింక విభజింప శక్యముగాని భాగమే పరమాణువు. కాన దానికి నాశము లేదని భావము.

ఇది

అవయవావయవి ప్రకరణము

మూ. ఆకాశ వృత్తిభేదాత్ తదనుపపత్తిః.

18. సూ. పరమాణువు యొక్క లోపలను వైని ఆకాశము కలిసి యుండుట వలనఁ బరమాణువు నిరవయవముగాదు. పరమాణువు నిరవయవముగానపుడు ఆ నిత్య మగును.

కాన సర్వ ప్రళయము గలుగునని సర్వముజూన్యమునని మరల ఆజీవించుచున్నది.

మూ. ఆకాశాసర్వగతత్వం వా.

19. సూ. పరమాణువు లోపల ఆకాశము లేదన్నచో ఆకాశము సర్వ వ్యాపకమును గాకపోవలసివచ్చును.

మూ. అంతర్బహిశ్చ కార్యద్రవ్యస్య కారణాంతర వచనా దకార్యే తదభావః.

20. సూ. లోపల పైని అను పదములచేత కార్య ద్రవ్యముల యొక్క యితరకారణములె చెప్పబడుటవలన కార్యములకె లోపల పైని అనునవి యుండును గాని కార్యముగాని పరమాణువులకు లోపల పైని అనునవి యుండవు.

మూ. శబ్ద సంయోగ విభవాచ్చ సర్వగతం.

21. సూ. పుట్టిన శబ్దములును, మన స్సంయోగమును పరమాణు తత్కార్యముల సంయోగమును ఆకాశమందంతట వ్యాపించి యుండుట వలనను ఆకాశము సర్వవ్యాపకము.

ఆకాశముచే సంయోగము పొందని మూర్తద్రవ్యమేదియు నుండదు కాన ఆకాశము సర్వగతమని భావము.

మూ. అవ్యూహోవిష్టంభ విభుత్వాని చాకాశధర్మాః.

22. సూ. అడ్డు తగిలి వెనుకకు మరలింపక పోవుటయు ఉత్తరోత్తర ప్రదేశమున నడ్డు తగలక పోవుటయును వ్యాపకత్వమును ఆకాశధర్మములు.

మూ. మూర్తిమతాంచ సంస్థానోపపత్తే రవయవ సద్భావః.

23. సూ. మూర్తి గలిగిన ద్రవ్యములు గుండ్రముగఁగాని కోలగాఁగాని నలుచతురముగాఁగాని ఇంక నితరమైన సన్నివేశ రూపమైన యాకారములు గలిగి యుండుట యవసరమగుట వలనఁ జరమాణువులకు అవయవము లుండును.

మూ. సంయో గోపపత్తేశ్శ్చ.

24. సూ. పరమాణువుల కితర పరమాణువులతో సంయోగమును ఉప పన్నమగుట వలనను పరమాణువులు సావయవములు.

ఆ పరమాణువులకు ఇతర పరమాణువులతో సంయోగమును వాని మధ్య అవకాశమును, అవకాశముండుటను బట్టి సావయవత్వమును గలుగునని యాక్షేపణము.

మూ. అనవస్థా కారిత్యా దనవస్థానుప పత్యైశ్చాప్రతిషేధః.

25. సూ. పరమాణువు సావయవమున్నచో అత్యల్ప భాగములకు అనవస్థయు సర్వవిధమైనవి అనవస్థతోఁగూడిన యవయవములు గలవన్నచో మేరు పర్వతము అపగింజ మొదలగు వానియందు తుల్యపరిమాణత్వమును అంగీకరింపవలసివచ్చుటయు సంపవించుటవలనను “పరమాణువు నిరవయవముగాదు” అని ప్రతిషేధింపరాదు.

ఇ ది

సరవయవ ప్రకరణము

—(౦)—

మూ. బుద్ధ్యా వివేచనాత్తు భావానాం యాథాత్మ్యాను పలభివత్ తదనుపలభిః.

26. సూ. ఇది దారము ఇది దారము అని వేఱువేఱుగా దారములను విడదీసి చెప్పగా నింక వస్త్రమనునది వేఱుగా నుపలభ్యము గానట్లు బుద్ధితో వివేచన చేయుటవల్ల భావములు వాస్తవముగ ఉపలబ్ధి మగుటలేదు. వానికి సంబంధించినజ్ఞానములేగాని, ఆ పదార్థములు ఉపలబ్ధముగావు.

మూ. వ్యాహతత్వా దహేతుః.

27. సూ. వ్యాహత ముండుట వల్ల బైహేతువు యుక్తముగాదు. బుద్ధితో వివేచనచేయఁగా ఏదారమున కారదారము విడదీయఁగా బట్టకు దారముల రూపము గలుగుట సిద్ధింపదు. కాని దారములవల్ల బట్టయగుచున్నది యని ప్రతీతి కలుగు చున్నది గాని దారములే బట్ట అని ప్రతీతి కలుగుటలేదు. ఇట్లే బట్టచేతనేకప్పుకొనుట కుదురునుగాని దారములచే గుదురదు. మఱి దారములను బట్టను వివేచనము చేయుటవల్ల బాహ్యవస్తువున్నట్లు సిద్ధించుచున్నది. (పరస్పరము అసంబద్ధముగా నుండుటవలన) కార్యద్రవ్యము కారణద్రవ్యముల కంటె వేఱుగా గ్రహింపఁబడుటలేదు.

మూ. తదాశ్రయత్వా దప్యథగ్గ్రహణం.

28. కార్యమగువస్త్రము కారణమగు దారముల నాశ్రయించిన దగుటచేత వస్త్రమనునది దారములకంటె వేతైనదిగా గ్రహింపఁ బడుటలేదు.

మూ. ప్రమాణత శ్చార్థ ప్రతిపత్తేః.

29. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములను బట్టి ఘటాది పదార్థ ప్రతీతి గలుగు చుండుటవలన బుద్ధిచేఁ బదార్థ వివేచన గలుగుచున్నది.

పదార్థ ప్రతీతియే గలుగనిచో ఆపదార్థములకు సంబంధించిన జ్ఞానము గూడఁ గలుగక పోవచ్చునని భావము.

మూ. ప్రమాణానుపపత్త్యుపపత్తిభ్యాం.

30. సూ. ప్రమాణము ఉపపన్న మగుటను బట్టియు గొన్నిచోట్ల ఆను పన్నమగుటను బట్టియు వ్యాఖ్యాతముండుట వలన “బాహ్యవస్తువులేదు” అన రాదు.

ఘటాదులందుఁ బ్రమాణమున్న దందమా దానివల్లనే బాహ్యార్థములు సిద్ధించును. ప్రమాణము లేదందుమా అప్పుడు ఘటజ్ఞానమునకు ఘటాకారమెట్లు. కాన బాహ్యవస్తువు లేదు అనరాదని భావము.

మూ. స్వప్న విషయాభిమానవదయం ప్రమాణ ప్రమేయాభిమానః.

31. సూ. స్వప్నములలో వస్తువు లేకున్నను ఉన్నదని యభిమానము గలుగునట్లు వస్తు విషయక ప్రమాణ ప్రమేయముల యభిమానము గలుగును.

మూ. మాయా గంధర్వనగర మృగత్వస్థితి వద్యా.

32. సూ. లేక ఇంద్రజాలమందలి మాయాగంధర్వ నగరాదులవలె గాని విండమావులందలి జలప్రతీతివలె గాని వస్తుప్రతీతి కలుగును.

ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారము వాస్తవముగాదు. విజ్ఞానములె ఆ మాయాకారములు గలిగి వాసనా పరిపాకము వలన స్వప్న జ్ఞానమువలె ఇంద్ర జాల ప్రతీతివలెను గలుగునని ఈ సూత్రములచే శంకింప బడుచున్నది.

మూ. హేత్వభావా దసిద్ధిః

83. సూ. “బాహ్యవస్తువులేదు” అని చెప్పుటలో ప్రమాణము లేకపోవుట వలన బాహ్యవస్తువులేదు”

చతురాది ప్రమాణములఁబట్టి బాహ్యవస్తువులు సిద్ధించునని భావము.

మూ. స్మృతి సంకల్పవచ్చ స్వప్నవిషయాభిమానః.

84. సూ. స్మృతి సంకల్పమువలె స్వప్న విషయాభిమానముకూడ పూర్వోపలబ్ధి విషయకమైనది.

పూర్వము అనుభవించిన విషయములు స్మరణకువచ్చినట్లు పూర్వవస్తువలె స్వప్నమందు వచ్చునుగాన స్వప్నవిషయములు అంతకుపూర్వము లేనివిగావని భావము

మూ. మిథోఽపలబ్ధి వినాశ తత్త్వజ్ఞానాత్ స్వప్న విషయాభిమాన ప్రణాశవత్ ప్రతిబోధే.

85. సూ. మెలుకువ వచ్చినపుడు స్వప్న విషయాభిమానము నశించినట్లు తత్త్వ విజ్ఞానమువలన మిథ్యాపదార్థోపలబ్ధి నశించును.

మిథ్యాపదార్థోపలబ్ధి = స్థావ్యాది పదార్థములందుఁ బురుషుని ప్రాంతజ్ఞానము.

మూ. బుద్ధేశ్చైవం నిమిత్తసద్భావోపలంభాత్.

86. సూ. మిథ్యాబుద్ధికి నిమిత్తమును అస్తిత్వమును ఉన్నట్లు ఉపలబ్ధమగుటవలనను బాహ్యవస్తువువలె మిథ్యాబుద్ధియుఁ గలదుగాన మిథ్యాబుద్ధిలేదని ప్రతిషేధింపరాదు.

మూ. తత్త్వప్రధాన భేదాచ్చ మిథ్యాబుద్ధే రైవిభోగ్యపవత్తి.

87. సూ. వస్తుతత్త్వమనకు ప్రధానములతో భేదముఉండుటవలన మిథ్యాబుద్ధిరెండువిధములుగనుండుట యుపపన్నమగుచున్నది.

స్థావపునందు స్థావభృత్తుబుద్ధి వస్తుతత్త్వము స్థావపునందు పురుషత్వమును ఆరోపించెడి బుద్ధిప్రధానము. స్థావపునందుఁ బురుషుడని, త్రాటియందు

పామని బెడ్డయందు పావురమని యట్లు మిథ్యాబుద్ధి గలుగుచున్నది. కాన ప్రమాణ ప్రమేయబుద్ధులు మిథ్యలనుట యుక్తముగాదని భావము.

ఇది

బాహ్యార్థ భంగ నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ. సమాధి విశేషాభ్యాసాత్.

38. సూ. సమాధి విశేషమును మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము వృద్ధిపొందును. ధ్యేయవిషయమందు మాత్రమే చిత్తైకాగ్రతయందుట సమాధి. దానిని మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలన తత్త్వజ్ఞానము వృద్ధిపొందునుగాన “అత్త్వజ్ఞానము శబ్దము అందుచే తత్త్వజ్ఞానము వోఁగా మిథ్యాజ్ఞానము కలుగునని చెప్పరాదని మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము నిజబడఁగా మిథ్యాజ్ఞానమున కవకాశము గలుగదని భావము.

మూ. న, అర్థవిశేష ప్రాబల్యాత్.

39. సూ. రాగద్వేషాద్యర్థ విశేషములు బుద్ధియందుఁ జీరకాలమునుండి ప్రబలముగానుండుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము గలుగదు.

మూ. కుదాదిభిః ప్రవర్తనాచ్చ.

40. సూ. క్షుత్పిపాసలచేతను శీతోష్ణ సుఖదుఃఖరోగాదుల చేతను బుద్ధులు అనిద్యా పూర్వకముగఁ బ్రవర్తించుటవలనను జిత్రమునకు ఏకాగ్రత కుదురదు.

ఈ పై రెండు సూత్రములు పూర్వపక్ష సూత్రములు.

మూ. పూర్వకృత ఫలానుబంధాత్తదుత్పత్తిః.

41. సూ. పూర్వజన్మమందలి తత్త్వజ్ఞాన హేతుకమైన వివేక యోగాభ్యాసాది ఫలముల సంస్కారమునుబట్టి సమాధి కలుగును.

మూ. అరణ్యగుహాపులినాదిషు యోగాభ్యాసోపదేశః.

42. సూ. అరణ్యములు గుహలు ఇసుకతీర్నైలు మొదలగు వానియందు జితైకాగ్రతకై యోగాభ్యాసము ఉపదేశించఁబడుచున్నది.

మూ. అపవర్గేఽప్యేవం ప్రసంగః.

43. సూ. మోక్షమందుఁ గూడ నిట్లే రాగాదులు ప్రబలముగ నుండుట వలన మరల దుఃఖాది బుద్ధులు ప్రవర్తింపవలసివచ్చును.

మూ. న, నిష్పన్నావశ్యంభావిత్వాత్.

44. సూ. కర్మవశముచే నిష్పన్నములైన శరీరములు జ్ఞానాదులందుఁ దప్పక కారణములగుటవలన దుఃఖాదులు మోక్షమందుఁ గలుగవు.

మూ. తదభావశ్చాపవర్గే.

45. సూ. మోక్షమందు ధర్మాధర్మములను ప్రవర్తింపఁజేయు బుద్ధుల కాశ్రయమైన శరీరేంద్రియాదులు ఉండవు.

మూ. తదర్థం యమనియ మాభ్యామాత్మ సంస్కారో యోగాచ్చాధ్యాత్మ విధ్యుపాయైః.

46. సూ. మోక్షముకొఱకు యమ నియమములచేతను యోగశాస్త్ర మందుఁ జెప్పఁబడిన యాత్మతత్వాధిగమ సాధనములచేతను ఆత్మను సంస్కరింపవలయును.

అహంస సత్యము ఆస్థేయము బ్రహ్మచర్యము అపరిగ్రహము ఇవి యమములు, శౌచము సంతృప్తి తపస్సు వేదపఠనము ఈశ్వరధ్యానము ఇవి నియమములు, ఆసనములు ప్రాణాయామము ఇంద్రియ నిగ్రహధ్యానము ధారణ (=నాభిచక్రమందు చిత్తమునుంచుట) సమాధి ఇవి ఆత్మతత్త్వమును దెలియఁ జేయు సాధనములు.

మూ. జ్ఞానగ్రహణాభ్యాస స్తద్విద్యైశ్చ సహ సంవాదః.

47. సూ. మోక్షముకొఱకు జ్ఞానసంపాదనము, శ్రవణమన నాద్యభ్యాస మునుతత్త్వవిదులతో సంవాదమును జేయవలయును.

మూ. తం శిష్యగురు సబ్రహ్మచారి విశిష్ట శ్రేయోఽర్థిభిరస సూయిభిరభ్యుపేయాత్.

48. సూ. అసూయలేని శిష్యగురు సహాధ్యాయి విశిష్ట శ్రేయోఽభిలాషుఁడగుఁ గలిసి తత్త్వవిదుని సమీపింపవలయును.

మూ. ప్రతిపక్ష హీనమపి వాప్రయోజనార్థ వర్ధిత్యై.

49. సూ. తత్త్వజ్ఞానమందుఁ గోరిక కలుగఁగా తత్త్వ నిర్ణయము తోఁటకుఁ దాను ప్రతికూల పక్షములేనివాడై తత్త్వవిడుని సహిషిఃపవతెను.

ఇ డి

తత్త్వజ్ఞాన వివృద్ధి ప్రకరణము

—(౦)—

మూ. తత్త్వాధ్యవసాయ సంరక్షణార్థం జల్ప వితండే బీజ ప్రదోహ సంరక్షణార్థం కంటక శాఖావరణవత్.

50. సూ. పశువులనుండి మొక్కలను సంరక్షించుటకై ముండ్లకంచెవలెఁ బురోక్తపోషములనుఁగి తత్త్వనిర్ణయమును రక్షిండుటకయి జల్పములు వితండములను ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినవి.

మూ. తాభ్యాం విగ్రహృకథనం.

51. సూ. వాదమున జయింపఁగోరిజల్పవితండవాదములను జేయవలెను, ముముక్షువులు మాత్రము వీతరాగులుగాన తత్త్వజ్ఞానేచ్ఛతోఁ గాక జయేచ్ఛతో వాదము చేయఁదగదని తెలియునది.

ఇ డి

సౌలుగవ యధ్యాయమున రెండవ యాష్టకము

న్యాయ దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

మూ. సాధర్మ్య వైధర్మ్య తృష్ణాపక్షర్ష వర్ణ్యావర్ణ్య వికల్పసాధ్య పాప్రత్యప్రాప్తి ప్రసంగ ప్రతిదృష్టాంతానుత్పత్తి సంశయ ప్రకరణ హేత్యర్థాప త్యవిశేషోపపత్త్యవలబ్ధినుపలబ్ధి నిత్యానిత్య కార్యసమాః.

1. సూ. సాధర్మ్యసమము ౧ వైధర్మ్యసమము, ౨ ఉత్కర్షసమము, ౩ అపకర్షసమము, ౪ వర్ణ్యసమము, ౫ అవర్ణ్యసమము, ౬ వికల్పసమము, ౭ సాధ్యసమము, ౮ ప్రాప్తిసమము, ౯ అప్రాప్తిసమము, ౧౦ ప్రసంగసమము, ౧౧ ప్రతిదృష్టాంతసమము, ౧౨ అనుత్పత్తిసమము, ౧౩ సంశయసమము, ౧౪ ప్రకరణసమము, ౧౫ ఆహేతుసమము, ౧౬ అర్థాపత్తిసమము, ౧౭ నిత్యసమము, ౧౮ ఉపపత్తిసమము, ౧౯ ఉపలబ్ధిసమము, ౨౦ అనుపలబ్ధిసమము, ౨౧ నిత్యసమము, ౨౨ అనిత్యసమము, ౨౩ కార్యసమము, ౨౪ అనిజాతు లిరువదినాలుగు.

వివ: హేతువును గోవల సాధర్మ్యమునుబట్టిగాని, కేవల వైధర్మ్యమును బట్టిగాని ఖండించునది యని జాతి సామాన్యలక్షణము, వీని వివరణము ముందు సూత్రములతోఁ జూడఁదగును.

మూ. సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యా ముపసంహారే తద్ధర్మ వివర్య యోపపత్తేః సాధర్మ్య వైధర్మ్యసమౌ.

2. సూ. సాధ్యవిషయమును వాది నిరూపించి యుపసంహారమా చేయఁగాఁ బ్రతివాది తిరుగ వ్యాప్తి నపేక్షింపని కేవలసాధర్మ్యముచే సాధ్య

ధర్మమును వ్యతిరేకముగ నుపపన్నమొనర్చినచో సాధర్మ్యసమమను జాతియుఁ,
గేవల వైధర్మ్యముచే సాధ్యధర్మమును వ్యతిరేకముగ నుపపన్నమొనర్చినచో
వైధర్మ్యసమమను జాతియనగును.

వివ: ఉదా:- “ఘటమువలె గృతకమగుటవల్ల శబ్దము అనిత్యము.
వ్యతిరేక దృష్టాంతముచే ఆకాశమువలెఁగాని” అని వాది యుపసంహారము
చేయఁగాఁ బ్రతివాది “ఇది యిట్లుగాదు. అనిత్యమైన ఘటముయొక్క
సాధర్మ్యము (సామ్యము)వలనఁగాని, నిత్యాకాశముయొక్క వైధర్మ్యమువలనఁ
గాని, శబ్దము అనిత్యమైనచో “అమూర్తమగుటవలన శబ్దము ఆకాశమువలె
నిత్యము” అని దెప్పి “నిత్యాకాశ సాధర్మ్యమువల్ల ఆకాశమువలె అమూర్త
మగుటవల్ల శబ్దము నిత్యముగావలసివచ్చును” లేనిచో అనిత్యమును సాధించు
విశేషహేతువు లేనపుడు ఏదో యొకానొక సాధర్మ్యముచే శబ్దమును
అనిత్యముగా సాధించినచో ఇంకొక సాధర్మ్యముచే శబ్దము నిత్యము మాత్రము
ఎందుకుఁగాదు అని వాదించుట సాధర్మ్య సమమగునని భావము. మఱియొక
యదా: ద్రవ్యము క్రియాహేతుగుణములతో సంబంధించియుండుటవలన ద్రవ్య
మైనయాత్మ క్రియగలది. ద్రవ్యమైనమట్టిబెడ్డ క్రియాహేతుగుణయుక్తమై క్రియ
గలది ఆ మట్టి బెడ్డవలె నాత్మయు గ్రియగలది” అని వాది యుపసంహారము
చేయఁగాఁ బ్రతివాది “సర్వవ్యాపకమగు ద్రవ్యము క్రియలేనిదిగాన నాత్మయుఁ
గ్రియలేనిదే. వ్యాపకమైన యాకాశము క్రియలేనిది అట్లే యీ యాత్మయుఁ
గ్రియలేనిది” అని యాకాశ సాధర్మ్యముచేత ఆత్మయుఁ గ్రియలేనిది గావలసి
వచ్చును. క్రియగల మట్టి బెడ్డతో సాధర్మ్యమువల్ల గ్రియలేనిది యనియు
నగుచున్నది కానఁ గ్రియగలదియని సాధించు నింకొక విశేషహేతువును
జెప్పవలయును. అట్టి విశేషహేతువును జెప్పనపుడు ఏదో యొక్క సాధర్మ్య
ముచే ఆత్మను గ్రియగలదానినిగా సాధించినచో నింకొక సాధర్మ్యముచే ఆత్మ
క్రియలేనిది మాత్రము ఎందుకుఁగాదు అని వాదించుట సాధర్మ్య సమమను
జాతియగునని భావము. వైధర్మ్య సమమునకుదా: “ఘటమువలె గృతక
మగుటవలన శబ్దము అనిత్యము, వ్యతిరేక దృష్టాంతముచే ఆకాశమువలెఁగాని,
అని వాది యుపసంహారము చేయఁగా బ్రతివాది “ఇది ఆకాశమును వైధర్మ్య
ముగా గ్రహించినట్లు ఘటభిన్నమైన పటమును వైధర్మ్యముగా గ్రహించి పట
భిన్నమైన యాకాశకాలాదులు అమూర్తములైనట్లే పటభిన్నమైన పటమును

అమూర్తమగును. “అమూర్తమైరది నిత్యముగాన శబ్దము నిత్యము” అని చెప్పి యాకాశ వైధర్యమునుబట్టి శబ్దము అనిత్యమును, పటవైధర్యమునుబట్టి నిత్యమును గావలసివచ్చుచున్నది అనిత్యత్వమును సాధించు విశేష హేతువైనను జెప్పవలయును, అట్టి విశేష హేతువు లేనపుడు పటవైధర్యముచే నిత్యమెందుకుఁగాదు” అని వాదించుట వైధర్యసమమగునని భావము. మఱియొక యుదా: ఆత్మవ్యాపకముగా నఁ గ్రియలేనిది క్రియగల ద్రవ్యము వ్యాపకముగాదు. ఎట్లన మట్టిబెడ్డ, ఆత్మ యట్టిదిగాదు కాన ఆత్మక్రియలేనిది” అని వాది యుపసంహారము చేయఁగాఁ బ్రతివాది “క్రియలేని ద్రవ్యమైన యాకాశము క్రియా హేతు గుణరహితముగాఁ గనిపించుచున్నది. ఆత్మ మాత్రమట్లుగాదు కాన ఆత్మక్రియలేనిది. క్రియగల మట్టిబెడ్డయొక్క వైధర్యమునుబట్టి యాత్మ క్రియలేది గావలసివచ్చును అని యాక్షేపించి క్రియగలదియని తెలుపు విశేష హేతువును జెప్పవలయును. అట్టి విశేష హేతువులేనపుడు వైధర్యమునుబట్టి యాత్మక్రియలేనిదిగా ఎందుకుఁగాదు. “అని వాదించుట వైధర్యసమ మను జాతి యని భావము. వీనిని సత్యతి పక్షదేశ నాథానము లందురు.

మూ. గోత్యాద్గో సిద్ధివ త్తత్సిద్ధిః.

౪. సూ. గోత్యమునుబట్టి గోవ్యవహారము సిద్ధించినట్లు వ్యాప్తితోఁ గూడిన పక్షధర్మతగల కృతకత్వాది హేతువులన శబ్దాదులందు అనిత్యత్వాదులు సిద్ధించును

వివ: గోవునందు మాత్రమెగల గోత్యమునుబట్టి యనఁగా గంగడోలు గలిగియుండుటనుబట్టి గోవ్యవహారము సిద్ధించును, గంగడోలులేనివి గోవులు గావు అనువ్యాప్తినిబట్టిగోవ్యవహారము సిద్ధించినట్లే యెక్కడెక్కడఁగృతకత్వము గలదో యక్కడక్కడ అనిత్యత్వము గలదు. కృతకత్వములేనిచోట అనిత్యత్వములేదు ఎట్లన ఆత్మవలె. ఇక్కడ వ్యాప్తి విశిష్టమగు పక్ష ధర్మతగలదు గానఁ గృతకత్వ హేతువువలన శబ్దమునకు అనిత్యత్వము సిద్ధించినది. ప్రతి వాది చెప్పినదానిలో వ్యాప్తిలేదుగాన సత్యత్వము సిద్ధింపదు. ఎక్కడెక్కడ అమూర్తత్వముగలదో అక్కడ నిత్యత్వమున్నది అనువ్యాప్తి సరియైచదిగాదు. అట్లే యైనచో అమూర్తములుననిత్యములునగు వాయూదులందును నిత్యత్వము సిద్ధింపవలసివచ్చును. కాన అమూర్తమగుటవలన అను హేతువులో వ్యాప్తి విశిష్ట పక్ష ధర్మతాజ్ఞానములేదుగాన ఈ హేతువుపట్లమైరది. సాహచర్య నియమము

గదా వ్యాప్తియనఁగి, ఎక్కడెక్కడ పొగయున్నచో యక్కడక్కడనిప్పుగలదు నిప్పులేనిచోట బొగలేదు అనుసాహచర్య నియమము వ్యాప్తి, అట్టివ్యాప్తితోఁ గూడిన పక్షధర్మత (సందేహింపఁబడిన సాధ్యము గలది పక్షము) ఇటలేదుగానఁ బ్రతివాది చూపినది యుక్తముగాదని భావము, కానఁగేవల సాధర్మ్యముచేతఁ గాని సాధ్యమును సాధించుచో సాధ్యవ్యవస్థయుంతదు. ఈ ధర్మసమము మొదలగువానితో అట్టిదోషములుండుటచేత ఇవి జాతులుఅనఁగా హేత్వాభాసములనఁ బడెనని తెలియనడి.

ఇ డి

సత్ప్రతి పక్షదేశ నాభాస ప్రకరణము

మూ. సాధ్యదృష్టాంత యోర్ధర్మ వికల్పాదుభయసాధ్యత్వాచోక్తక్వాపకర్ష వర్ణ్యా వర్ణ్య వికల్పసాధ్యసమాః.

4. సూ. సాధ్యదృష్టాంతములలో ఏదో యొక దానియందు ధర్మ వైవిధ్యముండుటవలన, ఉత్కర్షసమము, అపకర్షసమము, వర్ణ్యసమము, అవర్ణ్యసమమువికల్పసమము, అనుజాతులైదును, పక్షదృష్టాంతములు రెండును సాధింపఁదగియుండుటవలన సాధ్యసమమును జాతియునగు.

వివ: వ్యాప్తిని బురస్కరింపక పక్షమందుఁగాని, దృష్టాంతమందుఁ గాని సాధ్యసమములో ఏదో యొకదానిచే లేని క్రొత్తధర్మమును (ఉత్కర్ష ధర్మమును) బ్రసంగింపఁజేయుటయని ఫలితార్థము.

ఉదా: “కృతకమగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము” అని వాది స్థాపింపఁగాఁ బ్రతివాది యనిత్యత్వమును గృతకత్వమును ఘటమందు ఘట రూపముతోపాటు ఉన్నవిగాన ఘటమువలె శబ్దముగూడ రూపముగలదగును. ఘటమువలె రూపముగలదిగానిచో ఘటము అనిత్యమునుగాదు అనుననిష్ఠము నాపాదించుట యుత్కర్షసమముగునని భావము. ఇట వివక్షింపఁబడిన దానికంటె విపరీతమైన దానిని సాధించుటవలన హేతువు విశేషవిరుద్ధమైనది. ఇట్లే శ్రవణ యోగ్యమగు శబ్ద సాధర్మ్యమగు కృతకత్వమునుబట్టి ఘటముగూడ శ్రవణ యోగ్యమగును అని యాపాదించుట యుత్కర్షసమముగును.

ఉన్న ధర్మమును తగ్గించుట యపకర్షసమము.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనివాది యనగా బ్రతివాది అనిత్యత్వముతోపాటు ఘటమునందున్న కృతకత్వమును బట్టి శబ్దము అనిత్యమైనచో అప్పుడు కృతకత్వా నిత్యత్వములతోపాటు శబ్ద సాధర్మ్యమునుబట్టి ఘటమందున్న రూపము నివర్తింపగా, ఘటమునందున్న రూపము నివర్తించునట్లు శబ్దమందిలి కృతకత్వమును అనిత్యత్వమును నివర్తింప వలసివచ్చును అని యాపాదించుట యపకర్షనము. ఇట్లే శబ్దమునందు గృతకత్వముతోపాటుగల శ్రవణయోగ్యతా గుణముయొక్క సంబంధమువలన అనిత్యత్వ కృతకత్వములతోపాటు ఘటసాధర్మ్యమునుబట్టి శ్రావణగుణము నివర్తింపగా శబ్దమందు శ్రావణగుణము నివర్తించునట్లు ఘటమందు అనిత్యత్వ కృతకత్వములును నివర్తింపవలసివచ్చును అని యాపాదించుట యపకర్షనముని తెలియునది.

పక్షమందున్నట్టియు, సాధ్యమును దోషింపజేయునట్టియునగు హేతువును దృష్టాంతమునందు వర్ణించుట వర్జ్యసమము. దేనిని సాధింపఁదలఁతుమో యది యున్నదా లేదా యనుసందేహముగలిది పక్షము దృష్టాంతమున సాధింపఁ దగినదానికి సందేహములేదుగాన దానినిబట్టి పక్షమందలి సందేహముగల సాధ్యమును సాధింతుము. ఇందు సాధ్యమును సాధించుహేతువును దృష్టాంతమందుఁ గూడ వర్ణించుటచే దృష్టాంతముగూడ సందేహముగలదగును. కాన నిది వర్జ్య సమ మనుజాతియయినది.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము. అనుచో ఘట దృష్టాంతమునుబట్టి శబ్దమందు అనిత్యత్వము సాధింపఁబడుచున్నది. ఇటు దృష్టాంతమగు ఘటమునందును గృతకత్వమునుబట్టి అనిత్యత్వమును వర్ణించి సాధింపునుట్లు గానిచో శబ్దమును అనిత్యముగానేరదుఅనుట వర్జ్యసమమగునని భావము. ఏది దృష్టాంతముగా స్వీకరించినను దానియందు గృతకత్వాదులను బట్టి సాధ్యమును సాధింపుమని యాశేపించుటవలన నింక దృష్టాంతమేలేదని ప్రతివాది యాశేపించుట వర్జ్యసమజాతి యగునని భావము. దీనిని తద్దేశనా భాసమందురు. పై దానికి విరుద్ధముగా ఆనగా దృష్టాంతమందుఁగల సిద్ధ సాధ్యముగల హేతువును పక్షమందు వర్ణించుట యవర్జ్యసమము.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనుచో గృతకత్వ సాధర్మ్యమునుబట్టి ఘటమువలె శబ్దమును నిశ్చయముగ అనిత్యమే.

అని దృష్టాంతమునందు నిశ్చితసాధ్యముగల హేతువు అనిశ్చిత సాధ్యముగల పక్షమైన శబ్దమందు వర్ణింపఁబడుచున్నది. దృష్టాంతమైన ఘటమందలి హేతువునుబట్టియే శబ్దమునందు నిత్యత్వము సిద్ధించుచుండఁగా నింకవేఱుగా శబ్దమునందు అనిత్యత్వ సాధన శమయేల యనిభావము. పక్షమందు సందేహమున్నఁ గదాసాధించుట. పక్షమందుసందేహమేలేనపుడు ఇంక దేనిచే దేనినిసాధింతుము పక్షములేన. దృష్టాంతములేదు కానఁ బక్షమన్నదే లేదు అనఁగా ఆశ్రయమేలేదు కాన ఆశ్రయాసిద్ధమగుచున్నది దీనిని అసిద్ధి దేశనాభాసమందురు. సాధన ధర్మముతోఁగూడిన దృష్టాంతమందు ఇతర ధర్మముల వికల్పమువల్ల సాధ్య ధర్మముల వికల్పములను బ్రసంగింపఁజేయుట వికల్పసమమనుజాతి. వికల్పమనఁగా ఒక దానియందు అదియు నుండును ఇదియు నుండును అని యనేక ధర్మముల నాపాదించుట.

ఉదా: క్రియాహేతుగుణయక్త మైనవికొన్ని గురుత్వముగలవి బెడ్డవలె. కొన్ని తేలికయైనవి వాయువువలె. ఇట్లే క్రియాహేతుగుణ యక్తమైనవి కొన్ని క్రియగలవి బెడ్డవలె కొన్ని క్రియలేనివి ఆత్మవలె.

ఇట్లు ఒకదానియందే గురుత్వ లఘుత్వములు. క్రియాసహితత్వ క్రియారహితత్వములు విరుద్ధధర్మములు గలిగియుండునట్లు అపాదించుట వికల్ప సమమని భావము మఱియొక యుదా:

“ఘటమలెఁ గృతకమగుటవలన శబ్దము” అనిత్యమనుచో ద్రవ్యమగు ఘటముగట్టిగనున్నది మఱియు ద్రవ్యమైన వస్త్రాదులు మెత్తగనున్నవి ఇట్లు ఒక నిత్యత్వద్రవ్యమందే కఠినత్వ కోమలత్వ విరుద్ధ ధర్మములున్నట్లు శబ్దమునందు అనిత్యత్వములు రెండు నుండునని యాపాదించుట వికల్ప సమమగునని భావము.

హేత్వాద్యవయములతో యోగముగల ధర్మము సాధ్యము. దానిని పక్ష దృష్టాంతాదులతోఁ దుల్యత్వమును బ్రసక్తముచేయుట సాధ్యసమము.

ఉదా: బెడ్డయెట్టిదో ఆత్మయు నట్టిదేయగు ఆత్మ క్రియగలది అనునని సాధ్యము. ఇట్లే బెడ్డయుఁ గ్రియగలది అనునదియును గూడ సాధ్యమే. బెడ్డ క్రియగలదిగానిచో ఆత్మయుఁ గ్రియగలదిగాదు అని యాపాదించుట సాధ్యసమమనిభావము దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. కిం చిత్సాధర్యా దుపసంహరసిద్ధే రైవధర్యా
చ ప్రతిషేధః.

5 సూ. వ్యాప్తితోఁగూడిన సాధర్మ్యవిశేషమునుబట్టి సాధ్యముసిద్ధించు
చుండఁగా, వ్యాప్తి నపేక్షింపని కేవలసాధర్మ్యమునుబట్టి ప్రతిషేధించుట సంభ
వింపదు.

వివ: ఉత్కర్షాపకర్ష సమములతో అనిత్యవ్యాప్యముగు కృతకత్వమును
బట్టి శబ్దమునందు అనిత్యత్వమును సాధించుచున్నాము. కాని కృతకత్వము
రూపమునకుఁగూడ వ్యాప్యముగాదు. అందువల్ల శబ్దమునందు రూపము నాపా
దించరాదు. ఇట్లే అనిత్యత్వము రూపవ్యాప్యముగాదు అందువల్ల రూపములేక
పోవుటవల్ల శబ్దమునందు అనిత్యత్వములేదని చెప్పరాదని భావము.

ఇట్లే వర్జ్యసమమందుఁగూడ వ్యాప్యతా విశిష్టమగు సాధర్మ్య విశేషము
గల హేతువువలన నాధ్యము సిద్ధించును.

ఆట్టి హేతువు గలిగియుండుటయే దృష్టాంతములోఁ బ్రయోజకమగును.
కాని పక్షమందెట్టి విశేష జావచ్చిన్నమగు హేతువుగలదో యట్టి హేతువు
గలిగియుండుట మాత్రమేగాదు. అట్లుగానిచో దూషణముతో దృష్టాంతముగా
నంగీకరింపఁదగినది యుండనే యుండకపోవలసివచ్చునని తెలియునది. సాధ్య
మగు పక్షము సందిగ్ధముగానుండును గాన వాది ప్రతివాదులకు సందేహములేని
దృష్టాంతమునుబట్టి పక్షమును సాధింపవలయును. దృష్టాంతమేలేనపుడు ఇంక
పక్షమును సాధింపటయెట్లు అని భావము. ఇట్లే ఆవర్జ్యసమమందును గ్రహించు
నది. ఇట్లు వికల్పసమములోఁ బ్రకృత సాధ్య వ్యాప్యమగు ప్రకృతహేతువు
సిద్ధించును కాని యేదో కొంత సాధ్యధర్మ్యమువల్లఁ బ్రతిషేధింపఁదగదు.
సాధ్యసమములో వ్యాప్యమగు హేతువువల్లఁ బక్షము సిద్ధింపఁగా సాధ్యము
సిద్ధించును. దీనిచేఁ బక్షము దృష్టాంతము మొదలగునవిగూడ సాధింపఁబడవు.
దీనిచేఁ దృష్టాంతాదులను సాధింపవలసినచో ఎక్కడను సాధ్యము సిద్ధింపనే
సిద్ధింపదు. దృష్టాంతమువల్లఁగదా సాధించుటకు దృష్టాంతమునే సాధింపవలసి
వచ్చినచో నింక దేనివల్ల దేనిని సాధించుట విలువడును.

మూ. సాధ్యాతిదేశాచ్చ దృష్టాంతోపపత్తేః.

8. సూ. దృష్టాంతమందు సాధ్యధర్మమును ఆరోపించి చెప్పుటవలన
దృష్టాంతముకుదురుగాన దానిని సాధింపవలసియుండుమని ప్రతిషేధింపరాదు.

వివ: చృష్టాంతమైన ఘటాదులందు కృతకత్వాది ధర్మముల మాత్రమే గాని సర్వధర్మములు అతిదేశింపబడవు. అనగా ఘటాదులందలి కృత కర్తృ మునుబట్టియే శబ్దాదులందు అనిత్యత్వముసాధించుచున్నాము. సర్వస్వధర్మములను ఒట్టి సామ్యము చెప్పుచో రెండిటికి అభేదముగలుగును. ఇందు ఘటము శబ్దమును భిన్నములెగాని యభిన్నములుగావు. ఈ రెండిటికి గృతకత్వమందెగాని యితర ధర్మములందు సామ్యములేదుగాన బెద్దయెట్టిదో యాత్మయు నట్టిదేయని యీ దీతి అభేదకథనము సంభవింపరాదని భావము.

ఇది

జాతిషట్క-ప్రకరణము

మూ. ప్రాప్య సాధ్యమప్రాప్య వా హేతోః ప్రాప్త్యాజి-
హీష్టత్వా దప్రాప్త్యాసాధకత్వాచ్చ ప్రాప్త్యప్రాప్తిసహా.

7. సూ. హేతువు సాధ్యమునుబొంది సాధ్యమును సాధించునా లేక సాధ్యమును బొందక సాధ్యమును సాధించునా సాధ్యమును బొంది సాధించు నన్నచో సాధ్యముతో అభేదమునుబొందుటచే సాధ్యముకంటె వేఱుగా సాధనము ఉండదుఅని ప్రతిషేధించుటచే బ్రాప్తీసమమను జాతియును, సాధ్యమును బొందక సాధించునన్నచో దీపాదులు వస్తువులనుబొందక వస్తువులను గనిపింపక జేయనట్లు సాధనముసాధ్యమును బొందక హేతువుచే సాధ్యమును సాధింపలేదు అని ప్రతిషేధించుటచే అప్రాప్తీ సమమను జాతియునగును.

వివ: “శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము” అను నుదాహరణముతో కృతకమగుటవలన అనుహేతువు సాధ్యముతో నభేదమొందుట వలన సాధ్యముకంటె వేఱుగా సాధ్యములేదుగాన సాధ్య సాధకముగాదనుట ప్రాప్తీ సమమను జాతియగునని భావము. ఇట్లే పై యుదాహరణములో “కృతకమగుట వలన” అనుసాధ్యమును బొందక సాధించు ననుటయు గుదురదు. లోకములో దీపాదుల కాంతి వస్తువులను సమీపించిగదా యావస్తువులను బ్రకాశింపజేయును. కాన సాధ్యమునుబొందక సాధించుటయు గుదురదు గాన నిది అప్రాప్తీ సమ మనుజాతియు నగునని భావము.

మూ ఘటాది నిష్పత్తిదర్శనాత్ పేడనే చాళిచారా దప్రతి
పేధ.

8. సూ. దండాదులను బట్టి ఘటాదుల పుట్టుక గనిపించుటవల్ల
హేతువు కర్తృకరణాదులనుబొంది శ్లేషాద్యభిచార హోమములబట్టి శత్రు
పీడన జరగుటవల్ల దృష్టాంతమును బొందకయు హేతువు కార్యములను
సాధించుటవల్ల పైని జెప్పిన ప్రతిపేధము సంభవింపదు.

వివ: పీనిని బ్రతికూల తర్కదేశ నాభాసములందురు.

ఇ ది

ప్రాప్త్యప్రాప్తి సమ ప్రకరణము

మూ. దృష్టాంతస్య కారణా నవదేశాత్ ప్రత్యవస్థానాచ్చ
ప్రతిదృష్టాంతేన ప్రసంగ ప్రతిదృష్టాంతసమ.

9. సూ. సాధ్యమును సాధించు దృష్టాంతమునకు నింకొక హేతువును
జెప్పకపోవుటవల్ల బ్రసంగమునుబట్టి ప్రత్యవస్థానము చేయుటచే (స్థిర
పఱచుటచే) బ్రసంగమనుమను జాతియు, వ్యతిరేక దృష్టాంతముచేతనే వ్యాప్తిని
ఋరస్కరింపకుండ బ్రత్యవస్థానము చేయుటవల్ల బ్రతి దృష్టాంత సమచను
జాతియునగును.

ఉదా: "ఆత్మక్రియా గుణయు క్రమైవది మట్టిబెడ్డవలె" అనుచో మట్టిబెడ్డ
వలె అను దృష్టాంతమున కనిత్యత్వమును సాధించు నింకొక హేతువును జెప్ప
వలయునని యాక్షేపించుట ప్రసంగ సమమగునని భావము.

దానికి హేతువును దృష్టాంతమును జెప్పినచో మరల ఆ చెప్పినవానికి
మఱియొక హేతువును జెప్పవలసియుండును ఇట్లు అనవస్థ యేర్పడును. దీనిని
అనవస్థాదేశ నాభాసమందురు. ప్రతిదృష్టాంతసమము:- "క్రియా గుణయోగము
వల్ల ఆత్మ మట్టిబెడ్డవలె గ్రీయగలది" అని చెప్పగా క్రియా హేతుగుణ
యు క్రమైవ యాకాశము నిష్క్రియముగా గనిపించుచున్నదని ప్రతిదృష్టాంతము
స్మృతంపఱచును. ఆకాశమునకు గ్రియాగుణ హేతుగుణమేమియనగా వాయు
వనస్పతుల సంయోగమువలె సంస్కారము నపేక్షించు వాయుసంయోగవె

క్రియాహేతుగుణము అని చెప్పి ఆకాశమువలె అత్యయు నిష్క్రియమని ఆక్షేపించుట ప్రతిదృష్టాంత సమమగునని భాము. దీనిని బాధ ప్రతిరోధాన్యతర దేశనాభాసమందురు.

మూ. ప్రదీపోపాదాన ప్రసంగనివృత్తి నత్తద్వినివృత్తిః.

10. సూ. వస్తువులను జూపుటకై స్వీకరింపబడిన దీపమును జూపుటకు మఱియొక దీపము అనవసరమైనట్లు తెలియనిదానిని దెలుపుటకై చెప్పబడిన దృష్టాంతమునకు మఱియొక కారణమును దెలుపుట యవసరముగాన బై ని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు

మూ. ప్రతిదృష్టాంత హేతుత్వేచ నాహేతు ర్దృష్టాంతః.

11. సూ. విశేష హేతువులేని ప్రతిష్టాంతమే హేతువైనపుడు దృష్టాంతము సాధ్యసాధకమగుటలో హేతవుగాకపోదు.

వివ: ప్రతిదృష్టాంతమువలె దృష్టాంతముగూడ సాధ్యమును సాధించుచుండుటవల్లను దృష్టాంతము సహేతుకమై యధికబలముగలదగుటవలన బై ని జెప్పబడిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదని భావము.

ఇది

ప్రసంగసమ ప్రతిదృష్టాంతసమ ప్రకరణము

మూ. ప్రాగుత్పత్తేః కారణాభావా దనుత్పత్తి సమః.

12. సూ. పుట్టుకకుఁ బూర్వము హేతువు లేకపోవుటవలన అనుత్పత్తితోఁ బ్రత్యవస్థానముచేయుట యనుత్పత్తిసమము.

ఉదా: శబ్దము ఘటమువలెఁ బ్రస్తుత్యోత్తర కాలజన్యమగుటవలన అనిత్యము, అని వాదిచెప్పఁగా “శబ్దోత్పత్తికిఁ బూర్వము శబ్దము పుట్టనిస్థితిలో నున్నదై ప్రస్తుత్యోత్తర కాలజన్యముగ నుండకపోవుటచే అది యనిత్య మెట్లగును నిత్యమేయగును గాన నిత్యమునకుఁ బుట్టుకలేదు గదా” అని ప్రతివాది యనుత్పత్తితోఁ సిద్ధాంతీకరించుట అనుత్పత్తి సమమగునని భావము. దీనిని అసిద్ధ్యాదిదేశనా భాసమందురు.

మూ. తదభావా దుత్పన్నస్య కారణోపపత్తే ర్నకారణ ప్రతిషేధః.

13 సూ. ఉత్పన్నమైన శబ్దాలు శబ్దాదిరూపముగా నుండుటచేత శబ్దాదులకుఁ గారణము ఉపన్నమగుటవలనఁ గారణము లేదనరాదు.

వివ: శబ్దాలు పుట్టకముందు శబ్దాలు లేనేలేవు. శబ్దాలు పుట్టుట వలననే యనిత్యములగుచున్నవి. శబ్దాలు పుట్టినప్పుడు హేతువుండనే యున్నది కానఁ బైనిజెప్పిన నిషేధము యుక్తముగాదని భావము.

ఇ డి

యచుత్పత్తి సమప్రకరణము

— (౦) —

మూ. సామాన్య దృష్టాంతయో రైంద్రియక త్వే సమానే నిత్యా నిత్య సాధర్మాత్ స్సంశయ సమః.

14 సూ. నిత్యములగు గోత్యాది జాతి సామాన్యములను అనిత్యము లగు ఘటాది దృష్టాంతములను ఇంద్రియగ్రాహ్యములగుటచో సమానములెగాన నిత్యానిత్యములందు ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వాది సాధర్మ్యముండుటవలన అనిత్య సంశయముతో సిద్ధాంతపఱచుట సంశయసమ మను జాతియగును.

వివ: కార్యమగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము అని చెప్పఁగా నిత్యములగు గోత్యాది సామాన్యములందును అనిత్యములైన దృష్టాంతములగు ఘటాదులందును ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వము సమానము కనుక కార్యత్వమును బట్టి యనిత్యమును నిర్ణయించునట్లు నిత్యానిత్యత్వ సంశయ కారణమయిన యింద్రియ గ్రాహ్యత్వమునుబట్టి గోత్యాదులవలె నిత్యమేయగును అనిత్యమగుట యెట్లు అని అనిత్యత్వ సందేహము గలుగుచున్నది. ఇట్లే శబ్దము ఘటమువలెఁ బ్రయత్తోత్తర కాలజన్యమగుటవలన అనిత్యమును అనుచోట నిత్యమైన శబ్దత్వ జాతి సామాన్యమునందును అనిత్యమైన ఘటాదులందును ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వ మున్నదిగాన నిందియగ్రాహ్యత్వమునుబట్టి నిత్యమునగుచున్నది గాన అనిత్యత్వ మందు సందేహము కలుగుచున్నది. కనుక నిట్లు హేతుజ్ఞానమునందు అప్రామాణ్య శంకగలుగుటద్వారా సాధ్య సంశయము గలుగుటవలన నిది సంశయసమ మను జాతి యనఁబడినది. దీనిని సత్ప్రతి పక్షదేశనా భాస మందురు.

మూ. సాధర్మాత్వంశయే స సంశయో బైధర్మా దుభయథా వా సంశయేఽత్యంత సంశయ ప్రసంగో నిశ్చిత్వా నభ్యుపగమాచ్చ సామాన్య స్యాప్రతిషేధః.

15. సూ. సామాన్య సాధర్మమునుబట్టి సంశయ ముపాదించబడినను విశేషసాధర్మమునుబట్టి సాధ్యనిశ్చయముగలుగును గాన సంశయముగలుగదు. అట్లు గాక సామాన్య సాధర్మమునుబట్టి విశేషసాధర్మమునుబట్టి యా రెండిటిని బట్టి సంశయము గలుగునన్నచో ఎల్లప్పుడు అన్నిచోట్ల సంశయమే గలుగవలసివచ్చును. విశేషధర్మమునుగ్రహించినపుడు సామాన్యధర్మము నిత్యమును సంశయ జనకమైయుండునని యంగీకరింపకపోవుటవల్లనుగూడఁ బై ని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

వివ: ఎప్పుడును నిర్ణయమును జేయవలసినపుడు విశేషధర్మమును ఆశ్రయింపవలయునేగాని సామాన్యధర్మమును ఆశ్రయింపరాదు. అట్లు విశేష ధర్మమును ఆశ్రయింపక సామాన్యధర్మమునే ఆశ్రయించుచో అన్ని యెడల సంశయమేగలుగునని భావము. స్థాణువా పురుషుడా అను సంశయములో తలచేతులు మొదలగు విశేష ధర్మముల నాశ్రయించినఁగాని నిర్ణయముగాదు. లేనిచో ఎక్కడను నిశ్చయజ్ఞానముగలుగదని తెలియునది.

ఇ డి

సంశయసమమును ప్రకరణము

మూ. ఉభయ సాధర్మాత్ ప్రక్రియాసిద్ధేః ప్రకరణసముః.

16. సూ. నిత్యానిత్యాదులు రెండిటి సాధర్మమునుబట్టి ఒక దాని కంటే నొక దానిని బ్రకృష్టముగాఁ గ్రియను సాధించుట ప్రకరణసమమును జాతియగును.

వివ: వాది యేదో యొక విశేషసాధర్మమునుబట్టి సాధ్యమును సాధింపఁగాఁ పతివాది వాది సాధించినదానికి (ప్రక్రియ=ప్రకరణము అనఁగా వ్యతిరేకముగాని) వ్యతిరేకముగా వాది నిత్యమనినఁ బ్రతివాది యనిత్యమని, వాది యనిత్యమనినఁ బ్రతివాది నిత్యమనియు సాధించుట ప్రకరణసమముని భావము.

ఉదా: శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము అని వాది అనిత్యత్వసాధక హేతువుచే అనిత్యము అనగా శబ్దము శ్రావణ యోగ్యమగుట వలన శబ్దత్వమువలె నిత్యము అని ప్రతిపాది నిత్యత్వసాధక హేతువుచే నిత్య మని సాధించుట ప్రకరణసమమని భావము. ఇట్లే వాది "శబ్దము శ్రావణమగుట వల్ల నిత్యము" అన్నచో శబ్దము కృతకమగుటవల్ల అనిత్యము అని ప్రతిపాది సాధించుట ప్రకరణసమమగునని భావము. వాది యున్నది ప్రతిపాదికాదని నిషేధించుట యని ఫలితార్థము. దీనిని బాధదేశనాభాస మందురు.

మూ. ప్రత్ ప్రకరణా సిద్ధేః ప్రతిషేధానువవత్తిః ప్రతిబహిః వవత్తేః.

17. సూ. పక్షమునకు వేరుగా బ్రతిపక్షముండుటనుబట్టి ప్రతిపక్షము ఉపపన్నమగుటవలన బ్రతిపక్షము సిద్ధించుచున్నది అందుచే సాధ్యమును బ్రతిషేధించుట యుక్తముగాదు.

వివ: శ్రావణాది ప్రతిపక్షమునుబట్టి ప్రతిపక్షమును ఉపపన్నమగుట వలన సాధ్యమును బ్రతిషేధించుట యుక్తముగాదని భావము. కృతకత్వమును బట్టి యనిత్యత్వమును సాధించుట ప్రస్తుతము. శ్రావణత్వమునుబట్టి నిత్యత్వ మును సాధి చుటయప్రస్తుతము, పూర్వము సాధింపబడిన శ్రావణత్వముకంటె బ్రస్తుతమగు కృతకత్వము బలవంతమగుటవలన శ్రావణత్వముచే గృతక త్వమునకు బాధకలుగదని భావము.

ఇ డి

ప్రకరణ సమము

—(0)—

మూ. త్రైకాల్యాసిద్ధ్యేర్థేతో రహేతునమః.

18. సూ. హేతువు త్రికాలములందును సిద్ధింపకపోవుటవలన అహేతు నమనుజాతియగు.

వివ: హేతువు సాధ్యముకంటె ముందుండునా? సాధ్యమునకు బీదప నుండునా? సాధ్యముతోపాటు కలిసియుండునా? దండాదులైన హేతువులు ఘటాది సాధ్యముకంటె పూర్వముండునన్నచో సాధ్యములగు ఘటాదులు

లేనపుడు హేతువు దేనిని సాధించును. పిదప అన్నచో హేతువులేనపుడు ఇంక
ఘటాదిసాధ్యములు దేనివల్ల సిద్ధించును. సాధ్యముతోపాటు కలిసియుండు
నన్నచో ఏదిదేనికి హేతువు ఏదిదేనికి సాధ్యమగును. హేతుకార్యమలొకే కాల
ముందుండుటయెట్లు? దీనినిబట్టి హేతువు ఆహేతువంటి దగుచున్నది గాన
ఆహేతుసమమను జాతియయెను. దీనిని బ్రతికూల తర్కదేశనాథానమందురు.

మూ. న హేతుతః సాధ్యసిద్ధే స్త్రైకాల్యాసిద్ధిః.

19. సూ. హేతువునుబట్టి సాక్యము సిద్ధించుటవల్ల హేతువు త్రికాలము
లందు సిద్ధింపదనరాదు.

వివ: హేతువునుబట్టి చేయవలసినది చేయఁబడుట, తెలియవలసినది
తెలియ బడుట ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించుటవలనఁ ద్రికాలాసిద్ధిలేదని భావము.

మూ. ప్రతిషేధానుపపత్తేః ప్రతిషేద్ధ వ్యాప్రతిషేధః.

20. సూ. హేతువేలేనపుడు లేని హేతువును బ్రతిషేధించుట యుప
పన్నముగాకపోవుటవలనఁ గూడఁ బ్రతిషేధింపఁదగినదానికి బ్రతిషేధములేదు.

వివ: హేతు ఫలభావమును ఖండించుటలోఁ బ్రతిషేధముగూడ నుప
పన్నము గాకపోవుటవలనఁ బ్రతిషేధింపఁదగిన పరకీయ హేతువునకుఁ
బ్రతిషేధములేదని భావము.

ఇది

ఆహేతుసమము

— (౦) —

మూ. అర్థాపత్తితః ప్రతిపక్షసిద్ధే రర్థాపత్తిసమః.

21. సూ. అర్థాపత్తినిబట్టి ప్రతిపక్షము సిద్ధించుటవలన అర్థాపత్తి
సమమగును.

వివ: దేవతత్తుడు బలిసీయున్నాడు పగలుభుజింపఁడు అనఁగా అసలు
భుజింపనిచో బలిసీయుండుట కుదురదుగాన రాత్రి భుజించునని సందర్భార్థమున
సిద్ధించును. దీనిని అర్థాపత్తియందురు. శబ్దము అనిత్యము అనఁగా సందర్భార్థ
మునుబట్టి శబ్దముకంటె నితరమైనదెల్ల నిత్యమైవచ్చుచున్నది. కనుక

అన్నియు నితరమైనవానితో జేరిపోవుటవలన దృఢాంతము సిద్ధింపదు. విరోధమును గలుగదు. కృతకత్వమునుబట్టి యనిత్యమనగా నితర హేతువునుబట్టి నిత్యమని బాధపఱచుచున్నది. సత్ప్రతిపక్షమును గలుగుచున్నది. అనుమానమునుబట్టి యనిత్యమనగా బ్రత్యక్షమునుబట్టి నిత్యమనిబాధకలుగుచున్నది. విశేషవిశిష్టబిది యితర సుచేదములును పరిమననిభావము. దీనిని సర్వదోషదోషనాభాసమందురు.

మూ. అనుక్తా స్వార్థాపత్తేః పక్షహానేరుపపత్తి. రనుక్తత్వాదనైకాంతికత్వాచ్చార్థాపత్తే.

22. సూ. ఆర్థమునుబట్టి చెప్పబడనిదెల్ల ఆపన్నమగుచున్నచో, ఈ యర్థాపత్తి చెప్పబడనిదగుటవల్లను, పక్షమునకు హాని యుపపన్నమగును

వివ: అనిత్యపక్షమును సిద్ధింపజేయునప్పుడు నిత్యపక్షమునకు హాని యర్థాత్తుసిద్ధించుచున్నది నిత్యసాధర్మమైన యస్సర్వత్వమునుబట్టి యాకాశమువలె శబ్దము నిత్యమైనచో అనిత్యసాధర్మ్యమగు ప్రయత్నోత్తర కాలజన్యత్వమునుబట్టి యనిత్యమని యర్థాత్తు సిద్ధించుచున్నది. కాన అనైకాంతికమగుచున్నందున నిత్యపక్షమునకు హాని కలుగుచున్నదనిభావము.

ఇది

యర్థాపత్తిసమము.

మూ. ఏకధర్మోపపత్తే రవిశేషే సర్వావిశేష ప్రసంగాత్ సర్వా వోపపత్తే రవిశేషసమః.

23. సూ. ఒకదే ధర్మము రెండిటికి నుపపన్నమగుటవల్ల భిన్న వస్తువులు రెండిటికి అభేదముకలుగగా సర్వస్తుధర్మములగు సత్ప్రమేయత్వాదులు ఉపపన్నమగుటనుబట్టి సర్వస్తువులకు అభిన్నత్వము లేకపోవుట ప్రసక్తమగుటవలన అవిశేషసమ మనుజాతియగును.

వివ: శబ్దమునందును ఘటమునందును గృతకత్వాదులు సమానమైన ధర్మములు, కాన శబ్దమును ఘటమును అనిత్యములైనందున వానియందు సత్రాప్రమేయత్వాదులుండుటవల్ల రెండిటికి భేదములేదు. ఇట్లే అన్నియు భిన్నములుగాకపోవలసివచ్చును. అన్నియు అభిన్నములైనపుడు పక్షము, ప్రతిపక్షము, జాతి అవాంతరజాతి మొదలగు భేదములు లేకపోవలసివచ్చును. అన్నియు అనిత్యమైనపుడు జాత్యాదులు నశింపవలసివచ్చును. ఇట్లు అవిశేషముగా జెప్పి

ప్రతిఘటించుట యవిశేషనమమనుజాతి యగునని భావము. దీ ని బ్రతికూట తర్కదేశనాభాసమందురు.

మూ. క్వచిద్ధర్మానుపపత్తేః క్వచిచ్ఛోపపత్తేః ప్రతిషేధా భావః.

24. సూ. ఒకచోట హేతువుయొక్క వ్యాప్త్యాదిధర్మములు అనుప పన్నములగుటవల్లను ఒకచోట ఉపపన్నములగుటవల్లను జైనిజెప్పిన ప్రతి షేధము సంభవింపదు.

వివర: వ్యాప్త్యాదిధర్మములు సత్త్వాదులందు అనుపపన్నములు సర్వము నిత్యము సత్తారూపమైనగుటవలన, అనుచోట సందిగ్ధసాధ్యమగు పక్షము సర్వము అగుచున్నది. పక్షమున నిత్యమైనను సాధి:పవలయునన్నచో నిశ్చితసాధ్యమగు దృష్టాంత మొకటి యుండువలయును. సర్వము నిత్యము అనుచోట సర్వము పక్షమగుచున్నదిగాన, పక్షముకంటె వేఱుగా దృష్టాంతము సిద్ధింపనందున వ్యాప్తిగురువగున నీ హేతువు సాధ్యసాధకముగాదనిభావము. కృతకత్వాదులందు వ్యాప్త్యాదిధర్మములు ఉపపన్నములు “శబ్దము ఘటమువలె గృతకమగుటవల్ల అనిత్యము” అనుచోట శబ్దముకంటె వేఱుగా దృష్టాంతము సిద్ధించుచున్నదిగాన వ్యాప్తి కుదురును. కాన వ్యాప్తి యున్నచోట హేతువు సాధ్యసాధకమగునుగాని వ్యాప్తిలేనిచోట సాధకముగాదుగాన నీ హేతువు సరి యొందిగాదనిభావము.

ఇది

అవిశేషనమప్రకరణము

మూ. ఉభయకారణోపపత్తే రుపపత్తి నమః.

25. సూ పక్షపతి పక్షోభయకారణములు ఉపపన్నము లగుటవలన నుత్పత్తినమా మనుజాతియగును.

వివర: “శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము” అనునది పక్షము. శబ్దము అస్పర్శలేనిదిగాన ఆకాశమువలె నిత్యము అనునది ప్రతి పక్షము ఇట్లు రెండు విధములైన కారణములబట్టి నిత్యత్వములు సిద్ధించునట్లు ఉపపత్తిని జెప్పి యెదుర్కొనుట యుపపత్తి సమమన జాతియగును. దానిని తద్దేశాభాసమందురు.

మూ. ఉపపత్తి కారణాభ్యనుజ్ఞానా దప్రతిషేధః.

26. సూ. ప్రమాణముయొక్క యుపపత్తికై వాదిచేఁజెప్పఁబడిన కారణములను నిషేధింపక దానిని అంగీకరించుటవల్లఁ జెనిజెప్పఁబడిన ప్రతిషేధము ఉపపన్నముగాదు.

వివ: వైయుదాహరణములలో వాదిచెప్పినకారణములు ఉపపన్నములుగ నంగీకరింపఁబడినవిగాని నిషేధింపఁబడలేదు. ఒకదానికె నిత్యత్వమును జెప్పఁచరిపించుచున్నదని ఆక్షేపించుట తగదనిభావము.

ఇది

ఆచుత్పత్తి సమప్రకరణము

మూ. నిర్దిష్ట కారణాభావేఽపుష్టపలంబాదుపలక్ష్యముః.

27. సూ. వాక్యమందు నిర్దేశింపఁబడినకారణము లేకపోయినను సాధ్యము ఉపలబ్ధమగుటవలన ఉపలబ్ధిసమ మను జాతియగును.

వివ: “పర్యతము భూమముగలదిగాన నిప్పుగలది” యనునది యగ్నినిశ్చయమునకై చెప్పఁబడుచున్నది. భూమము లేకపోయినను ఆలోకాదులందు సాధ్యమగు నిప్పు లభించుచున్నదిగాన భూమమువల్ల నిప్పును సాధించుట యుక్తముగాదని దోషము. దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. కారణాంతరాదపి తద్దర్శోపపత్తే రప్రతిషేధః.

28 సూ. ఇతర కారణమునుబట్టి కూడ ఆ సాధ్యము ఉపపన్నమగుట వలనఁ జెనిజెప్పిన ప్రతిషేధము లభింపదు.

వివ: ఆలోకాదులవల్లఁగూడ సాధ్యమగు వహ్ని యుపలబ్ధమగుచున్నది. అనఁగా భూమకారణమునుబట్టి వహ్ని నిష్కారణ ఇటఁజేయఁబడుటలేదు. వహ్ని సందేహనివారణకై భూమకారణము చెప్పఁబడుటలేదు. కానఁగార్థకారణ నియమ మిందులేదు అందు భూమములేని యాలోకమునుబట్టి నిప్పు లభించుచున్నదని భూమమువల్ల నిప్పును సాధించుట యుక్తముగాదని ప్రతిషేధింపరాదనిభావము.

ఇది

ఉపలబ్ధి సమప్రకరణము

మూ. తదనుపలబ్ధే రనుపలంభాదభావసిద్ధౌ తద్విపరీతోపపత్తే
రనుపలబ్ధి సమః.

29. సూ. అవరణాదుల యనుపలబ్ధి యుపలబ్ధముగాకపోవుటవలన దాని
యభావము సిద్ధింపఁగాఁ దద్విపరీతమగు నస్తిత్యము ఉపపన్నమగుటవలన అను
పలబ్ధి సమమనుజాతియగును.

వివ: ఉచ్చారణమునకుఁ బూర్వము శబ్దము అనుపలబ్ధమగుటవల్ల శబ్దము
అనిత్యము. కుడ్యాదుల యావరణమువలన ఘటాదులు అనుపలబ్ధమయినట్లు
ఇందు శబ్దమునకు అట్టి యావరణము అనుపలబ్ధమగుచున్నది అని వాదింపఁగా
ఆయావరణానుపలబ్ధికూడ అనుపలబ్ధమగుచున్నది యని జాతివాది వాదింపఁగ
అనుపలబ్ధి యనుపలబ్ధమగుచున్నదన్నపుడు లేదని యభావము సిద్ధించును
లేకపోవుటలేదు అన్నపుడు లేకపోవుట యనువానికి విపరీతార్థముగ ఉన్నది
యనునది యుపపన్నమై యావరణమున్నది యని ఫలించుటవల్ల అనుపలబ్ధి
ప్రమాణముగల యావరణాభావములేదు ఆవరణమే యుపపన్నమగునని శబ్ద
నిత్యత్వములోఁ జెప్పఁబడిన బాధయుక్తముగాదని భావము. దీనిని ప్రతికూల
తర్కదేశనాశాసమందురు.

మూ. అనుపలం భాత్మకత్వాదనుపబ్ధే రహేతుః.

30. సూ. ఉపలబ్ధము కాకపోవుటయన్నది ఉపలబ్ధముకాకపోవు రూపము
గలదగుటవలన ఆవరణాదులు ఉపలబ్ధము కాకపోవుటవల అనుపలబ్ధిలేదన్నది
హేతువుగాదు.

వివ: ఉపలబ్ధికి అనువిషయ మగునది యనుపలబ్ధిచే “అది యున్నదని
తెలియును. అనుపలబ్ధికి విషయ మగునది అనులబ్ధిచే అదిలేదని తెలియును.
ఏ వస్తువులేదో అదియనుపలబ్ధికి విషయమగును. అనుపలబ్ధిమానమైనదై
యదిలేదని ప్రతిజ్ఞచేయఁబడును. ఆవరణాదుల యనుపలబ్ధి యుపలబ్ధము కాక
పోవుచున్నదను నీ విషయము స్వవిషయమైన యనుపలబ్ధియందుఁ బ్రవర్తించు
నదై స్వవిషయమును బ్రతిషేధింపదు. ప్రతిషేధింపఁబడని యావరణాద్యను
పలబ్ధి హేతువుగా నగుచున్నది. ఆవరణాదులుండుటవలన అవియుపలబ్ధికి
విషయములు. ఆ యావరణాదులు ఉపలబ్ధము గావలయును. అవి యుపలబ్ధము
గానపుడు స్వవిషయ ప్రతిపాదకమునను యుపలబ్ధి లేకపోవుటవలన అనుపలబ్ధికి

విషయములగును. ఇట శబ్దమును గ్రహింపకుండజేయు నావరణ కారణములు లేవు. అవి లేవుగాన అనుపలబ్ధి సిద్ధించుచున్నది. అదే దానికి విషయమగును గానఁ బై దోషములేదని గాన సుచ్చారణకుఁ బూర్వము శబ్దలేదని భావము.

మూ. జ్ఞాన వికల్పానాంచ భావాభావ సంవేదనాదధ్యాత్మం.

31. సూ. ఆత్మయందు మనస్సుచే భావా భావరూపమైన జ్ఞాన విశేష ములు తెలియుటవలనఁగూడఁ బై నిజెప్పఁబడిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

వివ: ఘటమును జూచుచున్నాను చూచుటలేదు, అగ్నిని ఊహించు చున్నాను ఊహించుటలేదు అనుభావా భావజ్ఞాన విశేషములు రెండును సులభ ముగ గ్రహింప శక్యమగుటవలనఁ బై ప్రతిషేధము యుక్తముగాదని భావము. మనస్సుచేఁజిపలబ్ధియు అనుపలబ్ధియు గ్రహింపఁబడుచున్నది. కాన అనుపలబ్ధియు ఉపఃబ్ధమగుటలేదని చెప్పి ప్రతిషేధింపరాదనిభావము.

ఇ ది

అనుపలబ్ధి సమప్రకరణము

మూ. సాధర్మాత్వల్య ధర్మోపపత్తేః సర్వానిత్యత్వ ప్రసంగా దనిత్యసమః.

32. సూ. ఇతర వస్తు సాధర్మ్యమునుబట్టి తద్వస్తువుతో సమాన ధర్మ ములు ఉపపన్నమగుటచే అన్నిటికి అనిత్యత్వము ప్రసక్తమగుటవల్ల అనిత్య సమ మనుజాతియగును.

వివ: కృతకమగుటవల్ల ఘటమువలె శబ్దము అనిత్యము అనుచోట మట దృష్టాంతముయొక్క సాధర్మ్యమైన కృతకత్వమునుబట్టి దానితో సమాన ధర్మముగల శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధించునెడల సత్తారూప సాధర్మ్య మునుబట్టి అన్నియు సద్రూపమైన వస్తువువలెగాన సర్వము అనిత్యము సద్రూప మగుటవలన ఘటమువలె. శబ్దము అనిత్యము అని చెప్పి ఆకాశముగూడ సద్రూప మేగాన ఆకాశము అనిత్యమగునని చెప్పి యనిత్యముతో నెదుర్కొనుట అనిత్య సమము. దీనిని ప్రతికూల తర్కదేశనాభాసమందురు.

మూ. సాధర్మ్యా దసిద్ధేః ప్రతిషేధాసిద్ధిః ప్రతిషేధ్య సాధర్మ్యాచ్చ.

33. సూ. సత్రాదూప సాధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యము సిద్ధింపకపోవుట వల్లను, ప్రతిషేధి పదగిన ప్రతిపక్షమునకుఁగూడ అది సాధర్మ్యమైయుండుట వల్లను బై నిజెప్పిన ప్రతిషేధము సిద్ధింపదు.

వివ: ఏదో యొక కొంత సాధర్మ్యమునుబట్టి యస్మిఁకి సాధ్యధర్మము నాపాదించుటచే సత్రాదూప సాధర్మ్యమునుబట్టి శబ్దానిత్యత్వము ప్రత్యేకముగా సిద్ధింపకపోవుటవల్లను, బ్రతిషేధింపదగిన యాకాశనిత్యత్వాదులకుఁగూడ సత్రాదూపధర్మము సాధర్మ్యమగుటవల్లను బ్రతిషేధము సిద్ధింపదనిభావము. కనుక వ్యాప్తినిబట్టి నిర్ధారణచేయవలయునని భావము.

మూ. దృష్టాంతే చ సాధ్య సాధనభావేన ప్రజ్ఞాతస్య ధర్మస్య హేతుత్వాత్తస్య చోభయథాభావా న్న విశేషః.

34. సూ. వ్యాప్యవాపకభావముతో దృష్టాంతమందున్నట్లు తెలియఁబడిన కృతకత్వాది రూపధర్మము సాధ్యమును సాదించు హేతువగుటవలన ఆకృతకత్వ హేతువు అన్యయ వ్యతిరేకములు రెండు విధములుగా కృతకత్వరూప హేతువు నందుండుటవలన సత్రాదూపముగా పక్ష ప్రతిపక్షములందు అవిశేషముగా నుండునని చెప్పఁబడినది సంభవింపదు.

వివ: ఎక్కడెక్కడఁ గృతకత్వమున్నదో యక్కడక్కడ అనిత్యమున్నది అని వ్యాప్యవ్యాపకభావముచే శబ్దమునందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఎక్కడెక్కడ సత్రాధర్మమున్నదో యక్కడక్కడ అనిత్యత్వమున్నది అనుటకు నిత్యమైన యాకాశమందు ఆహేతువు వ్యభిచరించుచున్నది. ఆకాశము సత్రాదూపధర్మముగలదై నను అనిత్యముగాదు. కాన వ్యాప్తిసహితమే గాని వ్యాప్తిరహితమైనది సాధ్యసాధకముగాదని భావము.

ఇది

అనిత్య సమప్రకరణము

మూ. నిత్య మనిత్యభావా దనిత్యేనిత్య తోవ్యవత్తే ర్నిత్య సమః.

35. సూ. అనిత్య వస్తువునందు అనిత్యత్వము నిత్యముగా నుండుటచే ఆ వస్తువులందు నిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నవిగాన నిత్యసమ మనుజాతియగును.

వివ: శబ్దము కృతకమగుటవలన అనిత్యము అని సాధించుచున్నపుడు ఆ అనిత్యత్వము శబ్దమునందు సత్యముగానున్నదా? అనిత్యముగానున్నదా? నిత్యముగానున్నదన్నచో అనిత్యత్వధర్మము నిత్యముగానున్నట్లే అనిత్యత్వధర్మముగల శబ్దమును సత్యమేయగును. అనిత్యముగానున్నదన్నచో శబ్దమున అనిత్యత్వము అనిత్యముగానుండునుగాన శబ్దమున నిత్యత్వమును సిద్ధించును నెట్లును నిత్యత్వము సిద్ధించునని యెదుర్కొనుట నిత్యసమమనుజాతి యగును. దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. ప్రతిషేధేన్య నిత్యమనిత్యభావా దనిత్యే అనితోపపత్తేః ప్రతిషేధాభావః.

శిరి. సూ. నిత్యశబ్దమును బ్రతిషేధింపఁదగిన శబ్దాదివస్తువులందు నిత్యముగా అనిత్యత్వముండుటవలన అనిత్యవస్తువులందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నదిగానఁ బ్రతిషేధము ప్రవర్తింపదు.

వివ: శబ్దమునందు సత్యత్వము ప్రతిషేధింపఁదగియున్నది. ఆ శబ్దమునందు నిత్యముగా అనిత్యత్వమున్నది. ఇట్లు అనిత్యమైన శబ్దమునందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నదిగానఁ బ్రతిషేధము పట్టవనిభావము.

౨ ది

నిత్య సమప్రకరణము

— (౦) —

మూ. ప్రయత్నకార్యానేకత్వాత్ కార్యసమః.

శి7. సూ. ప్రయత్నమువలనఁ గలిగిన కార్యములనేకముగా నుండుట వలనఁ గార్యసమ మనుజాతియగును.

వివ: ప్రయత్నానంతర జన్యమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనఁగాఁ బ్రయత్నానంతరమందుఁబుట్టు వస్తువు ఇదివఱకు లేనిదై యిప్పుడు కలుగుచున్నది. ఎట్లఁగా ఘటాదికార్యము, అనిత్యవస్తువనఁగా ఇప్పుడు ఉండియు సొకముందుండనిదని భావము. మట్టి మొదలగువానివల్లఁ గుండ మొదలగునవి పుట్టుటయును మట్టిమొదలగు వియడ్తుతీసివేయఁగా జలముఁభివ్యక్తమగుటయును బుట్టుకయేయగును. ఇందు శబ్దము పుట్టుచున్నదనఁగా అవరణము తీసివేయఁగా

బ్రకటమగుచున్నదని యర్థముగాన ఇదివరకున్న శబ్దమే ఆవరణాదులు తీసి వేయఁగాఁగలగుచున్నది గాన ఇదివరకు శబ్దమే యిప్పుడు అభివ్యక్తమగుచున్నది గాన శబ్దము నిత్యముగావలసివచ్చును. అని కార్యముతోఁ బ్రతిపదిండుట కార్య సమమను జాతియగును.

మూ. కార్యాన్యత్యే ప్రయత్నాపేతుత్వ మనుపలబ్ధికారణోపత్తే.

౪౮. సూ. కార్యము కంటె నితరమైనచోట అనుపలబ్ధికిఁ గారణమైన యావరణాదిక మిషపన్నమగుటవల్ల శబ్ద మభివ్యక్తమగుటలో నావరణా భావ రూప ప్రయత్నము కారణమనుట యుపపన్నమగుదు.

వివ: ప్రయత్నము చేసినపిదప ఏదైన యభివ్యక్తమైచో అచ్చట కుడ్పాది వ్యవధానము అనుపలబ్ధికిఁ గారణమగుట యుపపన్నమగును. కుడ్పాదుల వ్యవధానము పోయినచోఁ బ్రయత్నానంతరమునఁ గాఁబోవుచున్నపునకు అభివ్యక్తి కలుగునుగాని శబ్దాదులకుఁ గుడ్పాదిక వ్యవధానములుండుట సంభవింపదుగాన వ్యవధానము తీసివేయఁగా శబ్దము అభివ్యక్తమగునని చెప్ప వీలు పడదు కాన శబ్దము ఉత్పన్నమగునేగాని యభివ్యక్తముగాదు కానఁ బైని జెప్పిన నిషేధము కుదురదని భావము.

ఇ డి

కార్యసమము

—(౦)—

మూ. ప్రతిషేధేఽపి సమానో దోషః

౪౯. సూ. ప్రతిషేధమందును దోషము సమానమే.

వివ: ఇట్లు జాతులద్వారా వాదించి ప్రతిఘటించువానికి నదుత్తరము లీయఁలెనుగాని యనదుత్తరమియరాదనితెలిపి, యనదుత్తరమిచ్చినచో అభిమత సిద్ధిః లుగదని తెలుపుటకు కథాభాసహాపమైన షట్పక్షిని సూత్రకారుడు దెలుపుచున్నాఁడు.

అనైకాంతిక మగుటవల్ల “ప్రయత్నానంతర జన్యమగుటవల్ల” అను హేతువు శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధింపదని దోషముచెప్పినచోఁ బతివాది పక్షమందును “ప్రయత్నానంతరమున నభివ్యక్తమగుట వల్ల” అను హేతువును అనైకాంతికమగుటవలన “శబ్దమందు నిత్యత్వమును సాధింపదనిభావము.

మూ. సర్వతై శ్రవం.

40. సూ. ఈ కార్యసమజాతీయందువలెనే యన్నిచోట్లను దెలియ వలయును.

వివ: ఈ విధముగా అసదుత్తరము అన్నిజాతులందు సంభవించునని భావము.

ఉదా: శబ్దము శబ్దమగుటవలన అనిత్యము అనుచోట ఆకాశమువలె శబ్దము అమూర్తముగాన శబ్దము నిత్యమగుచు అని చెప్పి నిత్యాకాశముతో సాధర్మ్యముండుటవలన నిత్యమగుట సాధర్మ్యసమముతోను, ఆకాశ సాధర్మ్యమునుబట్టి శబ్దము నిత్యముకాగా ఆకాశమువలె శబ్దమందును పరమమహత్త్వ గుణము గలుగునని యుత్కర్ష సమముతోను అసదుత్తరము సంభవించునని భావము ఇట్లే మిగిలినవానియందు నూహించునది.

మూ. ప్రతిషేధ విప్రతిషేధే ప్రతిషేధదోష వద్దోషః.

41. సూ. ప్రతిషేధముయొక్క విప్రతిషేధమునందును ప్రతిషేధము నందువలె దోషముగలుగును.

వివ: తుల్యబల విరోధము విప్రతిషేధము.

ఉదా: శబ్దము ప్రయత్నానంతర జన్యమగుటవలన అనిత్యము అని వాది స్థాపనచేయుట మొదటిపక్షము. ప్రయత్న కార్యములనేకమగుటవలన గార్య సమమగునని ప్రతివాది జాతితో నెదుర్కొనిన ప్రతిషేధము ద్వితీయ పక్షము. ఈ ప్రతిషేధమునందుఁగూడ అనైకాంతికదోషము సమానమే యని వాదించు జాతివాది మూడవ పక్షము విప్రతిషేధము. అందుఁగూడ నట్లే అనైకాంతికత్వము గాని తత్సమానదోషారోపణముగాని నాల్గవ పక్షము.

మూ. ప్రతిషేధం సదోషమభ్యుపేత్య ప్రతిషేధే సమాసో దోషప్రసంగో మతాజ్ఞా.

42. సూ. ప్రతిషేధమును దోషహితమైన దానినిగ నంగీకరించి యా దోషమును దొలఁగింపక తృతీయపక్షమగు ప్రతిషేధ విప్రతిషేధమందు “నా దానిలో దోషమున్నచో నీదానిలోను దోషమున్నది” అని సమానముగ దోషము వారోపించుట మతాన్వజ్ఞయనెడి యయిదవ పక్షమగు నిగ్రహస్థానము.

మూ. స్వపక్షలక్షణాదావేక్షితపప త్స్వపసంహారే హేతుర్నిర్దేశో
పరపక్ష దోషాభ్యుపగమాత్ సమానో దోషః.

49. సూ. వాదిచే స్థాపనచేయఁబడిన మొదటిపక్షమును గుఱించి ప్రతి
వాదిచే జేయఁబడిన రెండవపక్షమైన స్వపక్షమున నాదరముంచి దాని నుప
సన్నముచేయుటకై యుపసంహారము జేయఁబడిన హేతునిర్దేశమందుఁ బర
పక్షముచే జేయఁబడినదోషము సమానమయనుట యాఅవ పక్షము.

ఈ పక్షములలో మొదటిది మూడవది యొదవదియైన పక్షములు వాదిచే
జేయఁబడినవి రెండవది నాల్గవది యాఅవదియైన పక్షములు ప్రతివాదివి.

వివ: ఇట్లు స్వపక్ష పక్షములందు దోషము లంగీకరించుటవల్ల ఉభయ
పక్షములు ఆయుక్తములైన సాధ్యము సిద్ధిపడు. స్థాపనవాది సదుత్తరముచే
జాతివాదిని దూషించినయెడల ఈ యాఅపక్షములు ప్రవర్తించిన ప్రవర్తించవని
జాపము.

ఇది

పంచమాధ్యాయమున రెండవయాహ్నికము

—(0)—

ఇది

పంచమాధ్యాయమున రెండవ యాహ్నికము

మూ. ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాంతరం ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రతిజ్ఞా
సన్నాసోహేత్వంతర మధాంతరం నిర్ధక మవిజ్ఞాతార్థమపార్థక
మప్రాప్తకాలం న్యూన మధికం పునరుక్త మనను భాషణ మజ్ఞాన
మప్రతిభావిక్షోపో మతానుజ్ఞా పర్యనుయోజ్యోపేక్షణం నిరను
యోజ్యాయోగోఽపసిద్ధాంతో హేత్వాభాసాశ్చ నిగ్రహస్థానాని.

1. సూ. ౧. ప్రతిజ్ఞాహాని, ౨ ప్రతిజ్ఞాంతరము, ౩ ప్రతిజ్ఞావిరోధము,
౪ ప్రతిజ్ఞా సన్నాసము, ౫ హేత్వంతరము, ౬ అధాంతరము, ౭ నిర్ధక
కము, ౮ అవిజ్ఞాతార్థము, ౯ అపార్థకము, ౧౦ అప్రాప్తకాలము ౧౧ న్యూ
నము, ౧౨ అధికము, ౧౩ పునరుక్తము, ౧౪ అననుభాషణము ౧౫ అజ్ఞా

నము, ౧౨ అప్రతిభ, ౧౩ విశేషము, ౧౪ మతానుజ్ఞ, ౧౫ పర్యనుయోజ్యో
పేక్షణము, ౧౬ నిరనుయోజ్యానుయోగము, ౧౭ అపసిద్ధాంతము, ౧౮ హేత్వా
భాసములు అనునవి నిగ్రహస్థానములు.

మూ. ప్రతిదృష్టాంత ధర్మాభ్యనుజ్ఞా స్వదృష్టాంతే ప్రతిజ్ఞా
హానిః.

2. సూ. స్వపక్ష దృష్టాంతమందుఁ బరపక్ష దృష్టాంత ధర్మమును
అంగీకరించుట ప్రతిజ్ఞా హానియగును.

వివ: సాధ్యధర్మమునకు వ్యతిరేకమగు ధర్మముతో నెదుర్కొనుఁగాఁ
బ్రతికూల దృష్టాంతముయొక్క ధర్మమును స్వపక్ష దృష్టాంతమందు అంగీక
రించుచుఁ బ్రతిజ్ఞను విడచుచున్నదిగానఁ బ్రతిజ్ఞా హానియగును.

ఉదా: “ఇంద్రియజ్ఞేయమగుటవలన మటమువలె శబ్దము అనిత్యము” అను
చోట ఇంద్రియజ్ఞేయ మగుటవలన అనుధర్మముచే శబ్దమునకు అనిత్యత్వము
సాధింపబడుచున్నది. ఇందు స్వపక్ష దృష్టాంతమగుఘటముకంటెఁ బ్రతికూల
దృష్టాంతమగు నిత్యమైన గోత్వాదిజాతి సామాన్యమందు సిద్ధమైన యింద్రియ
జ్ఞేయత్వము పక్షమైన ఘటమందు అంగీకరింపఁబడినది. ఇంద్రియ జ్ఞేయత్వము
నిత్యమైన గోత్వాదిజాతి సామాన్యమందుఁ గనిపించుచున్నదిగాన నిత్యమగు
సామాన్యమువలె శబ్దముగూడ నెందుకు నిత్యముగారాదుఅని యనుఁగా ఇంద్రియ
జ్ఞేయమైన సామాన్యము నిత్యమైనపుడు ఘటముగూడ నిత్యమేయగుఁగాక. ఇది
సాధకమైన దృష్టాంతమునకు నిత్యమును బ్రసంగింపఁజేయుచు నిగమనమువరకే
పక్షమును విడచుచున్నది. పక్షమును విడచుచుఁ బ్రతిజ్ఞను విడచుచున్నదని
చెప్పఁబడుచున్నది.

మూ. ప్రతిజ్ఞాతార్థ ప్రతిషేధే ధర్మ వికల్పాత్ తదర్థ నిర్దేశః
ప్రతిజ్ఞాంతరం.

3. సూ. ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును బ్రతిషేధింపఁగా దానిని దొలఁ
గించుటకు మఱియొక ధర్మమును విశేషముగఁ గల్పించుటవలనఁ బ్రతిజ్ఞాతమగు
నర్థమును నిర్దేశించుటవలనఁ ప్రతిజ్ఞాంతరమగును.

వివ: ఇంద్రియ జ్ఞేయ మగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యమని
చెప్పఁగా నింద్రియజ్ఞేయమగు సామాన్యము నిత్యముగాన శబ్దమును నిత్యమగు

నని అనిత్య ప్రతిషేధము చేయఁగా సర్వగతమైన ఇంద్రియజ్ఞేయము సామాన్యము ఘటమైతే అసర్వగతమైన ఇంద్రియజ్ఞేయమగును అని ధర్మవిశేషమును గల్పించుటవల్లఁ బ్రతిజ్ఞాతార్థము నిర్దేశింపఁబడినది. ఇందు ఘటము అసర్వగతమైనయెడల నిట్లు శబ్దముగూడ అసర్వగతమైనదై ఘటమువలె అనిత్యము ఇందులో శబ్దము అనిత్యము అనునది మొదటిప్రజ్ఞ అసర్వగతమైనది యనునది మార్చిన రెండవ ప్రతిజ్ఞ (ప్రతిజ్ఞాంతరము) ప్రతిజ్ఞకుఁ బ్రతిజ్ఞాంతరము సాధనముగాదు. హేతువును దృష్టాంతమును బ్రతిజ్ఞకు సాధనమగును. కాననీయసాధనమును స్వీకరించుట యనర్థకము. ఆనర్థకమగుటచే నిది నిగ్రహస్థానము.

మూ. ప్రతిజ్ఞాహేతోర్విరోధః ప్రతిజ్ఞావిరోధః

4. సూ. ప్రతిజ్ఞకును ఆ ప్రతిజ్ఞకు నిరూపించు హేతువునకును విరోధము గలుగుట ప్రతిజ్ఞా విరోధము.

వివ: “గుణ వ్యతిరిక్తము ద్రవ్యము” అనుచది ప్రతిజ్ఞ ఈ ప్రతిజ్ఞకు నిరూపింప రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతరము ఉపలబ్ధము కాకపోవుటవలన అను హేతువు చెప్పఁబడుచున్నది. ఇది ప్రతిజ్ఞాహేతువులకు విరోధము. ఎట్లనఁగా ద్రవ్యము గుణవ్యతిరిక్తమైనచో రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతరము ఉపలబ్ధము కాకపోవుట యుపపన్నముగాదు. మఱి యింక రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతర ముపలబ్ధమైనచో “ద్రవ్యము గుణవ్యతిరిక్తము” అనునది యుపపన్నముగాదు. కాన రెండును విరుద్ధములు.

మూ. పక్ష ప్రతిషేధే ప్రతిజ్ఞా తార్థావసయనం ప్రతిజ్ఞా సన్న్యాసః.

5. సూ. తనచే జెప్పఁబడిన పక్షమును బ్రతిషేధింపఁగా దానిని బరిహరించుటకుఁ బ్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును విడచుట ప్రతిజ్ఞా సంన్యాసమనఁబడును.

వివ: “ఇంద్రియజ్ఞేయ మగుటవలన శబ్దము అనిత్యము” అనఁగా ఇంద్రియజ్ఞేయమగు గోత్యాదిజాతి సామాన్యము అనిత్యముగాదుగాన నిట్లు ఇంద్రియజ్ఞేయమగు శబ్దముగూడ అనిత్యముగాదని పక్షమును బ్రతిషేధింపఁగా “శబ్దము అనిత్యమని యెవరనిరి”యని తనచే మొదట బ్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును విడచుట ప్రతిజ్ఞా సంన్యాసమనిభావము.

మూ. అవిశేషోక్తే హేతౌ ప్రతిషిద్ధే విశేష మిచ్ఛతో హేత్వంతరం.

8. సూ. సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడిన హేతువు ప్రతిషేధింపఁబడినపుడు విశేషముగోరి మఱియొక విశేషణముతోఁగూడిన హేతువును జెప్పుట హేత్వంతరము.

వివ: శబ్దము బాహ్యేంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలన అనిత్యము అని చెప్పఁగా హేతువు అనైకాంతికమైనదని దోషము చెప్పి ప్రతిషేధింపఁగా “అయితే సామాన్యవంతమై బాహ్యేంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలన” అని విశేషణముగూడిన హేతువును జెప్పి సర్దుకొనుట హేత్వంతరమను నిగ్రహస్థాన మనిభావము.

ఇది

ప్రతిష్ఠాపకాని హేతువునుగాని ఆశ్రయించి చెప్పఁబడిన
నిగ్రహస్థాన పంచక విశేషలక్షణము

—(౦)—

మూ. ప్రకృతాదర్థా దప్రతిసంబద్ధార్థాంతరం.

7. సూ. ప్రకృతమైన యర్థము నుపేక్షించి దానికి సంబంధింపని యర్థము నుపన్యసించుట యర్థాంతరము.

వివ: “శబ్దము స్వర్కలేనిదిగాన నిత్యము అది యాకాశముయొక్క-
గుణము అని యిరీతిగాఁ జెప్పుట యర్థాంతరమనిభావము.

మూ. వర్ణక్రమ నిర్దేశవ నిర్దర్శకం.

8. సూ. వర్ణములను గ్రమముగా నిర్దేశించుట నిర్దర్శకము.

ఉదా: కచటతపలు జబగడ దశలగుటవలన యుభిజ్ఞపథ ధషలవత్రె
శబ్దము నిత్యము. అని యిత్యాకముగ నిరూపించుట నిర్దర్శకము.

మూ. పరిషత్ప్రతివాదిభ్యాం త్రిరభిహితమప్యవిజ్ఞాతమవిజ్ఞాతార్థం.

9. సూ. శ్లిష్టముగను, దెలియనట్లుగను, అతీత్యరితముగాను వాదిచే
మూఁడుసార్లు చెప్పఁబడినను బరిషత్తుగాని ప్రతివాదిగాని గ్రహింపని విషయము
అవిజ్ఞాతార్థము.

వివ: ఏదోవిధముగ నితరుని జయింపవలయునని తెలియనట్లు పలుకఁ బడినదనిరావము.

మూ. పౌర్వాపర్యాయోగా దప్రతిసంబద్ధార్థ మపార్థకం.

10. సూ మొదటఁజెప్పఁబడిన పదములకుఁగాని, వాక్యములకుఁ గాని తరువాతఁ జెప్పఁబడిన పదములతోఁగాని వాక్యములతోఁగాని పరస్పరము అన యము లేకపోవుటవలన సంబంధింపని యర్థముగలుగుట యపార్థమగును.

పదమునకుదా: పది దానిమ్మలు, అఱు అప్పములు, కుండ, మేకచర్మము, మాంసపుముద్ద. మొ. వాక్య:— ఇది లేడిచర్మము, కుమారి త్రాగవలసినది ఆమె తండ్రి వృద్ధుఁడు. మొ.

ఇ ది

అభివృత వాక్యా ర్థావతిపాదక నిగ్రహస్థాన చక్షుష్కము

—(౦)—

మూ. అవయవ వివర్తనవచన మప్రాప్త కాలం.

11. సూ సభాభిరుత్వాది కారణములచేఁ బ్రతిజ్ఞాదులైన పంచావయవ వాక్యములను వివరీతముగఁ బలుకుట యప్రాప్తకాలము.

వివ: వాది సాధనమును జెప్పి సామాన్యముగ హేత్వాభాసముల దోష ముల నుద్ధరించుట మొదటిపాదము. అందుఁ బ్రతివాది యాక్షేపము చెప్పుట రెండవపాదము. పిదపఁ బ్రతివాది స్వపక్షమును సాధించుటయు అందు హేత్వా భాసములనుద్ధరించుటయు మూడవపాదము జయపరాజయ వ్యవస్థ నాల్గవ పాదము ఇట్లు ప్రతిజ్ఞా హేత్వాదులక్రమము చెప్పవలయును. సభాక్షోభ వ్యామో హాదులచే అట్లు చెప్పక వ్యత్యస్తముగఁ జెప్పుట యప్రాప్తకాలము.

మూ. హీనమన్వ్రతమే నావ్యవయవేన న్యూనం.

12. సూ. ప్రతిజ్ఞాది పంచావయవములలో నేదొయొకటి లేకపోవుట న్యూనము.

వివ: ఉండవలసిన యన్నియవయములుండకపోవుటవల్ల సాధ్యము సిద్ధిం పదు గాన నిగ్రహస్థానమనఁబడెను.

మూ. హేతూదాహరణాధిక మధికం.

13. సూ. హేతూదాహరణములధికమగుట యధికము.

ఉదా: చూమమువల్ల ఆలోకమువల్ల వంటింటివలె, మండువావలె, బర్బతము అగ్నికలది. ఒకటి హేతువువల్ల సాధ్యమును సాధించు సమయబంధమును వీడి దార్ఢ్యాదిభ్రమవల్ల అధికముగా జెప్పబడుట యనిభావము.

ఇది

స్వసిద్ధాంతానురూప ప్రయోగాభాస నిగ్రహస్థాన త్రిక ప్రకరణము

మూ. శబ్దార్థయోః పునర్వచనం పునరుక్త మన్యత్రానువాదాత్.

14. సూ. ఒకరిచే జెప్పబడిన దాని ఆనువదించునప్పుడు తక్కువ నితరమగుచోట శబ్దార్థములను శబ్దముగఁదిరుగఁజెప్పుట పునరుక్తము.

ఉదా: శబ్దపునరుక్తము - శబ్దము నిత్యము, నిత్యముశబ్దము అర్థపునరుక్తము - శబ్దము అనిత్యము, ధ్వని నాశధర్మముగలది మొ.

మూ. అనువాదే త్వపునరక్తం శబ్దార్థాసా దర్థవిశేషో వపత్తే.

15. సూ. ఆనువదించునప్పుడైనచో శబ్దార్థాసమునుబట్టి యర్థవిశేషము ఉపపన్నమగుటవల్ల బునరుక్తిలేదు.

వివ: అనువాదము వ్యాఖ్యానరూపమై ప్రయోజనమై యుండును గాన సదిదోషము గాదనిభావము.

మూ. అథా దాపన్నస్య స్వశబ్దేన పునర్వచనం.

16. సూ. అర్థ సిద్ధమగుదానిని స్వశబ్దముచే దిరుగఁ జెప్పుటయును బునరుక్తమగును.

ఉదా: ఉత్పత్తిధర్మము గలదగుటవలన అని చెప్పి తిరుగ ఆయర్థమునే చెప్పు అనుత్పత్తి ధర్మముగలదగుటవలన నిత్యము అని చెప్పుట పునరుక్తమని భావము.

ఇది

పునరుక్త ప్రకరణము

మూ. విజ్ఞాతస్య పరిషదా త్రిరభిహితస్యా ప్యప్రత్యుచ్చారణ
మననుభావణం.

17. సూ. పరిషత్తుచే బాగుగఁ దెలియఁబడునట్లు వాదిచే మూఁడుసార్లు
జెప్పఁబడినను దానికి బదులు మాట్లాడకుండుట అనుభావణము.

వివ: సభా భీరుత్వాజ్ఞానాదులచే మాట్లాడకుండుట అనుభావము.

మూ. అ విజ్ఞాతం చాజ్ఞానం.

18. సూ. పరిషత్తుచే బాగుగఁ దెలియఁబడునట్లు వాదిచే మూఁడుసార్లు
జెప్పఁబడినను దానిని దెలిసికొనలేకపోవుట యజ్ఞానము.

మూ. ఉత్తర స్యాప్రతిపత్తి రప్రతిభా.

19. సూ. ఇతరునిచే జెప్పఁబడిన దానిని దెలిసికొనియు నా సమయ
మందు దానికి సమాధానము దోచకపోవుట ఉత్తరప్రతిభ.

మూ. కార్యవ్యాసంగాత్ కథావిచ్ఛేదో విక్షేపః.

20. సూ. కార్యాంతర వ్యాసంగమువలనఁ బ్రస్తుతవాద కథను ఆపు
చేయుట విక్షేపము.

వివ: “ఇప్పుడు తొందరపడియున్నది వివర జెప్పెదను” అని వాద
మును ముగించుట విక్షేపమనుభావము.

మూ. స్వపక్ష దోషాఖ్యుపగమాత్ పరపక్షే దోష ప్రసంగో
మతానుజ్ఞా.

21. సూ. స్వపక్షమందుఁ జెప్పఁబడిన దోషమును దొలఁగింపక పర
పక్షమందుఁగూడ దోషమును ప్రసంగింపఁజేయుట మతానుజ్ఞ.

మూ. నిగ్రహస్థాన ప్రాప్త స్యానిగ్రహః పర్యనుయోజ్యో
నేతరణం.

22. సూ. నిగ్రహస్థానమును బొందినవాడు తాను స్వయముగ నిగ్ర
హింపఁబడినట్లు అంగీకరింపకపోవుట పర్యనుయోజ్యోనేతరణము.

వివ: మధ్యవర్తులు చెప్పకుండఁ దాను ఓడింపఁబడినట్లు అంగీకరింపఁ
బోవుట యనిభావము.

మూ. అనిగ్రహస్థానే నిగ్రహస్థానాభియోగో నిరనుయో
జ్యానుయోగః.

23. సూ. నిగ్రహింపఁబడని వానిని జూచి “సేవు నిగ్రహింపఁబడితి”
వని యూరోపింపుట నిరనుయోజ్యానుయోగము.

మూ. సిద్ధాంతమభ్యుపే త్యానియమాత్ కథా ప్రసంగోఽప
సిద్ధాంతః.

24. సూ ఒక సిద్ధాంతము నంగీకరించి యశక్త్యాదులచే దా నంగీక
రించిన సిద్ధాంత సయమునకు విరుద్ధముగ కథ (చర్చ) చేయుట యప
సిద్ధాంతము.

మూ. హేత్వాభాసాశ్చ యథోక్తః.

25. సూ. పూర్వోక్త ప్రకారముగనే హేత్వాభాసలును నిగ్రహస్థానము
లగును.

వివ: వానికిఁ బ్రత్యేకముగ లక్షణము చెప్పనవసరము లేదనిభావము.

ఇ ది

కథకాన్యోక్తి నిరూప్య నిగ్రహస్థానద్వయ ప్రకరణము

ఇ ది

పంచమాద్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము

ఇ ది

గౌతమమహర్షిచే రచింపఁబడి

బ్రహ్మశ్రీ చర్ల నారాయణశాస్త్రి జనకగురువర ప్రాప్త విద్యుఁడును వెంకమాంబ

పుత్రుడు నగు చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే అనువదింపఁబడిన

న్యాయమీమాంసా దర్శనము

సంపూర్ణము

